

90921

Slovenski etnograf

Gostilne, kakršnih se pri nas spominjamo
Začetki konjskih dirk v Šentjerneju
Lesene strehe v Sloveniji
Kmečka noša v Bohinju
Izvir in okolje delavk ljubljanske tobačne
tovarne do prve svetovne vojne
Krašenje telesa in nakit afriških
prebivalcev južno od Sahare
Nekaj značilnosti ljudske kulture v
madžarski vasi Motvarjevci (Szent
Lašzló) v Prekmurju

X X I X
LETNIK
1 9 7 6

Slovenski etnografski muzej

Ljubljana 1978

Slovenski etnograf.

XXIX
LETNIK
1976

Slovenski etnografski muzej

Ljubljana 1978

UREDNIŠKI ODBOR:

ANGELOS BAŠ
LJUDMILA BRAS
BORIS KUHAR
IVAN SEDEJ

TEHNIČNI UREDNIK:

MARJAN LOBODA

ODGOVORNI UREDNIK:

BORIS KUHAR

90921

+

Vsebina – Tables des matieres

Tanja Tomažič	Gostilne, kakršnih se pri nas spominjamo (od konca 19. stoletja do današnjih dni)	3
	Inns Which Are Being Remembered (From the end of 19 th century to the present time)	
Angelos Baš	Začetki konjskih dirk v Šentjernej	39
	The Beginnings of Horse Racing at Šentjernej	
Fanči Šarf	Lesene strehe v Sloveniji	53
	Timber Roofing in Slovenia	
Marija Makarovič	Kmečka noša v Bohinju	75
	Farmers' national costume in Bohinj	
Slavko Kremenšek	Izvir in okolje delavk ljubljanske tobačne tovarne do prve svetovne vojne	91
	The Origin and Environment of Women Workers in the „Ljubljanska tobačna tovarna“ Until World War I	
Pavla Štrukelj	Huzar (Pravljico je povedal Rom Štefan Horvat iz Pušče)	101
	Štefan Horvat, Gipsy, of Pušča near Murska Sobota, relates a tale text written by Pavla Štrukelj	
Pavla Štrukelj	Krašenje telesa in nakit afriških prebivalcev južno od Sahare	105
	Body Ornamentation and Jewellery of African Peoples South of the Sahara	
Gradivo		
Vlasta Koren	Nekaj značilnosti ljudske kulture v madžarski vasi Motvarjevci (Szent Laszlo) v Prekmurju	125
	Some characteristics of popular culture in the Hungarian village of Motvarjevci	
Tine Kurent, Jože Marinko, Anton Marinko, Jure Kolenc	Fakulteta za arhitekturo Ljubljana Orodje za dimenzioniranje dog osnovano na aproksimaciji π z razmerjem 22:7	145
	The stave dimensioning device based on the approximation of π with the ratio 22:7	

Poročila

Jože Marinko	Merska analiza kompozicije stogov pri Studorju v Bohinju ...	149
--------------	--	-----

PO 3323/1982

Knjižne ocene

- Branislav Kojič, Stari balkanski gradovi, varoši i varošice** Institut za arhitekturu i urbanizam SR Srbije, Beograd 1976, str. 85 155
- Irene Winner, A Slovenian Village Žerovnica** Brown University Press, Providence, Rhode Island, 1971, strani 267, v angleščini 156
- Ingeborg Weber-Kallermann, Die deutsche Familie.** Versuch einer Sozialgeschichte. Suhrkamp Taschenbuch 185. Frankfurt am Main 1974. Str. 272, z neostevilčenimi slikami v besedilu 157
- Karl — S. Kramer Grundriss einer rechtlichen Volkskunde** Göttingen 1974 Str. 172, sl. 11 159
- L'Ethnographie, Publication editee avec le concours du Centre National de la Recherche Scientifique, Societe d'Ethnographie de Paris, Nouvelle Serie No 69, Annee 1975—1, No 70, Annee 1975—2 159**

Uvodna besedila

1. Uvodna besedila

2. ...

3. ...

4. ...

5. ...

6. ...

7. ...

8. ...

9. ...

10. ...

11. ...

12. ...

13. ...

14. ...

15. ...

16. ...

17. ...

18. ...

19. ...

20. ...

21. ...

22. ...

23. ...

24. ...

25. ...

26. ...

27. ...

28. ...

29. ...

30. ...

31. ...

32. ...

33. ...

34. ...

35. ...

36. ...

37. ...

38. ...

39. ...

40. ...

41. ...

42. ...

43. ...

44. ...

45. ...

46. ...

47. ...

48. ...

49. ...

50. ...

51. ...

52. ...

53. ...

54. ...

55. ...

56. ...

57. ...

58. ...

59. ...

60. ...

61. ...

62. ...

63. ...

64. ...

65. ...

66. ...

67. ...

68. ...

69. ...

70. ...

71. ...

72. ...

73. ...

74. ...

75. ...

76. ...

77. ...

78. ...

79. ...

80. ...

81. ...

82. ...

83. ...

84. ...

85. ...

86. ...

87. ...

88. ...

89. ...

90. ...

91. ...

92. ...

93. ...

94. ...

95. ...

96. ...

97. ...

98. ...

99. ...

100. ...

Slika na ovitku: Gostilna na Žilcah pri Cerknici v letih 1930–1935

Gostilne, kakršnih se pri nas spominjamo

(Od konca 19. stoletja do današnjih dni)

V pričujočem besedilu bi radi prikazali določen del ljudske kulture – gostilničarstvo, ki je kolikor toliko znano vsakomur izmed nas, vendar ne vedno iz vseh zornih kotov. Pri tem se opiramo zvečinoma na ustna pričevanja in na sodobno literaturo, pisane spomine in leposlovje.¹

Lahko bi dejali, da so gostilne kraji, ki se jih spominjamo večkrat in z rahlo nostalgijo v današnjih časih, ki nam prinašajo drugačen način življenja, kot so ga živeli še naši starši, in drugačno izrabo prostih ur, drugačne potovalne navade, in nam hkrati preteklost obarvajo s patino in varljivim občutkom „lepih starih dni“.

Toda gostilniško življenje ima dve plati medalje, ki imata vsaka svoje zakonitosti: enih se spominja gost in obiskovalec, o drugih nam pripoveduje gostilničar.

Razprava želi prikazati obdobje, ki je še zajemljivo z ustnimi pričevanji, ki je dostopno še z lastnimi izkušnjami in bi naj obsegalo čas nekako od začetka tega stoletja naprej. Opisuje gostilne in gostilniško obrt po vsem slovenskem ozemlju. Ob tem se sicer ne pojavljajo bistvene razlike v samem delovanju te obrti, so pa opazne precejšnje razlike glede na pokrajinsko lokacijo v hrani, notranji opremini in položaju gostilničarja v razmerju do drugih prebivalcev iste naselbine. Manjše so razlike po pokrajinah v arhitekturi in vsem drugem delovanju gostilničarstva.

1 Zahvaljujem se vsem naštetim pomembnejšim pripovedovalcem, ki so mi pomagali z ustnimi podatki:

Srečko Pečarič, roj. 1901, Pobegi 107, pri Kopru, Anton Volk, 1922, Suhorje 32, p. Košana, Marija Vrtič, 1916, Stari trg 19 pri Sl. Gradcu, Ivan Zaponšek, 1910, Stari trg 19 pri Sl. Gradcu, Ivan Brezovnik, 1910, Šmartno 58 pri Sl. Gradcu, Oskar Rotovnik, 1921, Legen 131 pri Sl. Gradcu, Metka Šmon, 1956, Šmiklavž 6 pri Sl. Gradcu, Marija Pačnik, 1912, Celjska 48, Sl. Gradec, Anica Volk, 1938, Celjska 48, Sl. Gradec, Ludvik Pogorelničnik, 1931, Radlje ob Dravi, Ciril Verdelj, 1928, Šalek 14, Štefka Prislan, 1914, Šalek 3, Mira Čas, 1920, Šalek 27, Ivanka Goričnik, 1900, Rečica 4 ob Paki, Alojzij Vengar, 1899, Kopaliska ul., Radovljica, Marija Rigelnik, 1913, Stari trg 171 pri Sl. Gradcu, Terezija Rogina, 1947, Podgorje 40, Berta Hudovernik, 1905, Gorenjska 22, Radovljica, Mara Avsenik, 1901, Begunje na Gor., Anica Mulej, 1896, Cesta svobode, Radovljica, Mulej Valentin, 1915, Lancovo, Ivanka Čas, 1914, Podvelka 43, Roza Verčko, 1904, Podvelka 35, Matevž Čas, 1912, Javnik, p. Ožbalt ob Dravi, Jože Petrun, 1903, Šentlovrenc na Pohorju, Rozalija Skačej, 1910, Vrtna ulica 32, Šentlovrenc na Poh., Ana Volmajer, 1925, Strma ulica 11, Selnica ob Dravi, Franc Hočevnar, 1890, Beli Grič pri Mokronogu, Tone Bulc, 1948, Mokronog 54, Franc Kržan, 1916, Veliki Podlog 3, Tone Kaplan, 1941, Leskovec pri Krškem 55, Janez Bogataj, 1902, Reteče 12, Marija Prelesnik, 1940, Reteče 49, Francka Hafner, 1892, Godešič, Rudi Pogorelec, 1921, Žimarice pri Sodražici, Martin Prša, 1911, Žiški 114 v Prekmurju, Martin Horvat, 1930, Hotiza 134, p. Lendava, Jože Balažič, 1895, Kapca pri Lendavi, Hren Jožica, 1920, Kokarje 6, p. Mozirje, Ivan Fricelj, 1900, Bočna 57, p. Gornji Grad, Marija Žmavc, 1905, Gornji Grad, Marija Krefelj, 1899, Pusto polje 22, p. Šmartno ob Dreti, Rudi Šadl, 1924, Lipovci 243, p. Beltinci, Jožek Slavič, 1887, Cven 45 pri Ljutomeru, Franc Forjanič, 1929, Dolenji Slaveči 157, Stanko Matjac, 1909, Kojško 26, Gor. Brda, Jožef Peršolja, 1908, Šmartno, p. Kojško v Gor. Brdih, Imre Čačinovič, 1923, Rakičan 9, p. Murska Sobota, Matija Puhar, 1907, Radenci 43, Martin Kolar, 1891, Radenci 15, Fini Pogrujc, 1900, Razlagova 13, Ljutomer, Jožefa Treppo, 1914, Staranova vas 30, Jože Hren, 1890, Lemberg 13, p. Stremec pri Vojniku, Marija Gnezda, 1910, Unec 18, p. Rakek, Veronika Murn, 1920, Male Reberce 6, p. Zagradec, Feliks Kolbl, 1900, Vučja vas, p. Križevci pri Ljutomeru, Dušan Zadravec, 1930, Bučkovci, Branko Mežnaršič, 1920, Mestni trg 6, Metlika, Franc Zajc, 1902, Šmihel 26 pri Žužemberku, Zvonka Herceg, 1948, Grabe 23, p. Središče ob Dravi, Angelca Mihelič, 1919, Šeškova 32, Ribnica na Dol., Angela Klun, 1898, Žlebič 22 pri Ribnici, Marija Rupnik, 1912, Vitanje 84, Marta Muha, 1916, Lokev 138, p. Divača, Stane Ravnikar, 1947, Čatež 15, p. Velika Loka, Janez Jarm, 1922, Šentlovrenc 20, p. Velika Loka.

Obenem velja zahvala dr. A. Bašu za vse prijazne nasvete in opozorila v zvezi z literaturo.

Gostilna pri Mostnariju, Šmartno pri Slovenjem Gradcu, posneto okrog 1890

1. Klasifikacija

Gostilne lahko najboljše opredelimo po obiskovalcih. V tem primeru imajo istovrstne gostilne po vsej Sloveniji največ podobnosti in se spreminjajo le s časom, s slojem ali vrsto obiskovalcev, ki vzdržuje lokal s finančne plati ali pa samo s slovesom.

V novejšem času pa lahko opazimo, da so nekatere gostilne obdržale določeno karakteristiko z istim slojem ali vrsto obiskovalcev, ki je preprosto spremenila svoj atribut – npr.: gostilna na Trojanah je bila včasih postaja tovornikov in furmanov, danes pa se ustavljajo v njej motorizirani gostje – avtoprevozniki.

Označevanje lokalov po obiskovalcih je dokaj realno in obenem močno odseva gospodarsko stanje. Če se gospodarsko zaledje kraja, kjer je gostilna, ne spreminja, ostaja tudi gostilna, četudi pod drugim gospodarjem.

Za pojasnilo naj naštejemo tele kategorije lokalov:

a) Gostilne ob prometnih žilah ali ob zbirališčnih objektih, npr.: furmanske, božjepotne, sejmarske, splavarske, brodarske, „kontrabantske“ gostilne in podobno. Poglavitna značilnost te opredelitve je lokacija.

b) „Politične“ gostilne, npr.: klerikalne, liberalne, delavske, sokolske, socialdemokratske in podobno. Te gostilne so se lahko pojavljale kjerkoli in niso bile odvisne od lokacije. So lahko združljive s karakterizacijo gostilne pod a).

c) Še ožja in kratkotrajnejša je bila lokalna označba gostiln po skupinah, ki so prevladovala med obiskovalci, npr.: lovska, železničarska, kmečka, vojaška gostilna. Te gostilne so bile najmanj specifične in zato tudi najbolj združljive z gostilnami v prvi in drugi skupini.

V razmeroma kratkem obdobju, ki ga zajema študija, so obstajale še vse naštetje značilnosti gostilniških lokalov. S tako razdelitvijo lahko tudi določimo približni čas

delovnjaja, ne da bi podrobneje poznali lokal. Kot smo že omenili, so take gostilne delovale po vsem slovenskem ozemlju, razlika je bila samo v številnosti teh ali onih lokalov.

Furmanske gostilne so bile razširjene po vsem slovenskem ozemlju ob znanih in prometnih poteh, ki so vodile na manjše ali večje razdalje. Prave furmanske poti, kakršne imamo danes v spominu le še po pisanih virih, ne nazadnje po delih slovenskih klasikov, so bile dolge; peljale so le po slovenskem ozemlju, najbolj prometne pa so bile relacije od severa na jug in vzhod in narobe. Ko so že pred sredo 19. stoletja začeli graditi t.im. južno železnico, ki naj bi središče cesarstva povezala z glavnim pristaniščem (Trstom), se furmanom, prevoznikom in ljudem, ki so živeli od furmanstva, še ni bilo treba bati. Nasprotno: — „... saj se je promet še povečeval in zaposloval mnogo novih prevoznikov, ki so prepeljevali robo z vsakokratne končne postaje ... kar vse je potegnilo za seboj ostale dejavnosti: gradnjo, obrt, trgovino, gostilničarstvo in podobno“.² Propad se je začel postopoma, od kraja do kraja, kakor je katerega odrezala zgrajena železnica. Sodobnik takole opisuje zadnje desetletje 19. stoletja na Senožcah: „... Vse je živelo od ceste: gostilničar, trgovec, obrtnik in cesta je naenkrat odrekla! Posebno hudo je bilo da ljudje skoro nič niso bili pripravljeni na ta polom ... Dosihmal so živeli udobno od veliké ceste. In lepe zidane hiše, ogromni hlevi in prostorna gospodarska poslopja, vse je kazalo, da je cesta donášala velik dobiček. Ali južna železnica, otvorenja leto prej, držeča preko šent Petra na Divačo in v velikem krogu se izogibajoča se Razdrtemu, je naenkrat uničila glavni vir blagostanja tem krajem, ker je dodobra izpraznila cesto“.³

Tudi gostilne, ki jih omenjajo leposlovna dela iz 19. stoletja, so bile še primerki velikih gostiln, ki so bile opremljene z velikanškimi hlevi za živino, za konje, in predvsem z dovozom in prostorom za vozove. Te gostilne so morale imeti prostor za daljše postajanje in tudi za prenočevanje ljudi in živine.⁴

Ko je torej upadal cestni promet proti koncu 19. stoletja, so propadale tudi velikanške „gostilniške domačije“, katerih značilnost je bila bolj velik hlev kot pa velika hiša.

Vseeno pa so še ostale gostilne ob prometnih cestah, ki so pobirale popotnike. Od prejšnjih furmanov, ki so se včasih odpravljali z zvrhanimi vozovi na pot tudi za več dni ali tednov, so zdaj ostali furmani (v zavesti ljudi še vedno pod tem imenom), ki so prevažali karkoli na bistveno krajših razdaljah, a vendar na stalno ponavljajočih se vožnjah. Takšne so bile ceste, kjer so sezonsko vozili les, živino ali vino, vendar pa razdalje skoraj nikoli niso presegle dneva ali dveh od začetne do končne postaje. Tako si je gostilničar še vedno lahko prislužil denar, ni pa bilo več daljših furmanskih postankov in tudi prenočevanja ne. Ljudje, ki jih danes sprašujemo po obiskovalcih, se zato velikokrat spominjajo na furmansko preteklost gostilne, vendar nam mora biti jasno, da pomeni furmanstvo ob koncu stoletja in seveda še pozneje (navsezadnje tudi še danes) zvečine drugačen način konzumacije: furman pred uvedbo železnice, torej v zlati dobi cestnega prevoznitstva, namreč pomeni popolnoma drugačen socialni status, višji in premožnejši, kot pa furman v začetku 20. stoletja. Obcestne gostilne na Štajerskem in Koroškem, koder so se ustavljali prevozniki lesa, so se še vsa leta pred začetkom druge svetovne vojske preživljale z njimi. A najbolj imenitni gostje to niso bili, in gostilničarji, ki so jim stregli v veži, so dobro vedeli, da je „dolga večna miza za prehodne goste, berače

2 Gestrin—Melik, Slovenska zgodovina 1792—1918, Ljubljana 1966, str. 74.

3 Fran Šuklje, Sodobniki mali in veliki, Založba „Satura“, 1933, str. 6 in 10.

4 Glej Staroslav (Ivan Vrhovnik), Gostilne v Stari Ljubljani, popravljen in pomnožen ponatis iz Jutra, 1926, str. 8.

Gostilna v Dravogradu, posneto 1910

in furmane".⁵ Poleg redkih lastnikov, ki so vozili s svojimi konji, so bili prevozniki v tem času že večinoma najemniki, uslužbenci bogatejših kmetov, in ti vozniki se po ugledu in kupni moči niso mogli primerjati s furmani, kakor jih opisuje Ivan Vrhovnik.⁶ S furmanstvom kot gospodarsko dejavnostjo, katere podaljšek pomenijo gostilne, se*že zdavnaj ne srečujemo več. V zavesti ljudi so bolj kot vozovi na cestah ostale gostilne z lesenimi rampami pred pročelji. Danes je še dovolj materialnih ostankov – mogočne zidane stavbe, zleknjene ob obeh straneh ceste, gostilniški prostori, hlevi in gospodarska poslopja – kot nemih prič nekdanje blaginje.

Po vsem slovenskem ozemlju se srečavamo z **božjepotnimi gostilnami**, ki so bile profani pendant religioznemu cilju. To je pravzaprav prav tak gospodarski pojav, kot so bile furmanske gostilne. Danes jih je bistveno manj, ker so pač nekatere romarske poti že opuščene. Za tako gostilno je veljalo, da je bila še bolj specializirana pri postrežbi gostov kot gostilne z drugačnimi obiskovalci. Včasih so imele posebno obiskane cerkve tudi po tri gostilne ob sebi (npr. sv. Pankrac na Gradu pri Sl. Gradcu).

Seveda ne smemo misliti, da so se romarski shodi dogajali kar naprej. Če bi bili gostilničarji prisiljeni živeti le od največjih praznikov, ki so napolnili gostilno dvakrat ali trikrat na leto, bi se jim slabo godilo. Tako pa jim je bližina cerkve dajala še drugačne priložnosti, ki so po ustaljenem redu napolnile gostilno: nedeljske maše, pogrebščine, krsti in svatbe.

Z bližino božjepotnih postojank se navadno v gostilni veže cel kup drugih stvari: hrana, notranja ureditev prostorov, tujske sobe, obširna gospodarska poslopja, ki so bila

⁵ Po pripovedovanju Marije Virtič, nekdanje gostilničarke iz Starega trga 19 pri Slovenjem Gradcu.

⁶ Staroslav (Ivan Vrhovnik), na nav. mestu.

pripravna v glavnem za preproste množice romarjev. Vendar je v obravnavanem obdobju, to je od konca 19. stol. naprej, gotovo, da funkcije božjepotne gostilne ne smemo in ne moremo enačiti s politično barvo njenega lastnika ali najemnika.

Sejmarske gostilne, ki so pritegovale obiskovalce v času sejmov, se še najlaže povezujejo tudi z gostilnami v bližini cerkva oziroma so imele promet tudi od cerkve. Letni sejmi so se na podeželju navadno skladali z žeganji.⁷

Poleg žeganjskih sejmov, ki nekateri trajajo še danes, so bili mnogo bolj številni v obravnavanem času (od 1900 naprej) živinski sejmi, navadno krajevno specializirani. Na Dolenjskem v Mokronogu in v Šentrupertu so gostilne služile npr. vsak četrtek, ko je bil v Mokronogu semenj za prašiče, na Veselo goro pa so vodili konje. V Prekmurju so vso pot proti Lendavi in Čakovcu polnili gostilne kupci in prodajalci, ki so gonili živino na semnje vsak teden dvakrat. Prav znani živinski sejmi so bili v Radljah ob Dravi in v Šmartnem pri Slovenjem Gradcu. Prav tako so bili znani vsi sejmi po večjih mestih ali trgih, kjer so večinoma prodajali predmete za splošno rabo (Radovljica, Idrija ipd.). Pritegovali so obiskovalce in uravnavali življenje po gostilnah. Vedeti moramo, da je točen koledar sejmarskih in božjepotnih prireditev zelo olajšal delo krčmarjem, ki so z ekonomično delitvijo dela in s stalnim jedilnikom precej prihranili na času. Ob pričakovanih prometnih dnevih so večino dela opravili že prej, za pomoč pa so najeli nove moči, če je bilo domačih premalo. V zvezi s sejmarskimi gostilnami bi lahko omenili, da njihova značilnost ni bila samo velika gneča ljudi, vozov in živine pred hišo in vzdolž ceste, „kilometre gor in dol“,⁸ saj so se podobne stvari dogajale tudi ob določenih dnevih urah pri furmanskem prometu. Gostilna, ki je rabila sejmarmem, je bila v bistvu poslovni prostor, kar je bilo krčmarjem zelo dobro znano. Nič koliko je spominov, kako so bile gostilne ob poti določene za posebne stopnje trgovanja: od začetnega spoznavanja prek „glihanja“ do zapitkov kupčije v zadnji gostilni. Pa je imel vsak krčmar korist – s klobasami in golažem med trgovskim procesom in s pečenko na koncu, če ne govorimo o pijači, ki je bila obvezno zraven. „Marsikdaj se je seveda zgodilo, da so prodajalca upijanili in ga ogoljufali za izkupiček. Sicer pa je bila povsod navada, da so kupčijo „zalili“. Mokremu likofu se je zmeraj pridružil tudi mešetar. V Savinjski dolini so bili sploh mnenja, da prodano živinče le tedaj dobro uspeva, če kupec pri likofu dosti pije.“⁹

Še bolj specializirane in oprte na gospodarsko panogo so bile gostilne, ki so bile odvisne od splavarjev. **Splavarske gostilne** so stale ob vodni poti, kjer so imeli splavarji svoje pristane. Najdemo jih povsod ob rekah, kjer so plavili les.

Niti po prostorih niti po načinu postrežbe se splavarske gostilne ne razlikujejo od običajnih gostiln, ki so bile odvisne od kakršnih koli prometnih poti. Ob času večjega splavarskega prometa so se lahko bolj oprle pri svojem gospodarstvu na splavarje, pozneje pa so se morale prebijati tudi z dobičkom od drugih gostov.¹⁰ Splavarji so morali biti živahni in potratni gostje, da je za njimi ostala tolikšna slava, s kakršno se ponaša še danes vsak gostilničar nekdanjih splavarskih gostiln. Po socialnem statusu lahko splavarje primerjamo s furmani iz zlate dobe furmanstva, primerjava pa velja za kupno moč enih in drugih.

Pri oznaki tako imenovanih „kontrabantskih“ ali „švercarskih“ gostiln bi skoraj lahko pripomnili, da ima ta oznaka bolj romantičen kot poveden značaj. O „kontrabantskih“

7 Dr. Sergij Vilfan, Žeganja v slovenski pravni zgodovini, Etnolog XVII, Ljubljana 1944, str. 18.

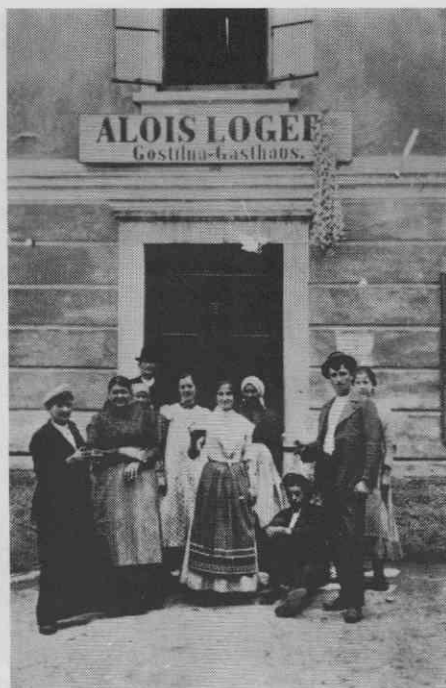
8 Po pripovedovanju Marije Rigelnik, nekdanje gostilničarke iz Staręga trga 171 pri Sl. Gradcu.

9 Niko Kuret, Praznično leto Slovencev, III, Celje 1970, str. 196.

10 Angelos Baš, Savinjski splavarji, Ljubljana 1974, str. 200.

Gostilna v Bistri pri Črni na Koroškem, posneto okrog 1930

Gostilna v Hrastniku, gostilničarka s svojimi posli, posneto pred 1910

sestankih po gostilnah lahko beremo že pri Jurčiču^{10a}, od današnjih sodobnikov pa piše o notranjskih junakih Matevž Hace^{10b}. Te vrste lokali so se pojavljali v krajih ob mejah in so ob določenih dnevni ali letnih časih dajali zavetje tako „kontrabantom“ kot financarjem. Kot lokali se niso razlikovali od drugih podeželskih gostiln, zato njihovo ime kaže zvečine na lokacijo ali čas delovanja.

Precej slovenskih pisateljev 19. in 20. stoletja je v svojih delih opisovalo živahno politično življenje na Slovenskem. In mnogi izmed njih so si za scenske prizore „ljutih“ debat izbrali gostilniške prostore.

Zares imamo na vsem slovenskem ozemlju še vse polno spominov na gostilne in gostilničarje, ki so se opredelili sami ali pa jih je opredelila soseska za tako ali drugačno stranko. **Strankarske gostilne** so bile pri vsakem večjem naselju, njihov nastanek sta torej pogojevala število prebivalcev in politično zaledje.

Za „politično“ gostilno niso bili značilni njeni običajni obiskovalci, saj bi sicer za vse božjepotne gostilne lahko rekli, da so bile npr. klerikalne, ker so si pač pomagale s cerkvenimi obiskovalci. Zakaj vse gostilne ob cerkvi ali ob poti proti cerkvi so imele goste ki so prihajali k maši ali od maše. In vendar ljudem še na misel ni prišlo, da bi gostilnam ob cerkvi prilepili samo zaradi tega še politično oznako. Politično ime je dobil lokal šele takrat, ko so se v njem **dogajale** politične stvari: formalni ali neformalni politični zbori

10a Josip Jurčič, Spisi, II. zvezek, Tihotapec, Ljubljana 1923, V. poglavje, str. 70–78.

10b Matevž Hace, Tihotapci, Ljubljana 1964, passim.

somišljenikov. V tem pogledu je postala gostilna prav tak delovni prostor, kot ga je bila dobila kot sejmarsko zatočišče.

Na Slovenskem se je iz 19. stoletja potegnila delitev številnejšega kolikor toliko politično aktivnega prebivalstva na liberalce in klerikalce (kar je bila vsakdanja oznaka za privrženca različnih političnih strank) in nekoliko pozneje še na pristaše socialne demokracije. V letih pred in po 1900 pa so dajala zelo pomemben ton v političnem in družabnem življenju na slovenskih tleh še različna nacionalistična društva (italijanska, nemška, madžarska).

Od približno 1900 naprej bi lahko v slovenski družbi poistovetili pristaše sokolskih društev z liberalci in orlov s klerikalci. V podobnem smislu so se v dvajsetem stoletju ustanovljala še druga društva, ki so rekrutirala svoje člane tudi ali predvsem na osnovi politične barve. Šele člani teh društev, ki so se svoje politične pripadnosti zavedali, so z obiskom določenih lokalov dajali tem lokalom tudi politično barvo.

V času ostrejših strankarskih bojov je npr. v večjem naselju z večjim številom razslojenega prebivalstva (klasični primeri so Kersnikovi opisi v Ciklamnu in Agitatorju) prišlo do prave interesne delitve prostora: zbirališčni prostor je bil izbran za ene in druge, tam so se lahko srečevali in agitirali, ne da bi bili prisiljeni srečevati se s političnimi zoprniki — imeli so vsak svoje ozemlje.

Zato so se torej kot po pravilu pojavljale v manjših mestih in trgih gostilne za vse nastopajoče stranke. Pri tem opredeljevanju nam mora biti spet jasno, da označitev gostilne kot političnega prostora ni bila nujno tudi označitev gostilničarja ali njegove družine. V tem je odločala tudi ekonomska korist.

V pripovednem žargonu so ljudje gostilne opredeljevali za „liberalne“ ali „klerikalne“, drugih imen jim v času delovanja niso dajali, pač pa se je pri gostilnah za delavce in za pripadnike socialnih demokratov pojavilo kdaj pa kdaj kakšno povedno „domače“ ime, ki jim ga je prilepila soseska. (Npr. gostilna v Radovljici, ki so ji rekli „Moskva“ in je bila znano zbirališče delavstva.) Po izsledkih pri obdelavi ljubljanskih gostiln bi lahko sklepali, da je bila prav pri delavskih gostilnah najpomembnejša gospodarjeva ali najemnikova politična simpatija.¹¹

Potrebne so bile velike družbene spremembe, ki so nastopile po drugi svetovni vojski, da se je strankarsko označevanje gostiln, ki je bilo — ponekod bolj, drugod manj — značilno za vse slovensko ozemlje pred 1941, izgubilo, vendar pa je še ostalo v živem spominu.

Najmanj natančno je opredeljevanje lokalov v naši skupini c). Te vrste gostilne so se navadno pojavljale v večjih naseljih, sreskih ali občinskih središčih, delavskih središčih in podobnih krajih. Ob tem lahko imenujemo v ilustracijo npr. gostilne pri sodiščih, pri sedežih občin, ob železniških postajah in podobno. Če se je obdržala funkcija glavnega prostora oziroma zgradbe (sodišča, postaje itd.), ni vzroka, da bi gostilna prenehala delovati. Povsem običajne so bile menjave lastnikov ali najemnikov, gostilna pa je ostala. Nekaj podobnega kot že omenjene so še gostilne, ki so bile zbirališče različnih pevskih zborov, obrtnikov, primorskih emigrantov po prvi vojski, ali kako drugače definiranih večjih skupin stalnih gostov, brez take politične obarvanosti, ki je označevala tako imenovane strankarske gostilne. Bile so kratkotrajnejše in lahko rečemo, da so imele kot določen tip gostilne najmanj značilnosti, po katerih bi se lahko ločevale od drugih. Tukaj so bili gostje najmanj tipični, najbolj kratkotrajni, najmanj zahtevni ali najmanj cenjeni, da bi si bili lahko ustvarili nekaj značilnosti, po katerih bi se njihova gostilna mogla prepoznati (po zunanjsčini, po notranji ureditvi, po postrežbi).

11 Tanja Tomažič, Gostilne v Šiški, Slovenski etnograf, XXV—XXVI, letnik 1972 — 73, Ljubljana 1974, str. 75.

Gostilna Muha v Loki pri Divači, posneto 1974

Gostilna na Muti na Koroškem, posneto 1974

Izvesek gostilne Gnezda na Uncu pri Rakeku
posneto 1974

Pri vseh prejšnjih opredeljevanjih gostinskih lokalov lahko vidimo, da so stalni obiskovalci nekako narekovali gostilničarjem prehrano (odvisno od šeg v določenem kraju, npr. za „ohcet“, za „likof“ itd.). Še enotnejše so bile pri svoji prehrani gostilne ob cerkvah, prevozniki in sejmarji pa so nekdanj prisilili gostilničarje tudi h gradnji hlevov, postajališč in podobnega, tako da so se npr. furmanske gostilne že po zunanosti ločile od druge vrste lokalov.

Pri lokalih, obravnavanih pod c), pa za zdaj ne najdemo nikakršnih skupnih potez; njihovo poimenovanje lahko pove le to, da so bili večinoma locirani v večjih naselbinah, mestih ali trgih.

2. Funkcija gostilne

a) **Zbirališčni prostor.** S funkcijo gostilne kot zbirališčnim prostorom smo se delno srečali že zgoraj, ko smo govorili o karakterizaciji lokalov glede na lokacijo ali obiskovalce. Če si odmislimo primarno funkcijo gostilne, tj. prostor, kjer prodajajo hrano in pijačo, nam lokal zvečine pomeni zbirališčni prostor, kjer sta hrana in pijača postranska stvar.

Da je gostilna namenjena shajanju ljudi, stikom med njimi, so se že zdavnaj domislili tudi sami gostilničarji, ki so si z vedno novimi zabaviščnimi napravami zagotavljali nov dobiček.

Gostilna je večinoma kraj, kamor ljudje zahajajo v prostem času. Izjemo pomenijo le poslovni pogovori, sklepanje kupčij, mešetarški posli, politični sestanki profesionalcev in podobno. Sicer pa se v gostilni dogaja, ali pa se je nekdanj dogajalo, toliko stalno ponavljajočih se opravil v zvezi s šegami, da jim mirno lahko pridenemo še delovni značaj. Gostilna je kraj, ki ga je določena skupnost, soseka, družba v ožjem pomenu besede, uporabljala za svoj zbirališčni prostor, vendar je bila že v okviru gostilniških prostorov jasno razvidna socialna pripadnost obiskovalcev. Nekaj podobnega je bil zbirališčni prostor pred cerkvijo, kjer so pred mašo ali po njej postavali ljudje v stalnih, po socialnem statusu različnih skupinah, na stalnih mestih. To je ena od značilnosti gostilne, če so lokali namenjeni različnim socialnim stanovom in niso že po svojem ustanovnem pravilu določeni za ekskluzivno skupino (podobni so bili lokali v obliki klubov po mestih, tudi v Sloveniji, npr. v Idriji.)

Gostilne v manjših krajih s kmečkim prebivalstvom so imele seveda manjšo izbiro obiskovalcev, če niso seveda stale ob prometni poti. Pri njih je bilo razumljivo, da so se z gostilničarstvom ukvarjali samo ob nedeljah in praznikih, ob delavnikih pa je bila gostilna zaprta, ker so se domači ukvarjali s kmetijo ali tudi s kakšno drugo obrtjo.

V krajih z večjim številom prebivalstva, z obrtniki, delavci, inteligenco in kmeti, je bilo seveda drugače, vendar je bilo tudi tu jasno, da se na kmete ne kaže opirati, ker so najbolj redki obiskovalci gostilne, obenem pa najbolj stalni, ob določenem času, z najbolj ustaljenimi navadami v zvezi s hrano, pijačo ali izbiro prostora.

Razmeroma nenavadno je bilo (za mestne moralne norme v začetku 20. stol.), da so gostilne brez zadržkov obiskovale ob dopoldnevih ali zgodaj popoldne kmečke ženske, ki so prihajale v mesta po opravkih. Tudi to je bila navada, ki je sodila k obisku mesta. Obisk gostilne po opravku je bil povezan s pomembnostjo opravka in niti ne v zvezi z oddaljenostjo kraja.¹²

Sicer pa lahko rečemo, da sta imela po ljudskem merilu oba spola enako dovoljenje za vstop v gostilno, le da je bilo pri ženski časovno mnogo bolj omejeno, zakaj sama ali v

12 Po pripovedovanju kmeta Matije Puharja iz Radenc so si po pomembnosti obiska naročali obed ali malico v gostilni.

Gostilna Gnezda na Uncu pri Rakeku, posneto 1974

družbi drugih žensk je redkeje stopala v lokal, če si ni hotela nakopati prezira ali vsaj posmeha.

Gostilne po podeželju, ki so imele torej delo zvečine ob nedeljah in praznikih, so si skušale pomagati med tednom s takimi gosti, ki so prihajali napovedani iz večjih središč v bližini in so sestavljali zaključene družbe. To so bili dobrodošli gostje, ki niso motili vsakdanjega urnika kmečke družine, so pa zahtevali nekoliko več postrežbe kot običajni gostje ob nedeljah.

Vzroki, ki so gostilni pripeljali goste iz večjih središč, so bili lahko zelo različni, a so se največkrat le vezali na gostilničarja samega ali njegovo družino, če vzrok ni bila samo dobra hrana oziroma kulinarčna specialiteta. Dostikrat so bili vzroki v gostilničarjevi politični pripadnosti ali vsaj simpatijah do določene politične stranke, še pogosteje pa so gostilničarji tudi po odročnejših kmečkih gostilnah pridobivali goste kot člani različnih društev, kot prevozniki ali trgovci, skratka tudi s pomočjo svojega dodatnega poklica ali upravnih funkcij.

Po današnjih poizvedovanjih, in kolikor se lahko zanesemo na ustno izročilo, nam je popolnoma jasno, da je s tem, če so kaki gostilni pripisali goste iz bližnje (nekmečke) soseske, že izpričana kategorizacija lokala v višjo skupino.

Seveda pa so vse take gostilne glede na vsakdan razmeroma poredkoma gostile „boljše“ goste, saj so lahko prihajali le enkrat na teden, enkrat na mesec ali ob določenih praznikih.

Popolnoma enaka kategorizacija velja še danes, ko se zapuščena gostilna, daleč od večjega prometa, pohvali z gosti iz delovnih kolektivov, ki da prihajajo vsak 29. november ali 8. marec. Ves ostali čas pa se preživlja z domačimi gosti oziroma okoličani, ki po domačem mnenju nimajo tolikšne veljave.

Tako so bile te gostilne najbolj zasedene ob praznikih in nedeljah, hkrati pa se je pri podeželskih gostilnah obisk zelo spreminjal glede na sezonsko delo in glede na ustaljene šege, ki so jih praznovali tudi po gostilnah.

Za kmete na splošno velja, da niso hodili v gostilne med tednom, če za to ni bilo posebnega vzroka. (Že pri Jurčiču naletimo na vrednotenje kmečkih obiskovalcev gostilne, ki je bilo splošno vrednotenje soseske v 19. in 20. stoletju, in na odlično karakterizacijo gostilničarja.)¹³

Večje spremembe, večjo toleranco je prinesel šele novejši čas; industrializacija in nov način pol kmečkega pol delavskega življenja prinaša več prostega časa oziroma vsaj pojem o prostem času, ki si ga človek želi porabiti po svoje.

Še pred prvo svetovno vojsko si večji kmetje med tednom niso privoščili posedanja po gostilnah, zakaj to je bil privilegij proste nedelje. Obenem s tem je veljalo, posebno v vinorodnih krajih, da si bodo sosedje mislili, češ da gospodar nima več svoje pijače, če jo bo pil v gostilni.

Podoben pojav po vsej Sloveniji je bil, da so večji kmetje prirejali svatbe ali podobna praznovanja v goštilnah zelo redko, ali skoraj nikoli.

V času večjih del (setev, žetev, košnja in podobno) so se kdaj pa kdaj oglasili za kozarček v gostilni, kar zanesljivo ni zbudilo slabega mnenja pri sosedih.

Turistični val se je v 19. stol. in še pred letom 1920 dotaknil bolj redkih krajev; na Gorenjskem npr. so se le bolj podjetni gostilničarji ukvarjali s tim. stacionarnim turizmom. Šele po letu 1930 je postala ponudba gostinskih storitev bolj množična. Za čas ob koncu 19. stol. pa se sodobnik takole spominja turističnih začetkov v okolici Radovljice: „Še ni bilo sledu o nobeni propagandi za tujski promet in vendar je ta nadvse ugledni možakar Tine Šturm že sam ustanovil lepo naselbino uglednih tujcev, ki so leto za letom prihajali v prijazne Poljče. Tine Šturm se je vrgel v vinsko trgovino. Skoraj večina krčmarjev iz radovljiškega okraja so bili njegovi odjemalci.“¹⁴

Pestrejša izbira obiskovalcev po socialnem položaju je bila v gostilnah večjih naselij. Pri tem ni toliko odločalo število prebivalcev kolikor industrijsko zaledje. Šele delavci, obrtniki, vajenci, rudarji so dali gostilnam celodnevni zaslužek.

Gostilne so se v takih krajih (trgih, mestih) odpirale že pred jutranjim začetkom dela v tovarnah, delavnicah, rudnikih. Tako so se pojavljali v zgodnjih jutranjih urah prvi tako imenovani „šnopsarji“ (to velja za vse slovensko ozemlje), najmanj cenjena in pa najbolj raznovrstna in številna skupina, ki je prinašala zaslužek po znanem reku: Majhne ribe, dobre ribe. To so bile nedefinirane skupine ljudi, konglomerat, ki je po logiki ljudskega glasu ovrednotil lokal. Gre za enako vrednotenje kot pri tako imenovanih „boljših gostih“, le da je bilo za te negativno, za one pa pozitivno.

Nekatere gostilne so se „šnopsarjev“ otepale, v skrbi za dober glas. Vendar jih nikoli ni zmanjkalo. Če so čez dan prihajali gostje iz drugačnih socialnih skupin, se gostilne na splošno ni prijel slab glas. Določeno stalno število pijancev gostilne ni spravljal ob dobro ime. V primeru jutranjih „šnopsarjev“ je značilna konzumacija določene pijače.

Še pred drugo vojsko je bilo v navadi, da so popili obilo doma narejenega pelinkovca, ki je bil poceni za gostilničarja in gosta. Takle „ta zelen“ ali „arabajterkonjak“ je šele pokazal stopnjo gostilničarjeve postrežbe. V rudarskih krajih je bil najpogostnejša in najcenejša pijača za reveže.

V delavniških dopoldnevih je bilo navadno po vseh lokalih manj obiskovalcev. V krajih z večjim številom obiskovalcev so si že pomagali z abonenti. Proti poznemu popoldnevu in

13 Josip Jurčič, Spisi, III. zvezek, Deseti brat, Ljubljana 1922, četrto poglavje, str. 32, 33.

14 Fran Šuklje, nav. delo, str. 156.

Gostilna v Mokronogu na Dolenjskem, posneto pred drugo vojsko

večer, odvisno od delovnega časa bližje postavljenih podjetij ali delavnic, so se prostori spet napolnili.

b) Šege v gostilnah. Edina večja razlika med gostilnami na podeželju in gostilnami v mestih ali v trgih je bila glede na obiskovalce samo ta, da so bile kmečke gostilne mnogo bolj od mestnih navezane na koledar. V gostilni so proslavljali letne in življenjske šege. Po tovrstnem obisku se tudi gostilne na kmetih ločijo po krajih ali pokrajinah, pač odvisno od tega, katerega svetnika so bolj častili in kateri praznik je bil pomembnejši.

V mestnih gostilnah pa se je verjetno bolj kot v kmečkih poznalo, kdaj se je obrnil mesec, ko so delavci dobivali plačo.

Tako imenovana žegnanjska nedelja (lepa nedelja, opasilo, šagra, proščjenje) se je nekdam mnogo bolj praznovala kot družinski praznik doma – med znanci in sorodniki, že v devetnajstem stoletju pa so imeli od nje veliko korist tudi gostilničarji. Pred drugo svetovno vojsko je bil ta praznik ponekod tako pomemben v širšem sosesstvu (npr. okolica Sl. Gradca), da so bile gostilne polne kot za pusta ali na velikonočni ponedeljek, ko je moral gostilničar poskrbeti za „živo muziko“.

V mestnih gostilnah (predvsem v središču) se že pred drugo svetovno vojsko ni več dogajalo, da bi bile večje zabave in plesi za dan cerkvenih patronov. Po predmestjih pa so se lokali še napolnili za tako priložnost.¹⁵

Sodobnik je v časniku Slovenski Narod takole opisal praznovanje: „Tudi v stari Ljubljani in njeni okolici so žegnanje praznovali kar se da slovesno. Tako beremo o žegnanju pri sv. Petru leta 1886, da sta oba zvonika z vhodom v cerkev vred bogato okrašena z

drevesci in „narodnimi trobojnicami“, po oknih na predmestju in na Poljanski cesti in sploh po vsej fari pa so bile razstavljene najlepše cvetice. Na tisoče ljudi je obiskovalo ves dan cerkev sv. Petra, po opraviu v cerkvi pa so se polnile gostilne, kjer so se poleg dobre kapljice dobivali ta dan običajni štruklji . . .¹⁶

Poleg žegnanjskih nedelj so v različnih krajih še posebej častili druge svetnike, npr. v Radovljici so prav slovesno praznovali sv. Petra in Pavla, v okolici Velenja sv. Martina in sv. Štefana. Vendar je bilo največje veselje v gostilnah v predpustnem času in na velikonočni ponedeljek, ko se je sprostila vsa veselost. Ob tej priložnosti, ki se je vsem zdela tako pomembna, so morali imeti, kot rečeno „živo muziko“ in „siguren ples“.

Skoraj povsod so po drugi vojski opustili večje praznovanje cerkvenih praznikov po gostilnah, kar še posebej velja za velikonočni ponedeljek. Žegnanjske nedelje so ostale, a se v današnjem času le precej razlikujejo od praznovanj v preteklosti, vsaj kar zadeva množičnost obiskov.

Praznik prvega maja so v ožji kmečki sredini manj poznali, bil pa je v veljavi že pred prvo svetovno vojsko po krajih z močnejšim delavskim, industrijskim ali rudarskim zaledjem. V rudarskih krajih so imeli v gostilnah ta dan zmeraj zabave s plesom (Velenje, Idrija, zasavski revirji). Toda tukaj so bile gostilne klasificirane in se je dobro vedelo, katere so delavske in katere ne, kdo ima odprta vrata za praznovanje „prvega majnika“.

Družinsko ali rodbinsko zbirališče so postale gostilne tudi na dan vseh svetnikov, ko so se v njih ustavljali po obisku pokopališč. Enaka funkcija gostilne je ostala na ta dan, ob dnevu mrtvih, še danes.

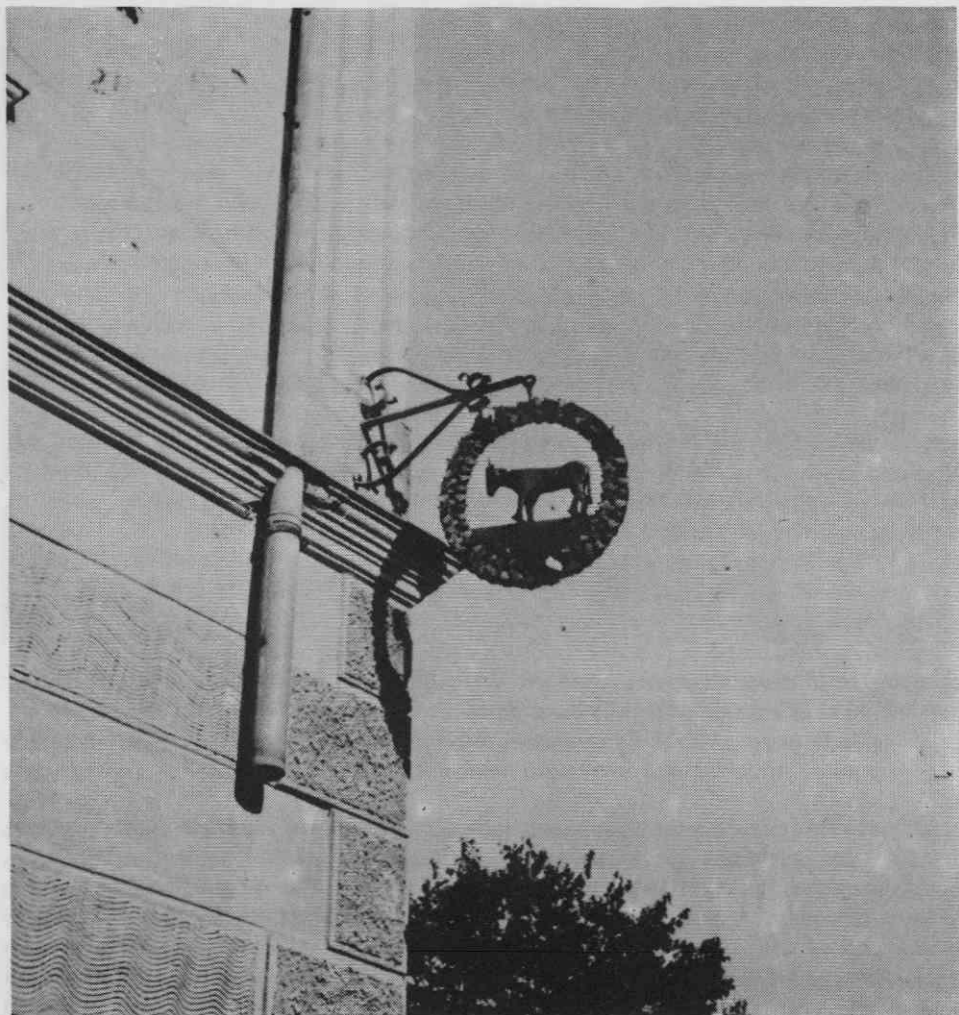
Po drugi svetovni vojski se je povečal obisk gostiln za silvestrovo, za pusta, za prvi maj, za osmi marec in devetindvajseti november. V teh dnevih so posebno obiskane podeželske gostilne, ki se orientirajo na priložnostne goste iz mesta. Postalo je navada, da si predvsem za 1. maj in 8. marec večje skupine vnaprej naročijo prostor v gostilnah. Za 29. november se poveča obisk posameznikov in manjših neorganiziranih družb.

c) Zabave. Kot smo že omenili, so si gostilničarji in obiskovalci zamišljali dobro zabavo v gostilni samo s plesom. Plesali pa so lahko na različno godbo in tudi tu so poznali določeno gradacijo. V mnogih gostilnah so imeli svojega muzikanta, člana družine ali znanega vaščana, soseda. Dostikrat je bil pa to tudi vaški revež, ki se je pri hiši hranil in spal.

Za navadne priložnosti je bila dobra lajna in pozneje gramofon, oboje je bilo v začetku velika zanimivost, a se je kmalu izrabilo. Enako je bilo z radioaparati. Ljudje so si vseeno želeli „živih muzikantov“. „Živ muzikant“ je v vrednotenju praznika in zabave pomenil nekaj več.

Po ustnih podatkih, zbranih med delom za to obravnavo, lahko vidimo, da so še pred drugo vojsko zelo veliko igrali na citre. Ponekod so imeli citre na mizi v gostilniškem prostoru in so nanje lahko igrali tudi gostje. V radovljiškem kotu je bil še v tridesetih letih posebno znan neki harfist, ki je hodil po gostilnah igrati „za poslušanje“. V gostilnah po vsej Sloveniji so poznali harmoniko, bas in klarinet, zelo veliko tudi violino. Po mestih z večjim industrijskim zalednjem so obstajale skupine, ki so se na pol poklicno ukvarjale z igranjem po gostilniških lokalih, zasnovane pa so bile individualno ali na podlagi različnih društev.

Pri večjih prireditvah, ko je gostilničar računal z muziko, je bilo treba plese prijaviti. Še večkrat pa so bili plesi kar nenapovedani, ko je vesela družba pripeljala muzikanta s seboj.

Izvesek gostilna v Mokronogu na Dolenjskem, posneto 1951

To se je dogajalo najpogosteje, vendar je bilo odvisno od gostilničarjeve dobre volje. Vedno so obstajali tudi lokali, kjer lastnikom ni bilo do muzike in plesa.

Posebno imenitni gostilničarji so si omislili klavir, kar pa je že pomenilo, da so v tisti gostilni pripravljali različne društvene zabave ali prireditve.

Igranje po gostilnah je bilo za kmečke in delavske muzikante dodaten zaslužek, ponekod v obliki denarja, drugod samo za hrano in pijačo. Za hrano in pijačo je bil zadolžen gostilničar, denar pa so po podeželskih gostilnah nabirali od gostov.

Lahko rečemo, da so večinoma vse gostilne imele promet od društvenega življenja v soseski. Veselice, ki so jih prirejala različna društva po nekajkrat na leto, so bile pri lastnikih zaželeni in odvisno je bilo od gostilničarja, kako je člane privabil in kako si je pridobil dovoljenje.

Danes je od te vrste dejavnosti ostala samo še gasilska veselica, nekdanj pa se je lahko tudi vsa amaterska dejavnost v okviru kakega društva (gasilci, orli, sokoli, odseki prosvetnih društev itd.) odvijala v zavetju gostilniškega vrta poleti ali gostilniškega salona pozimi. Če so bila društva politično obarvana, je bila izbira gostilne odvisna od političnih simpatij lastnika (ali najemnika) oziroma so se prireditve s političnimi sodelavci lepo razdelile na znane liberalne, klerikalne in redkejšje socialdemokratske gostilne. V nekaterih gostilnah so preuredili večji prostor za predstave dramatičnega odseka, v poletnih mesecih pa so bila večja dvorišča lahko po dvakrat na leto prizorišče sokolske telovadbe.

Manj stroga je bila izbira lokala za razne apolitične pevske zборе, ki jih je bilo sicer manj, a so pomenili s tem, da so njihovi člani stalno obiskovali gostilne in v njih prepevali, tudi neke vrste neorganizirane prireditve, ki so lahko pritegovale druge goste.

d) Stalna omizja. V vsakem lokalu so poznali stalne goste, posameznike ali družbe. To ni bilo odvisno od lokacije gostilne niti ni bilo pomembno, ali je gostilna kmečka ali mestna. O stalnih omizjih je bilo napisanega že dosti v slovenski literaturi, še več je znanega iz ustnih spominov udeležencev. Vzrokov za sestajanje zmeraj istih ljudi v istem lokalu, dostikrat celo na istem mestu v prostoru, je bilo obilo, in obstoje še vedno. Vsekakor pa je bilo omenjeno shajanje bolj značilno za gostilne po večjih krajih, v malo obiskanih kmečkih lokalih niso poznali stalnih omizij s podobnimi značilnostmi. Prav tako lahko rečemo, da so bili kmetje najmanj številni pri sestavljanju tako imenovanih stalnih omizij. Celo pri kegljaških ali balinarskih družbah, ki so bile zelo pogostne tudi v vaških krčmah, so bili kmetje najmanj udeleženi. Kot obiskovalci lokalov so se skoraj vsi poznali med seboj, vendar stalnih družb niso oblikovali.

Bolj pogosten je bil ta pojav pri obrtnikih, delavcih, intelektualcih oziroma pri vseh drugih prebivalcih sredine, ki se je shajala v določenem lokalu. Zelo pogosten vzrok za stalno shajanje so pomenile partije kart, ali pa niti niso imeli določnejšega vzroka, so pa s stalno navzočnostjo pomenili gostilniško posebnost. Povedati je namreč treba, da so bile statusno definirane družbe ena zelo pomembnih prvih, ki so označevale lokal in ga uvrščale na vrednostni lestvici, ki sicer ni bila napisana, a močno upoštevana pri lastniku in obiskovalcu. Prav isto velja še danes.

Po tej definiciji stalno omizje niso ljudje, ki bi se, znanci, po naključju našli na določen dan za isto mizo, marveč je to družba, ki se vedoma sestaja v določenih intervalih in ima javno znane karakteristične poteze. Ravno pri teh stalnih omizjih je imel gostilničar veliko vpliva: lahko jih je ustvaril, vzpodbujal ali pa preganjal in odgnal. Kot smo že omenili, so se tudi tu zelo poznali gostilničarjev dodatni poklic, konjiček, ambicija in podobne stvari.

Današnji čas večinoma pozablja, kako ostra so bila še v začetku stoletja nasprotja med Slovenci in Nemci po nekaterih večjih slovenskih krajih. Ravno gostilne so bile pogosto kraji, kjer so ta nasprotja tudi postala vidna. Finžgar takole pripoveduje svoje spomine iz leta 1898, ko je nastopil službo v Kočevju: „Ker nas je bilo v Kočevju mnogo Slovencev, smo se kmalu našli in si izbrali svojo krčmo s slovensko mizo v manjši sobi, kamor smo zahajali...“¹⁷

Zaradi obiskovalcev si je gostilničar prizadeval postaviti in nakupiti vedno nove ali v tistem času najbolj moderne zabaviščne naprave. Poleg kart, ki jih je imel vsak gostilničar po nekaj kompletov v predalu, ali pa so jih prinesli gostje tudi s seboj, so imeli najpogosteje po večjih gostilnah kegljišče in balinišče, na koroškem koncu je bilo

Gostilna v Čatežu nad Veliko Loko, okrog 1900

posebno znano v letih pred drugo svetovno vojsko tako imenovano rusko kegljišče, ki so ga večinoma izdelali domači mojstri (na kolu je bila obešena krogla, ki si jo z zamahom spravi v gibanje, da je podirala na tleh postavljene lesene keglje.) Ta igra je bila primerna, posebno zato, ker ni zavzemala veliko prostora; poznali so jo na mnogih gostilniških vrtovih.

Redkejšje so bile gostilne z biljardom; po vaseh so si ga omislili le najbolj ambiciozni krčmarji, obnesel pa se je še najbolj po mestih.

Pri vseh teh zabavah je šlo največkrat za igranje za denar ali za pijačo. Po še živem ustnem izročilu pa so bile na podeželju redke gostilne, kjer so z igranjem za denar pretiravali, večinoma je šlo za nenevarne manjše zneske, kar je oblast še tolerirala.

Po vsem slovenskem ozemlju so poznali „marjanco“, ali kako drugače imenovano namizno igro, v Prekmurju npr. „pudlanca“. To so bile večje ali manjše plošče s keglji ali samo s številkami, kjer je bilo treba sprožiti vzmet, ki je potisnila kroglico, da je podirala keglje ali pa skočila v prostorček s številko. Tudi ta igra, ki so jo v času med svetovnima vojskama poznali otroci, je v gostilni rabila zvečine za razvedrilo odraslim, ki so za poraz plačevali z manjšimi zneski ali s pijačo.

Samo po mestnih gostilnah so poznali na vrtovih gugalnice za otroke.

Ponekod so imeli v gostilnah za zabavo gostov celo inštrumente, to se pravi, da so lahko nanje igrali sami gosti. Tako so imeli npr. v gostilni Pri Lizi v Hotizi (Prekmurje) ali v gostilni Hren v Kokarjih (Zg. Savinjska dolina) citre, ki so bile na voljo obiskovalcem. Te citre so imele namreč pod strunami položen notni papir, tako da ni bilo težko zadeti melodije.

Samostojnemu delovanju so bili namenjeni tudi glasbeni avtomati v obliki slik, navadno nabožnih, ki so imele na hrbtni strani mehanizem. Za kovance so bili prirejeni tudi prvi veliki „lajerkostni“, ki so prišli k nam iz čeških in avstrijskih tovarn.

Vse te naprave (biljard, marjanca, glasbeni inštrumenti in avtomati) so bile zmeraj nameščene v največji gostilniški sobi, ki je bila namenjena največjemu številu obiskovalcev. Balinišče je bilo na dvorišču, enako tudi kegljišče, ki so ga ponekod namestili v posebno verando ali uto, da se je dalo uporabljati tudi ob slabem vremenu ali pozimi.

e) Hrana v gostilni. Ob izvajanjih o funkciji gostilne naj bo namenjenih nekaj besed še eni izmed pglavitnih funkcij gostilne, hrani. V hrani ali v porabi hrane bi morda lahko opazili še največje razlike med gostilniškimi lokali po celotnem slovenskem ozemlju. Očitno je, da je gostilniška hrana imela svoje zakonitosti, ki so bile neločljivo povezane z zakonitostmi in prehrabnenimi navadami gostilniškega zaledja.

Tako lahko z gotovostjo trdimo, da so se gostilne med seboj še najbolj ločevale po načinu in izbiri hrane in pa pijače. V tem pogledu je veljalo, da je bil jedilnik v gostilnah še mnogo bolj stalen, nespremenljiv, kot si je zamišljal nepoučen gost ob vstopu v lokal. Prav ob tem bi si upali celo reči, da sta si ponudba in poraba, torej gostova zahteva in krčmarjeva ponudba, še vedno v enakem sorazmerju, saj je večinoma (to dela še vedno) vsak obiskovalec bolj ali manj vedel, s čim kateri lokal streže in kaj si bo gost lahko izbral.

Običajna ponudba podeželskih gostiln je bila, kot že omenjeno, med tednom izredno majhna, ker se lastniki (redkeje najemniki) s kuho niso ukvarjali, če niso imeli zagotovljenih gostov. Med te vrste gostov so spadali razni abonenti: učitelji, uradniki, obrtniki in podobno. Te gostilne so bile zvečine brez meščanskega zaledja in so se zanašale na domačega gosta, tako rekoč na soseda, takih pa je bilo med tednom premalo, da bi se zanje splačalo kuhati. Priložnostne družbe iz mesta so se v gostilni napovedale kak dan vnaprej, če so hotele biti postrežene po želji.

Te vrste lokali so imeli na voljo večinoma domače mesnine, sveže ali suhe, primerno letnemu času. Največkrat so postregli s klobasami in kruhom, kar pa se je približno po letu 1950 (po ustnih podatkih) nekoliko spremenilo, ko so se gostilničarji v načinu postrežbe naslonili na novo modo in nosili na mizo enake klobase v obliki narezkov. V novejšem času pa se kaže spet vračanje k „dobrim starim časom“ s celimi klobasami, po možnosti še z dodatkom zaseke — tu so si gostilne iz okolice Slovenjega Gradca ali okolice Radovljice ali Novega mesta spet enake.

Med te vrste gostiln bi lahko šteli kmečke gostilne, odmaknjene od večjih poti, postavljene v bližini cerkva, kjer so imeli pglavitno delo ob sobotah, nedeljah in praznikih.

V gostilnah, ki so „živele od cerkve“, je bil jedilnik enak iz nedelje v nedeljo: od jutra do opoldneva so stregli ženskam in otrokom z govejo juho z rezanci in moškimi s „telerflajšem“ — tu se gostilne po osrednjem slovenskem ozemlju niso bistveno razlikovale, v drugih pokrajinah pa so upoštevali tudi lokalne posebnosti v hrani. Ta jedila so bila stalna in so pomenila za domače obiskovalce bolj priložnost za shajanje in potrditev prostega dne, nedelje, praznika, kot pa potrebo po hrani. Ta je pravzaprav prišla do prave veljave šele v božjepotnih gostilnah, ko so si lačni romarji s hrano zares potešili lakoto. Res pa je tudi, da so bile ponekod cerkve tako oddaljene od naselij, da se je bilo potrebno podpreti, preden so se ljudje odpravili nazaj domov.

Zanimivo je, da so si moški naročali zvečine krepkejšo juho z mesom, ženske in otroci pa

Družba gostilničarjevih prijateljev v gostilni Pri Žanu v Radovljici, posneto okrog 1905

z rezanci. Ali pa je bila stopnja še drugačna: za moške pečenka in za ženske juha z mesom.

Cenejša je bila svinjska pečenka, še cenejša drobovina, ki so jo ponekod kuhali zelo veliko, veliko več kot danes (npr. v Prekmurju). Sicer pa je bila drobovina bolj kot za romarske oziroma cerkvene gostilne rezervirana za sejmarske.

Ena izmed zelo izrazitih značilnosti hrane v romarskih gostilnah je bila samo juha, litri in litri goveje juhe.

Do današnjih dni se jedilnik „cerkvenih“ gostilniških postojank ni bistveno spremenil.

Kot že povedano, so imele ustaljen jedilnik tudi gostilne ob prometnih poteh, furmanske, sejmarske, splavarske, ki se med seboj niso bistveno razlikovale. Nemara je bila še najbolj opazna razlika v porabljeni pijači. Vsepovsod po slovenskem ozemlju so imeli v zelo obiskanih lokalih zmeraj v zalogi sveže ali suho meso, pečenko, drobovino, sicer pa lokalno obarvane jedi, kar se je še posebno pokazalo ob cerkvenih praznikih, npr. ob žegnanjskih nedeljah. Tedaj so po posameznih pokrajinah poleg že omenjenih jedi stregli še z domačimi posebnostmi.

Tako imenovana obredna jedila, ki so bila v navadi ob določenih šegah — na svatbi, ob krstu ali za sedmino, kar so še pred drugo vojsko pri kmečkem prebivalstvu obhajali največkrat doma — pa so se postopoma selila v gostilne, kjer so pripravili prav take jedi. Pri trdnih kmečkih gospodarjih je bilo v navadi, da so svatbe praznovali doma; pri tem je šlo bolj za ugled in čast kot pa za denar.

Kasneje (v obravnavanem času, po 1900, pa je bilo to že zelo pogosto) se je v krajih z močnejšim industrijskim ali rudarskim zalednjem struktura kmečkega življa že toliko

spreminjala, da so manjši kmetje ali delavci prirejali „ohceti“ v gostilnah. Ne glede na kmečko zaledje pa so imeli nekateri pomembnejši in znani božjepotni kraji (npr. Brezje na Gorenjskem) v svojih gostilnah zelo številne svatbe popolnoma kmečkih udeležencev. Svatbene gostije so v gostilnah potekale po natanko določenem redu, ki je bil podoben ali enak domači postrežbi. Jedilnik je bil standarden in se je po pokrajinah menjaval le pri nekaterih specifičnih jedeh, ki pa so bile v navadi tudi v domači kuhinji za take priložnosti. Pri naročanju „ohceti“ se zato ni bilo treba dogovarjati za jedilnik, marveč samo za datum in število gostov. Edina kategorizacija je bila v številu „riht“ oziroma v malenkostni spremembi pri izbiri mesa (teletina, svinina, piške) in zamenjavi „navadnega“ krompirja z „boljšim“ rižem. V okolici Slovenjega Gradca je bila „ohcet“ sestavljena (bogatejša) iz več obrokov, ki so si nezamenljivo sledili takole: goveja juha z rezanci, kruhov hren, pražen krompir in govedina iz juhe. Čez uro ali dve je prišla na mizo bogatejša „rihta“, ki so jo pri cenejši varianti v celoti izpustili, ali pa ponekod nadomestili riž s krompirjem. Vsebovala je svinjsko ali telečjo pečenko, perutnino z vinsko omako, zeleno šolato in kompot iz sliv. Pozno ponoči so postregli z „mežerli“ (koroška in štajerska jed iz kruha in pljučk), proti jutru, ko so se gostje že razhajali, so prinesli na mizo kislo juho in obaro, „ajmoht“. Popolnoma enak jedilnik so imeli za „ohcet“ v Velenju in okolici. Nekatere „modernejše“ jedi (dunajski zrezki, sadne kupe, pommes frites) si v enakem zaporedju sledijo na „ohceti“ na Gorenjskem. Jedilnik pri Joževcu v Begunjah npr. je danes takle: goveja juha z domačimi rezanci, dunajski zrezki, svinjska ali telečja pečenka (po izbiri), mešana solata in riž, čez čas: ocvrta piška, pommes frites, „sestavljena“ solata, sadna kupa, ob koncu še narezek ali obara. Vseskozi pa so (in so bile tudi prej) na mizi potice in piškoti.

Kot vidimo, so v času med svetovnjima vojskama po gostilnah stregli ob svatbeni priložnosti zelo podobno z močno poenostavljenim meščanskim jedilnikom dunajskega tipa, povsod pa je bilo skupno vsem „ohcetim“ goveja juha, obara in veliko upoštevanje riža kot izrazito „boljše“ jedi. „Mežerli“, slivov kompot, štruklji, turška kava in podobno pa so bile lokalne posebnosti.

Svoje zakone so imeli tudi pri proslavljanju krstov in ob sedminah. To so bila krajša gostilniška obredja, kjer je ustavljanje v gostilni pomenilo pravzaprav le eno od postaj na poti proti domu. Poglavitno praznovanje pa je bilo doma.

Ponekod so bili krstni obedi po jedilih in poteku podobni ohceti, vendar krajši — ustavljanje v gostilni je bilo obvezno. Tudi pri tem so manjše razlike po pokrajinah in celo po gostilnah v bližnji soseščini. Po Koroškem so bili navajeni, da so si svinjsko meso in potico prinesli s seboj, gostilničar pa jim je dal kuhano vino. Skoraj povsod je bilo ob določenih priložnostih obvezno kuhano vino, na Štajerskem (okolica Velenja, proti Slovenjem Gradcu) pa so nekdaj obvezno ponudili krstiteljem „pohane šnite“.

Na Gorenjskem niso bili navajeni na kakšne večje krstne slavnosti v gostilnah, ustavili so se mimogrede in kaj malega popili. Če pa je slavnost že bila, je potekala podobno svatbeni, z enakimi jedmi, predvsem pa z enakim vrednotenjem jedi: riž je bil mnogo bolj cenjen od krompiraja.

V rudarskem Velenju je bil v tridesetih letih krstni jedilnik takle: narezek s suho klobaso, salamo, šunko in sirom, zraven niso pili vina, marveč čaj z rumom ali žganjem. Prav tako je bila tu sama po sebi razumljiva postrežba s potico, ki je bila npr. v gostilnah okoli Slovenjega Gradca določena sicer le za svatbene priložnosti.

Tudi pogrebščina je imela svoja pravila, ki so jih poznali gostilničarji in obiskovalci. Navada, da so pogrebci zavili še v gostilno, je bila ponekod bolj pogostna, drugod manj, sicer pa je veljalo podobno kot pri „ohceti“: za bogatejše doma, za druge v gostilni.

Družba pred gostilno Triglav v Ljutomeru, posneto pred 1910

Posebno dosti obiska v zvezi s proslavljanjem pomembnih življenjskih dogodkov so imele gostilne po območjih z bolj razvito industrijo ali rudarstvom.

Pogrebščino so obvezno obhajali v gostilni po smrti kakšnega člana društva. Na Gorenjskem (okolica Radovljice) in v okolici Litije so bile pogrebščine mnogo skromnejše kot po koroškem ali štajerskem koncu – v navadi je bil samo golaž.

Težko bi iz vsega naštetega naredili kakšen poseben sklep, nemara bi lahko rekli, da se je vsaka pokrajina, celo vsaka gostilna lahko držala ob določenih šegah svojega jedilnika, ki ga ni bilo mogoče kar tako spremeniti.

Za goste ni bilo nič prepuščeno naključju ali svobodni izbiri – jedli in pili so tisto, kar je bilo zapovedano. Res pa je, da so se pri treh priložnostih („ohcet“, krst, pogrebščina) najbolj držali reda.

Jedilniki za druge praznike so bili prav tako standardni. Za božič ali Novo leto je bila obvezno potica, za pusta krofi (krapji), to je veljalo po večjem delu slovenskega ozemlja. Gostilne, ki so bile navezane na stalne goste iz soseske, na domačine, na furmane, romarje, mešetarje in podobne, so stregle z zelo podobnimi jedmi, razlike so bile, kot že povedano, le v nekaterih lokalnih posebnostih v prehrani. S posebno izbiro v hrani so se pohvalili spet samo lokali, ki so imeli goste iz mesta, tim. „boljše“ goste. Nekatere gostilne so po naročilu pripravljale divjačino, večinoma le za stalne goste in navadno pri gostilničarju, ki je bil član lovske družbe.

Podeželske gostilne so dostikrat slovele po domačem kruhu, ki so ga hodili kupovat tudi iz bolj oddaljenih krajev ali mest. Sicer pa so si tudi na področju prehrane gostilne v enem samem kraju nekako razdelile obiskovalce. Od treh nekdanj največjih gostiln v Radovljici je bila ena znana po golažu (Lectar), druga po vampih (Avguštin), v tretjo (Kunstelj) pa so hodili iz drugih vzrokov.

Teško bi bilo odkriti, kako so se ustalila taka vrednotenja, vendar pa so bila v tistih časih tako pomembna in znana, da jih še do danes niso pozabili.

Vsa jedila s seznama podeželskih gostiln, pa naj so bile furmanske, sejmarske, izletniške ali kaj drugega, so bila vezana v glavnem na domačo ekonomijo. Večinoma so gostilničarji sami klali ali pa kupovali že zaklano živino in delali mesne izdelke doma. To je bila potem specialiteta hiše, mesarska bolj kot kuharska.¹⁸

f) *Pijača*. Tudi po prodaji in porabi pijače so opazne nekatere razlike med posameznimi pokrajinami, kar je bilo zvečine odvisno od gospodarskega ozadja. Na splošno je bila podoba taka: vse obdobje od začetka stoletja do začetka druge svetovne vojske je bila poraba pijače približno enaka (po ustnih podatkih in glede na različne vrste pijač). V navadi je bilo vino, bistveno manj pivov, pri žganih pijačah pa so zelo ločili, kaj je boljša ali slabša vrsta pijače. Zelo veliko so nekdaj stočili jabolčnika. Na Primorskem so bolj poznali rdeče vino, na Štajerskem in na Koroškem pa so še pred drugo vojsko prodali zelo malo rdečega vina. Ob času jabolčnika pa je šlo ob koroških in štajerskih gozdnih furmanskih poteh sploh zelo malo vina, ker so si furmani (ob delovnem času) privoščili v glavnem jabolčnik.

Pivo iz pivovarn Union in Laško se je razmeroma pozno razširilo po slovenskem ozemlju. V sodčjih („maseljcih“, „faseljcih“) so ga prevažali do gostiln, vendar je bila količina malenkostna v primerjavi z današnjo. Za hrambo piva so morali gostilničarji imeti poseben prostor, ledenico, ali pa kupovati še led, zato so bili nekateri, ki so si to oskrbeli, zelo znani, njihovo pivo pa je bilo priznано kot specialiteta (Lectar v Radovljici, Pri Lizi v Hotizi v Prekmurju, Žmavc v Gornjem gradu, in drugi). Gostilničar iz Gornjih Slaveč v Prekmurju je povedal, da se je poraba piva v tem kraju razmahnila šele po letu 1950. Sicer pa je bilo podobno skoraj povsod po Sloveniji, zlati časi za pivo so nastopili šele potem, ko so pivo začeli razvažati v steklenicah.

V zimskih mesecih so prodali nekdaj zelo veliko kuhanega vina. To je bila pijača boljše vrste, postregli pa so z njo v debelih steklenih kelihih. Neredko so imeli ti kelih vgravirano ime ali začetnice stalnega pivca.

Prav tako je bila bolj kot danes upoštevana pijača čaj z rumom ali drugimi dodatki. S punčem in grogom so stregle le redke gostilne, prav tako kot s turško kavo. Na splošno lahko rečemo, da je bila prava kava (ki so jo ponekod kuhali že dokaj zgodaj, v 19. stol., kot filter kavo v posebnih porcelanastih cedilih, imenovanih „karlsbaderce“) po gostilnah silno redka, poznali so jo, a so jo skuhalih šele na zahtevo, ali pa je bila v navadi pri kakih stalnih gostih. Stregli pa so z belo kavo, ki so jo ponekod mešali s pravo. Na podeželju je bila kava tako cenjena kot riž – za redke posebne priložnosti. Čas po drugi svetovni vojski je tudi v tem primeru prinesel dokajšnjo „profanacijo“ dragocene dišeče pijače. Prej so jo bolj poznali v krajih ob italijanski meji, tudi ob avstrijski ponekod, kar pa je bilo v glavnem odvisno od večjega obiska gostilne.

Omenili smo že, da je bilo najmanj vredno in cenjeno žganje doma narejen pelinkovec, ki so ga poznali pod različnimi imeni po vsem obravnavanem ozemlju. Na Idrijskem so ga imenovali „geruš“, v Ljubljani „arbaterkonjak“, v Kropi in Kamni gorici je bil „ta špiritov“, drugod tudi „ta zelen“. Prav tega žganja so največ prodali po osrednjih slovenskih pokrajinah. V vzhodnih pokrajinah (Prekmurje, Prlekija, Ptujsko polje) so imeli veliko sadjevca. Za boljšo pijačo je veljal brinovec in za take so seveda šteli likerji, ki

18 Sodeč po anketi, ki jo je SEM izvedel v letu 1974, se kategorizacija jedil ni bistveno spremenila: od 293 anketiranih so 104 odgovorili, da je glavna posebnost kuhinje domača klobasa in domač kruh.

V gostilno Rupnik v Vitanju so pripeljali pivo, posneto pred drugo vojsko

pa so se bolj uveljavili šele po drugi svetovni vojski. Na Primorskem so prodali zelo veliko vermuta in grenčiče (=amaro).

V krajih, kjer so imeli v bližini vrelce (Radenci, Rogaška Slatina, Kotlje), so prodali že od konca 19. stol., ko so te vrelce bolj izkoriščali, precej slatine. Navada, da vino mešajo s slatino, je v teh krajih bolj znana kot drugod.

Od drugih brezalkoholnih pijač so prodali največ kraherla, šabese, malinovca, mnogo manj pa limonade.

Vino so si dovažali večinoma gostilničarji sami, imeli so stalne prodajalce. Poraba je bila zelo različna, pa so hodili nekateri enkrat, drugi dvakrat, ali celo večkrat na leto po nakupih. To je bilo odvisno tudi od zmogljivosti vinske kleti. Vino so v velikih sodih skladiščili v kletih, od koder so ga po steklenicah nosili v gostilno. Ob novem vinu ali novi pošiljki je gostilničar navadno naredil tudi nekaj reklame: obesil je zeleno smrekovo vejo na kavelj pred hišo in napisal na list papirja obvestilo ter ga zataknil med okno.

Zelo različna so bila tudi poimenovanja mer in kozarcev, v katerih so stregli s pijačo. Steklenice so imele svoja imena: dvolitrska je bila „štetan“ (najbolj znano poimenovanje po osrednji Sloveniji, na Primorskem pa „deplon“), trilitrska je bila „nežka“, pet litrov „urban“ (v Savinjski dolini) ali „butelj“ (na Gorenjskem). Vino so „klicali“ na mizo. Ker so ga v začetku stoletja ponekod (Rakičan pri Murski Soboti) pili še iz lončenih vrčkov, ki niso bili enaki po meri, so morali gostilničarji pijačo nameriti z uradno potrjenimi pločevinastimi merami. Te merice so bile postavljene navadno v gostilni na vidnem mestu v omarici in so jih pregledovali tim. merosodni uradniki. Ohranile so se prav do druge svetovne vojske.

Sicer pa je bilo ob navadnih dneh bolj v navadi, da so vino naročali v „štucu“ ali „en firkeljč“, kar je bilo isto (Gorenjska, Koroška).

Žganje so dolgo časa pili iz „frakeljnov“, vendar so jih že pred drugo svetovno vojsko ponekod nadomestili s „štamperli“. Frakelj so na Gorenjskem imenovali tudi „steklc“, na Koroškem pa so poznali še „zehcentlc“ in „ohltc“.

Steklenico so v Prlekiji in okolici Slovenjega Gradca imenovali „glaz“.

Za pivo so bili v navadi stekleni vrčki, „krugi“ ali „kriglni“, zelo različnih velikosti in oblik, ki so jih gostilničarji kupovali navadno v domačih slovenskih steklarnah (Hrastnik, Rogaška Slatina). Najbolj pogostni so bili tridecilitrski ali pollitrski vrčki, a včasih so točili tudi v litrske ali celo dvolitrske vrče. Večji vrči so bili namenjeni različnim proslavam in podobnim prireditvam in so navadno krožili od ust do ust. V okolici Slovenjega Gradca so jih imenovali „gasilski krigli“.¹⁹

V pivskih vrčkih so običajno postregli z jabolčnikom. Še pred letom 1900 so uporabljali za shranjevanje žganih pijač velike skoraj štirioglate steklenice iz kamenine (Steingut), ki so pijači ohranjale pravšnjo temperaturo. V tem stoletju jih pa niso več rabili. Tudi slatino so pred uvedbo steklenic dovažali v steklenicam podobnih posodah iz kamenine. Gostilne so pred drugo vojsko zelo redko uporabljale jedilne liste. Jedi in pijače so imeli napisane na leseno temno tablo, vendar je bilo tudi to redko, in se je bolj razširilo šele nekaj let pred drugo svetovno vojsko. Jedilniki niso bili potrebni, ker je bila izbira tako stereotipna in stalna, napisani pa so bili zvečine le zaradi kontroliranja cen.

3. Stavbe in notranja oprema

Dandanašnji si morda zamišljamo arhitekturo gostilniške hiše na vasi kot nekaj reprezentančnega, kar že na zunaj razodeva cvetoč gospodarski položaj lastnika. V nekaterih primerih je res tako. Po vseh slovenskih pokrajinah še lahko spoznamo stavbe, ki jim na prvi pogled lahko pripišemo nekdanjo gostilniško obrt. Toda to so bile hiše tistih posameznikov, ki so se v svoji obrti povzpeli, to pa ni bilo nujno za vse gostilničarje v istem kraju.

Gostilničarji, kjer se je obrt nadaljevala več generacij na istem mestu, so bili dostikrat prisiljeni spreminjati staro hišo. Zelo redkokdaj so gradili novo, običajnejše so bile nadzidave za eno ali celo dve nadstropji. Če so bile te nadzidave narejene že proti koncu 19. stoletja, so bile največkrat rezultat velike gospodarske moči lastnika, ki si je opomogel ali obogatel na račun velikega prometa. Skoraj brez izjeme so to hiše ob prometnih poteh, ali, kakor bi lahko rekli, furmanske gostilne. Reprezentančne stavbe, ki so stale daleč od glavnih poti in strán od cerkva, pa si arhitekturne mogočnosti niso prislužile z gostinstvom, marveč s kmetijo ali kako drugače.

Pomembnost so dajala tem hišam predvsem številna gospodarska poslopja, s katerimi so se pohvalile gostilne ob prometnih poteh ali na božjepotnih točkah. To niso bili samo hlevi, temveč tudi razni skednji in šupe, kamor so spravljali ob priložnostih številne romarje. Tujske sobe so bile nekdanj tako redke, kakor so bili redki popotniki, ki so povpraševali po njih; za kmečke romarske množice pa so bili hlevi in skednji. O tem nam govori sodobnik takole: „Tema je bila, ko sva prišla na Krko. Prenočila sva v neki gostilni, in sicer so nama odkazali ležišče v ozki kašči.“ In nekaj let pozneje sta s prijateljem „... prenočila na skednju neke gostilnice, na slami“.²⁰

Tujske sobe v gostilniški stavbi so postale pogostnejše šele v tem stoletju, vendar samo v krajih z večjim tujskim prometom (ponekod na Gorenjskem, v Savinjski dolini). Seveda pa velja to samo za vaška naselja, v mestih in trgih so hotele poznali seveda že prej.

19 Navada, ki se je očitno ohranila iz prejšnjih časov; o tem glej Hanka Štular, Pivsko posodje skozi stoletja, Vodnik po razstavi, Narodni muzej Ljubljana, Ljubljana 1975, stran 19.

20 Vzori in boji, Po prijateljevih pismih priobčil Jože Debevec, Ljubljana 1918, str. 115 in 229.

Družina gostilničarja in trgovca Ravnikarja v Čatežu pri Veliki Loki, posneto okrog 1900

Ponekod na Dolenjskem so gostilniške stavbe vrhhlvne hiše z lokalom v prvem nadstropju, vhod je poudarjen z zidano lopo. Sicer pa so gostilne večinoma nizke zleknjene stavbe, kjer so bili lokali v pritličju, v nadstropju ali na podstrešju pa so imeli sobe domači. Ker je bila gostilna neredko združena še s trgovino, mesarijo ali kakšno drugo obrtjo, ki je zahtevala dodatne prostore, so te prostore uredili simetrično od gostilniških prostorov na drugo stran veže. Vendar je bilo vsepovsod mogočih toliko predelav, da se pri starejših stavbah včasih težko dožene prvotno stanje. Velja namreč, da so bili gostilničarji silno prilagodljivi tudi v tem pogledu in da zdajšnje predelovanje in urejanje lokalov ni popolnoma nič novega.

Notranja ureditev gostiln je bila po vsem obravnavanem ozemlju v času po 1900 razmeroma podobna, razlikovala se je bolj po namenu oziroma po statusu obiskovalcev kot po pokrajinskih posebnostih. V začetku 20. stol. se manjše gostilne niso prav nič razlikovale od običajnih boljših kmečkih hiš niti po zunanosti, še manj pa po notranji razporeditvi prostorov.

Vidnejša od pokrajinskih posebnosti notranje opreme je bila hierarhična ureditev prostorov, ki so se je držali brez izjeme povsod po slovenskem ozemlju. Šele v 20. stoletju so dosegli večjo enotnost v notranji ureditvi z uradnimi predpisi.

Ker so bile te gostilne povprečno samo po dva dni v tednu (sobota in nedelja) polno zasedene, druge dni pa so morale rabiti domačim članom, so bile temu primerno tudi urejene. Celo po gostilnah z več obiska so imeli v gostilniških prostorih klopi ali mize („tafelpet“, „mentrga“, Koroška, Gorenjska), kjer so spali dekile in hlapci, včasih tudi priložnostni gosti.

Večinoma vse gostilne so imele že v začetku tega stoletja vsaj po tri prostore, ki so jih uporabljale za goste: vežo, večjo sobo in manjšo sobo. Ta razporeditev je ustrezala tudi razdelitvi kmečke hiše. Šele namembnost prostora je gostilničarjem dala pobudo, da so povečevali prostore, prebijali zidove ali dozidavali. Iz tega bi sklepali, da so se pri vsaki zidavi gostilne zgledovali pri kmečki hiši, ali pa je bilo zelo redko katera hiša zgrajena namensko za gostilno. Funkcionalnost kmečke hiše, vhod na dveh straneh veže, prehod iz ene sobe v drugo, vse to je ustrezalo tudi gostinskemu namenu. Vsekakor kaže na običajno kmečko arhitekturo, ki si jo je izposodila poznejša gostinska obrt, tudi poimenovanje prostorov, ki se popolnoma sklada s pokrajinskim poimenovanjem hišnih prostorov.

Tako se je glavna soba imenovala „hiša“, ali „prednja iža“, drugo, manjšo sobo pa so glede na pokrajino imenovali „štiblc“, „kamra“, „kambra“, cimber“, „zadnja iža“, „ižica“ in še z drugimi narečnimi izrazi.

Ta imenovanja so starejša in so ponekod ohranjena do današnjih dni, kar lahko sklepamo iz vseh dobljenih ustnih podatkov. Poznejši pa so izrazi „gostilna“, „oštarija – oštarija“, „šank“, „soba“, „ta velika soba“ in podobno za prvi, večji prostor, ali pa „posebna soba“, „ekstracimer“, „sobca“ in podobno za manjšo sobo. Marsikje je v navadi obojno poimenovanje, pred domačimi s prvotnejšimi izrazi (hiša, štiblc itd.), pred gosti ali (konkretno: pred izpraševalci) tujimi ljudmi pa s tako rekoč prevedenimi imeni. Izrazi kot so „salon“, „tanccimer“, „zomerhajzl“ (=letna uta na vrtu), „lovska soba“, sobe, imenovane po Slomšku, Prešernu itd., pa so izrazito tuji in pomenijo mestni vpliv.

Pri močno obiskanih gostilnah ob prometnih poteh se je gostilniški prostor začel v bistvu že pri glavnih vratih, kjer so ob rampe privezovali konje, gostilničarji pa so voznikom stregli kar na vozovih.

Če je bila veža velika, kar je bilo zaželeno, so stregli tudi v veži. V tem primeru je bila običajna velika dolga miza ob vratih, ob njej klopi ob steni in na drugi strani. V

Gostilničarski par kot birmanska botra, posneto pred prvo vojsko

gostilniški prostorski hierarhiji (povsod po obravnavanem ozemlju) je veža pomenila najslabši prostor, kjer so postregli gostom le v primeru, da se jim je zelo mudilo, sicer pa znanim in neznanim beračem. Ponekod je bila vežna miza izrazito „beraška miza“ in so jo tako tudi imenovali. Stoje v nobeni gostilni pred drugo vojsko niso stregli, gost se je usedel, tudi če je dobil samo vbogajme.

Če je bila veža prostorna, so v njej postavili še mizico ali stole brez naslonjala, nanje pa škafe in sklede z vodo za pomivanje posode. Iz veže je bil vhod v kuhinjo, klet, gostilniško sobo, in tako je bila veža izrazito prehodni prostor. Razen priložnostnih slik po steni (zelo različne vsebine) ali nagačenih živali veža ni zahtevala niti ni imela ustajene okrasne opreme.

Najbolj obiskan, včasih tudi edini gostilniški prostor, je bil takoj pri vhodu iz veže. Danes se ta soba navadno imenuje „gostilna“, „šank“ ali „točilnica“. Pri manjših kmečkih gostilnah v osrednji Sloveniji je bila opremljena kot vse kmečke sobe: lončena peč s klopjo, pravokotna miza v kotu, ob njej ob dveh stenah klopi, na drugih dveh straneh stoli, nad mizo bogkov kot, in po drugih kotih še ena ali dve „mentrgi“ s stoli. Klopi, ki so bile postavljene ob vseh razpoložljivih stenah, je narekovala šele potreba gostilne.

Take so bile gostilniške sobe še v začetku 20. stoletja. Novejši kos pohištva, ki ga je prinesla potreba, je bila omara ali kredenca. Premožnejši gostilničarji na prometnih točkah so si privoščili rezljane kredence v dveh delih: zgoraj vitrina z atiki podobnim nastavkom, spodaj omarica, meščanski „altdeutsch“ stil iz konca 19. stoletja. Seveda pa so bile mnogo pogostnejše običajne preproste kredence brez okraskov. V to sobo je sodila še manjša vzdana omarica, „kosten za trafiko“ so jo imenovali v Rečici ob Paki, sicer pa so imeli posebne omarice s tobačnimi izdelki tudi po vseh drugih gostilnah, ki so imele koncesijo za prodajo tobaka.

V „gostilne“ z večjim obiskom so spravili miz, kolikor se je dalo, bile so kvadratne ali pravokotne, da jih je bilo mogoče sestavljati. Ena je bila dolga, ena pa okrogla. Tak razpored je trajal vsaj do srede tridesetih let (po ustnih podatkih). V tem času so okrogle

mize že začele izginjati iz glavne sobe. Pravokotne mize so bile tudi „mentrge“ ali „tafelpeti“, ki so jih, kot rečeno, uporabljali domači za prenočevanje. Ponekod so imeli za prenočevanje utrujenih gostov v „gostilni“ kar široke dvojne klopi (Rakičan pri Murski Soboti, Cankova).

Kaže, da izbira miz ni bila naključna. Vzrok, da so uporabljali okrogle in podolgovate, naj bi bil po pripovedovanju isti: praktičnost in funkcionalnost. Okrog okroglih je lahko posedla večja družba, pravokotne pa so se dale po potrebi sestavljati. V resnici pa je uporaba dvoje vrst miz že v enem prostoru ločila goste na „boljše“ in „navadne“. Okrogle so bile rezervirane za „boljše“, kar so nedvoumno pokazali gostilničarji s tem, da so jih edine v tem prostoru pogrinjali s prti. Kljub temu, da naj bi bile praktične zato, ker bi se okrog njih spravilo več ljudi, so za sobo postale odveč, ker je bila „boljšim“ gostom tako in tako namenjena posebna soba.

Za goste je bila namenjena tudi klop okrog peči in pozimi tudi sama peč. Ponekod so na peč posadili godce, včasih pa tudi stalne goste. Stoli v gostilniški sobi so bili zelo različni, od industrijsko izdelanih do doma narejenih, prav kakršno je bilo vse drugo pohištvo. Zelo pomemben in stalen kos opreme v gostilniški sobi je bilo uokvirjeno ogledalo, ki je imelo svoje mesto glede na položaj vrat, največkrat nasproti njim.

Leseni obešalniki so bili kasnejši, najpogosteje pribiti na steno, ambicioznejši gostilničarji pa so si že v začetku tega stoletja omislili stoječe obešalnike iz upognjenega lesa, od katerih je vsaj eden stal v „gostilni“.

Oprema po stenah je bila zelo različna; po njih so visele raznovrstne slike, od slik na steklo (kar je v bistvu spadalo še v kmečko „hišo“ in je bilo potemtakem najstarejša oblika krasitve sten) do tiskov in fotografij. Ob koncu 19. stoletja so prevladovali že uokvirjeni barvni tiski, katerih tematska izbira je bila odvisna od mode in gostilničarjevega okusa. Ne tako zelo redki so bili tiski z nabožno vsebino, četudi se je bolj malo skladala z okoljem. Če se je gostilna ponašala s tradicijo in ekonomsko trdnostjo, so po stenah razobesili družinske fotografije, razne diplome in priznanja. Fotografije so po pomeščanjenih gostilnah po koncu prve svetovne vojske že počasi izginjale, za kar je bil vzrok najbrž tudi ta, da zaradi pocenitve fotografskih storitev niso več pomenile posebne atrakcije. Diplome (gasilske, lovske, gostinskih združenj in podobno) pa so še danes v navadi.

Po ustnem pričevanju je bil družinskim fotografijam odmerjen „boljši“ prostor in niso visele v „šanku“.

Posebno pogostne so bile na stenah lovske trofeje, bodisi lastnikov plen ali dobljene kako drugače. Kjer je bil lastnik lovec ali pa so bili lovci njegovi stalni obiskovalci, so trofeje namestili kot dekor v posebno sobo („lovska soba“). Tudi ta tradicija je še danes živa, ne glede na lokacijo v Sloveniji.

Seveda pa so imeli v nekaterih gostilnah tudi izdelke večjih ali manjših umetnikov – slikarjev, slike, ki so jih dostikrat dobili gostilničarji kot protivrednost za podarjeno pijačo. Vsekakor pa ob času nastanka te slike niso bile niti pol toliko cenjene, kot danes, če so se na gostilniških stenah še obdržale.

Običajen, ne pa obvezen okras v „gostilni“ je bila ura.

Okna v tej sobi niso imela zaves.

Točilne mize so se uveljavile dokaj pozno; zanimivo je, da jih niso vpeljali zaradi praktičnosti in uporabnosti, marveč bolj zaradi predpisov. Marsikje so „šank“ v pomenu točilne mize postavili šele po drugi svetovni vojski (Dolnji Slaveči v Prekmurju). Pod tem imenom so v osrednji Sloveniji poznali manjšo mizico s čebrom z vodo, kjer so pomivali kozarce in kamor so odlagali steklenice s pijačo. Stala je lahko v veži in v gostilniški sobi.

Pet gostilničarjev s svojimi ženami, sami sorodniki, družini Čas–Brezovnik, Šmartno pri Slovenjem Gradcu, posneto 1914

Prva tipizirana varianta „šanka“ je prišla iz pivovarn (Union, Laško, Dreher), ki so v začetku tridesetih let začele z večjo ekspanzijo piva in v ta namen so svojim odjemalcem dajale točilne mizice, ki so imele vgrajene pipe za pivo, prostor za sodce, zgornjo ploščo pa obito s pločevino. Pod vplivom in po zgledu teh šankov so si podjetnejši gostilničarji dali izdelati pri domačih mizarjih podobne mizice.

Zanimivo je morda to, da so bili šele novejši, povojni „šanki“ tudi eden izmed vzrokov, da se je uveljavila nova navada postavanja v gostilniški sobi.

Točilne mize so se uveljavljale (po do sedaj zbranih podatkih) enako po vsem slovenskem ozemlju, tudi po Primorski v času italijanske zasedbe. Nekoliko različna je raba tega imena in prostora v severovzhodnem delu Slovenije, predvsem v Prlekiji in Prekmurju. Tukaj so se tudi najpozneje uveljavile podolgovate točilne mize.

V njihovih gostilnah je bil „šank“ poseben prostor, ki ga vsaj v začetku 20. stoletja drugod po Sloveniji ne poznajo. Kot v glavni gostilniški sobi, imenovani tudi „ošterija“, je bil od ostalega prostora ograjen z lesenimi latami od vrha do tal, vanj so vodila vrata, ki so bila opremljena s ključavnico in so se dala dobro zakleniti. To je bil tudi poglavitni namen tega „šanka“, ki je bil izključno za gostilničarja. V „šanku“ je bil vhod v klet, tam je stala miza z vodo, kjer so odlagali kozarce in steklenice, ter so imeli zalogo pijače, tobaka, blagajno, skratka vse, kar je bilo potrebno imeti pod ključem, če je prišlo do pretepa. Še danes so ponekod v teh krajih ostanki lesene lataste ograje okrog moderne točilne mize, ki kažejo na nekdanje gostilničarjevo „pribežališče“.

Oprema posebnih sob je bila v gostilnah zelo različna in je bila še bolj kot oprema „točilnic“ odvisna od obiskovalcev – uporabnikov. Gostilničarji so v skladu s svojim obzorjem in okusom opremljali posebne sobe kot kmečki „štible“ ali kot meščanski salon. Če je redkeje rabila za goste kakor za domače, je bila notri postavljena še postelja, sicer pa so bile ponekod posebne sobe opremljene še z različnimi kanapeji, manjšimi

kredencami, mize pa so bile obvezno okrogle in pokrite s prti. V tej sobi klopi niso bile običajne. Na oknih so bile zavese. Preprog niso uporabljali, tla so bila večinoma lesena in enaka kot v drugih prostorih hiše.

Tudi kuhinja je bila v podeželskih (mestnih ne!) gostilnah prostor za goste. V redkejših so vanjo zahajali razni znani vaški reveži, bolj v navadi pa je bilo, da je bil to prostor za posebno cenjene goste, ki so bili včasih tudi družinski znanci. V ta namen je bila v kuhinji postavljena miza, ki ni bila namenjena za delo marveč samo za postrežbo. Tej navadi niso kos nikakršni predpisi in odloki o higienski zaščiti, ker jo prav dobro poznajo še danes v veliki večini podeželskih gostiln.

4. Gostilničar kot stan in poklic

Običajno pojmovanje gostilničarstva ni bilo zvezano s pojmom poklica, temveč s pojmom stanu. Še danes na podeželju v kmečki sredini gostilničar ne pomeni posebno poklicne usmeritve, za katero so potrebne določene šole. Nekdaj, ko je bila izobrazbena raven mnogo nižja, pa je bilo to še bolj očitno. Prve spremembe v tem pogledu so pomenile odredbe oblasti, ki so zahtevale od vsakogar, ki se je želel ukvarjati z gostilno, neke vrste dovoljenje (=koncesijo), katerega del je bil tudi strokovni izpit. Še do časa pred drugo vojsko pa je bilo to samo navadno potrdilo, da je bil prosilec vsaj nekaj časa zaposlen v gostilni.

Mnogo bolj je pojem gostilničarstva, gostilničarja in gostilne povezan s pojmom posesti ter ekonomske zmožnosti. Njegovo vrednotenje je bilo še pred socialnimi spremembami, ki jih je prinesel čas po drugi vojski, enako vrednotenju kmečkega posestnika. Tudi „kmet“ (postavljamo, da je bil lastnik zemlje) ni bil nikoli poklic. Gostilničarstvo se je prav tako podedovalo oziroma je ostajalo pri hiši tistemu, ki je podedoval ali prevzel posestvo.

Sodeč po že omenjeni anketi, ki smo jo izvedli v letu 1973,²¹ so se (in se še) gostilničarski otroci, ki so zapustili domačijo, pogosto ženili in možili na druge gostilne, ali pa odpirali nove (od 293 anketiranih jih ima 167 gostilničarske sorodnike). Večje spremembe opisanega nasledstva oziroma odmiki od tega pa nastopajo ob različnih gospodarskih nihanjih, kakršna je bila npr. kriza v začetku tridesetih let, ko si ljudje različnih poklicev zaradi neugodnih gospodarskih razmer skušajo reševati življenjski obstoj z odpiranjem manjših gostinskih lokalov.²² Podoben je zdajšnji pojav „zdomskih“ gostiln. V takih primerih se število manjših gostinskih obratov (pred drugo svetovno vojsko so se imenovali izkuhi, točilnice, žganjarne, sedaj so bifeji in bari) zelo poveča in lastniku (ali najemniku) se spremeni pomen: iz stanu postane obrtnik. Končno regulacijo (sproščanje ali zaviranje) števila lokalov pa uravnavajo seveda zakonski predpisi.

S pojmovanjem gostilničarskega statusa sta tesno povezana vrednotenje soseske in tako imenovani „ljudski glas“, ki gre o gostilničarjih. Že bežen pogled v literaturo 19. stoletja (Jurčič, Kersnik) nam kaže gospodarsko podobo gostilničarskih junakov v nekaterih črticah in romanih, kjer sicer krčmarji nastopajo kot obrobne osebe. Enako jasno nam označujejo gostilničarski stan ljudske pesmi.²³

21 Anketa je bila namenjena pravzaprav temu, da ugotovimo, koliko predmetnih ostankov gostilniške obrti je še na terenu.

22 Tanja Tomažič, nav. delo, str. 71.

23 Pesem Lakomna krčmarica ima take verzice:

Ošabna žena odgovori / Mi večje sreče treba ni / imam poln hlev živinice / in v kleti sladko vinčice. Imam v skrinici dnarce še / in hiša polna pivcev je / . . .

Zmaga Kumer; Pesem slovenske dežele, Maribor 1975, str. 430.

Gostilničarji na podeželju so bili zelo redkokdaj brez zemlje. Tudi če so začeli na novo, so denar od gostilniškega zaslužka najpogosteje nalagali v nakup posestva. Običajno vrednotenje v očeh sosesk sta dala gostilničarju posest in ravnanje z denarjem. Kmet je bil z denarjem bolj na tesnem, četudi je imel največje posestvo v vasi, pri gostilničarju pa se je denar obračal in pretakal bolj neodvisno od vsakoletnega posevka in pridelka. Ta denarna možnost mu je dajala sicer moč, ne pa tudi moralne cene, kar spet lahko razberemo iz rekov in ljudskih pesmi. Gostilničarjevo poštenje je bilo vedno dvomljivo, tako kot pekovo ali mlinarjevo. Gostilničarji so bili nekdanj med poglavitnimi posojevalci denarja na vasi.

Politično moč in oblast, ki so ju bili deležni ali so ju imeli nekateri gostilničarji nekako do druge svetovne vojske, gre torej pripisati zgolj in samo ekonomski podlagi in komunikativnosti samih gostilničarjev. Gostilničarstvo kot poklic ni bilo cenjeno toliko, da bi si ljudje zaradi tega volili gostilničarja za svojega župana ali postavljali za občinskega in vaškega odbornika. Sodimo, da je npr. bogatemu kmetu z gostilno šele gostilna dala toliko samozavesti, znanstev in ne nazadnje zvez, da je bil primeren za razne funkcije bolj kakor bogati kmet, ki se je ukvarjal samo s poljedelstvom.

Funkcije so pomenile sloves in korist. Omenili smo že, da so bili nekateri gostilničarji v obdobju okoli 1900 tudi nosilci strankarskih idej in jih je bilo veliko tudi takih, ki so bili med ustanovitelji sokolskih društev v svojih krajih.

Gostilna se je najpogosteje povezovala s kmetijo. Vendar niso bili redki primeri, da je bila gostilna s kmetijo povezana še s trgovino (z mešanim blagom), z mesarijo, žganjekuho, s trgovino z živino, prevozništvom, mešetarstvom, lesno trgovino, žagarstvom, splavarstvom, pekarno, ali pa tudi z manj uglednimi obrtmi, npr. krojaštvom, čevljarstvom, mizarstvom, in celo z drugimi poklici: učiteljskim, davkarskim, orožniškim in podobno. Gostilne niso smele biti brez zemlje, saj so bili na podeželju zemlja, domači pridelki in vzreja živine pogoj za dobro delovanje, če so stregli s hrano. To še danes priznavajo vsi povprašani nekdanji in sedanji gostilničarji. Ob tem se seveda postavlja vprašanje, kaj je bilo pomembnejše oziroma kaj je dajalo poglavitni zaslužek: zemlja ali gostilna, dodatni poklic ali gostilna. Verjetno bi bil edini kazalnik, kako je teklo gospodarstvo kake družine, podatek o nakupih zemlje. Po ustnih podatkih o družinah in začetkih gostinske obrti bi se dalo sklepati, da se je z gostinsko obrtjo v mnogih primerih dalo nakupiti dovolj zemlje, da je sprva „gostilničar“ (npr. z dodatnim poklicem čevljarja, krojača in podobno) postal „kmet“ oziroma „posestnik“. Drugačne vrste je bil nastanek gostiln, ki so bile povezane z domačo lesno trgovino, z domačim prevozništvom in podobnimi velikimi podjetji, ki jih najdemo v začetku tega stoletja še po mnogih slovenskih vaseh, temelje pa večidel na lesnem premoženju. Kmetje, ki so bili lastniki velikih kmetij z gozdovi, so imeli obširna podjetja in mnogo delovne sile; ljudi so zaposlovali kot sekače, splavarje, žagarje, prevoznike in podobno. V tem primeru je gostilna v hiši (pogosto tudi trgovina) pomenila kraj, kjer so domači delavci puščali denar, ki se je torej stekal v isto mošnjo, iz katere je prišel. Gostilna je bila tako rekoč menza za domače, kar pa so pošteno plačali. Takšna avtarkična gospodarstva so prenehala šele z nacionalizacijo po drugi svetovni vojski. Gostilne so bile znane ne glede na svoj nastanek, ker so bile zvečine ob prometnih poteh, in jih navadno poznamo kot furmanske.

Četudi je bilo gospodarstvo gostilničarjev široko razvejano, povezano s kmetijo in še drugimi dodatnimi dejavnostmi, je bilo delo navadno dobro organizirano in razdeljeno med domače in najete delavce. V gostilni je bilo najpomembnejše: priskrba pijače, hrane, kuhinja in strežba. Če je bil gospodar zaposlen z dodatno dejavnostjo (trgovec, mešetar in podobno), je poglavitno delo v gostilni prišlo na gospodinjo in pozneje še na odrasle

otroke. V tem primeru se je „gospodar“ pojavljal v gostilni občasno in prevzemal nase tako imenovani „družabni del“: največkrat je ob večerih obiskoval gostilniške prostore in se pozdravljal z znanimi gosti, prisedel in tudi kaj popil. Tako imenovano „prisedanje“ v taki obliki ni bilo več nujnost in se je dogajalo ob priložnostih, kadar so bili gostje znani. Torej gostilničar tega ni imel za običaj, ki ga je potrebno po vsej sili izpolnjevati.

Samo za zabavno informacijo naj navedemo, kaj piše o podobnih krčmarskih navadah že Valvasor: „... Čudna se zdi tudi naslednja navada, ki je doma tako na Dolenjskem kakor na Gorenjskem. Če pride kdo v gostilno in zahteva požirek vina, tedaj krčmar najprej gostu nazdravi in vedno prvi poskusi vino, ki ga je dal prinesiti gost; če ni krčmarja, stori to kdo drug, ki ga nadomešča in ki je gostu prinesel pijačo. Nato napije gost krčmarici, krčmarju ali komu drugemu v niši in ta spet kakemu drugemu domačinu in tako vedno drug drugemu nazdravljajo. Zato dobi gost od merice vina včasih le en sam požirek. Sicer je v mestih tudi navada, da stori prvi požirek krčmar, naredi pa to vljudno in popije le malo, kakor bi hotel podvoriti. Vendar se najdejo tudi nekateri, ki kakor vaški krčmarji globoko pogledajo v kozarec ali vrč in prav tako pogumno potegnejo.“²⁴

Seveda bi bilo odveč primerjati Valvasorjeve čase z današnjimi, vendar po zapisu lahko sodimo o zelo stari navadi, ki je bila po podatkih pripovedovalcev še pred drugo svetovno vojsko v zelo poenostavljeni enačici še živa.

Če je bila v gostilni „glavna“ gostilničarka, je bila njena dolžnost, pozdravljati znane goste, prav taka kot gostilničarjeva. Vendar so si ženske po navadi vzele manj časa za to in je bil njihov obhod po prostorih res samo vljuden pozdrav.

Tudi če je bil gospodar, kot smo navedli, zaposlen z dodatno dejavnostjo, sta bila na njegovi skrbi še nabava pijače in kletarjenje. Oboje pa je bilo prav gotovo njegovo delo, če se je sam ukvarjal z gostilno. Po nekaterih krajih (Rakičan pri Murski Soboti, Legen pri Slovenjem Gradcu, Pobegi pri Kopru) pa je bil običaj, da so samo gospodar ali sinovi prinašali pijačo iz kleti. Tudi natakanje je bilo, če je bila družina številna, moško delo.

Toda če je gostilno vodila ženska, je lahko vsa ta dela prevzela ona.

Zvečine pa je bilo žensko delo v kuhinji, pri čemer je kot glavna kuharica nastopala gospodinja, dekleta so delala kot natakarike. Dekle na kmetiji so ob večjem delu in podobnem pomagale tudi v kuhinji, pri strežbi pa zelo poredko, ker je bilo to delo dodeljeno domačim hčeram in sinovom.

Še v dvajsetih in tridesetih letih so ponekod krčmarji nosili na glavi črne klotaste čepice in čez pas zavezan bel predpasnik. Nekdanji krčmar iz Cvena pri Ljutomeru²⁴ se je pohvalil, da je imel „šest belih šurcev z izvezanim monogramom“. Tudi natakarike so imele čez obleko zvezan predpasnik, ki se je menjal glede na dan: za navaden dan je bil dober iz klota, za praznik iz listra. Tudi obleke so bile za praznik boljše, pa spet ne taiste, v katerih so natakarike hodile k maši.

Dasiravno so bile kmetije gostilničarjev večje, z več dejavnostmi, se je redko dogajalo, da bi se posli (dekle in hlapci) menjavali iz ene vrste dela v drugo. Zvečine je bilo določeno, pri katerem delu je kdo. Le pri slabših delih v kuhinji so porabili kmečke dekle.

Poglavje zase je bilo družinsko življenje tako zaposlenih ljudi. Po zdajšnjem pripovedovanju ga otroci pravzaprav niso poznali. Gostilne, kjer je bilo več prometa čez teden in gneča ob nedeljah (vse trške gostilne, sejmarske, furmanske), so delale od jutra do večera; od mater, ki so bile po cele dneve v gostilni, ni bilo pričakovati, da bi lahko kaj bolj skrbele za svoje otroke. Zato so gostilne pogosteje kot kmetije najemale pestunje, ki so

24 Mirko Rupel, Valvasorjevo berilo, druga izpopolnjena izdaja, uredil Branko Reisp, Ljubljana 1969, str. 188.

25 Jože Slavič, r. 1887, iz Cvena 45 pri Ljutomeru.

Boljša sedmarska gostilna Juršova klet, posneto 1973

bile navadno še zelo mlada dekleta, dostikrat v kakšnem daljnem sorodstvu, porabili pa so jih tudi za druga dela, ne samo za varovanje otrok.

Pri takih družinah tudi ni bilo skupnih obedov. Dokler so bili otroci še majhni, so jedli kolikor toliko skupaj, pozneje pa vsak posebej, kakor je nanoslo, in starši niso pazili na to. Zanimivo je, da se take navade šele zdaj v spominu pripovedovalcev kažejo kot nekaj žalostnega in nelepega. Celo njihovi prazniki so bili deloven dan.

Tudi posli so jedli, kakor je nanoslo, a bi bilo zdaj težko odkriti, kakšna je bila njihova hrana: enaka gospodarjevi ali slabša. Po dobljenih podatkih bi sodili, da se je dogajalo oboje.

Z otroki, ki so jih bili določili za šolanje, so ravnali drugače, kot z drugimi, v tem so bili torej enaki kot kmečke družine nasploh. Najbolj očitna je bila neenaka hrana pri vsakdanjih obedih.

Povojni čas je prinesel bistvene spremembe tudi v pojmovanju gostilništva.²⁶

Spremenilo se je tudi gospodarstvo kmečkih družin, ki so se že več rodov ukvarjale s to dodatno dejavnostjo. Z nacionalizacijo zemlje in gozdov so se odpravile velike

26 Po podatkih iz Statističnega letopisa SR Slovenije za leta 1967, str. 342, in SI-76, str. 343, 345, je bilo npr. leta 1956 2859 (družbeni in zasebni sektor) gostišč s 6869 zaposlenimi, leta 1966 2873 gostišč s 13.989 zaposlenimi, leta 1975 pa 3671 gostišč s 23.348 zaposlenimi. Približno enako število gostišč iz let 1956 in 1966 gre na račun na novo ustanovljenih gostišč družbenega sektorja, kar kaže že povečanje števila zaposlenih. V letu 1960 je bilo 1589 gostišč družbenega sektorja in 1417 gostišč zasebnega sektorja. Od leta 1970 naprej pa je vsa leta približno za četrtnino več zasebnih gostišč.

podjetniške domačije, zato so v prvih povojnih časih tudi gostilne poslovale še z manjšim potencialom, pa še priskrba hrane in pijače je bila težavnejša. Zato večino starejših gostilničarjev nacionalizacija obrti ni preveč prizadela oziroma so gostilno zaprli že prej sami.

Kot že tolikokrat poprej so se morali gostilničarji na podeželju že spet spremeniti in prilagoditi nastalim razmeram. Na mestu starih zasebnih gostiln so v mnogih primerih nastali enaki lokali v družbeni lasti, kar ni spremenilo njihovih funkcij.

V zadnjih desetih letih so se nekatere gostilne na obrobju večjih mest popolnoma preusmerile na goste iz mesta. K temu je veliko pripomogla razširjenost avtomobilizma, kar pomeni lažji in hitrejši dostop. S konjsko vprego ali z redkimi avtomobili je bil obisk gostilne na deželi pred drugo vojsko dosegljiv mnogo redkejšim, kot je danes. Sicer pa k obiskom elitnejših „kmečkih“ gostiln prav toliko kot dobra hrana pripomore tudi razširjeni snobizem potrošniške družbe.

V tej zvezi je v zadnjih desetih ali petnajstih letih opazen tudi pojav, ko si gostilničarji, najemniki ali lastniki, prizadevajo gostilno opremiti v starem slogu (kar je pravzaprav zahteva obiskovalcev!), torej tako, kakor si zamišljajo, da so bile nekoč urejene gostilniške sobe. Tako prihaja do bolj ali manj posrečenih oprem (aranžiranja) prostorov, ko s sten visijo volovski jarmi ali kakšni drugi predmeti, ki so jih sicer uporabljali nekdanji kmetiji, a nikdar niso imeli mesta v hiši, še najmanj pa v gostilniški sobi. Ob tem se verjetno zdajšnji gostilničarji ne zavedajo, da bi se v resnično staro opremljenem gostilniškem prostoru tudi današnji gost ne počutil dobro, posebno če bi stopal po žaganju (ki so ga nekdanj posipali po tleh ob dneh, ko so pričakovali preveč razigrane goste), če bi se zaletaval v lesene ali kovinske pljuvalnike, sedel pa na navadni leseni klopi ob nepogrnjeni mizi, kamor bi mu krčmar prinesel vrč, ki bi ga moral deliti še z drugimi v družbi.

Tako torej pojem „kmečke gostilne“ ne pomeni drugega kot način dekoriranja prostorov, sicer pa je to urejen čist lokal z dobro hrano in čimveč mestnimi obiskovalci.

Gostilniška obrt je spet obrt, podrejena svojim zakonitostim, prilagodljiva in spremenljiva in verjetno bolj kot katera druga vezana na lokacijo svojega delovanja. Zato se gostilne obnavljajo na istem mestu, četudi menjajo gospodarja in hiše, in četudi je med enim in drugim gospodarjem za celo generacijo presledka — ko znova zaživi, se čas, ko je ni bilo, pozabi, ostanejo pa spomini na vse prejšnje dogodke in ljudi.

Summary

Inns Which Are Being Remembered

(From the end of 19th century to the present time)

In the present article we would like to describe innkeeping within the period for which verbal evidence is available and which is still accessible by personal experience, that is, reaching back to the beginning of this century. It describes inns and innkeeping throughout the entire region of Slovenia. Inns may be best described by their customers, and it is in this respect that the same types of inns throughout Slovenia have the most in common. The characterization of an inn according to its clientele is reasonably realistic and at the same time also indicative of the prevailing economic conditions. If the economic background of an area served by an inn does not change then the inn does not change either, even if the ownership does.

The following categories of inns are described:

- 1. Inns along traffic lanes or at terminals; for instance, waggoners, pilgrims, traders, bargees, boatmen, contrabandists, and the like. The main characteristic of this category is the location.*
- 2. „Political“ inns where members of various political parties or clubs of various political „colour“ collected. This sort of inn could be found in larger settlements and were not dependent on location.*
- 3. Inns which were characterized by the group of guests most often frequenting them; for instance, hunters, farmers, railway-workers, soldiers, etc. The classification of these inns was the most short lived and the most frequently changed.*

In the relatively short period which is included in this study all these categories of inns existed and they existed throughout the whole of Slovenia with the only difference being the numbers in this or that locale.

The waggoners' inns were spread all over Slovenia, along the familiar and busy traffic routes of longer or shorter distance. The real waggon routes, such as we know today only from written sources or the works of Slovenian classics, were long and wound not only through Slovenian territory. When they built the railway which would link Vienna with Trieste in the middle of the nineteenth century, the waggoners and the people who lived from the waggon trade had nothing to fear. At first traffic increased and employed many new drivers transporting material to each terminus. The decline began by degrees as the railway cut into place after place. With declining road traffic at the end of the nineteenth century, many „homely inns“ also fell. But, nevertheless, there still remained some inns on the traffic roads to gather in the travellers. Of the former waggoners who had at one time appeared with full waggons on a journey which may well have lasted more than a week, there now remained those which carried anything at all over essentially shorter distances. Thus the innkeepers were always able to earn their keep.

It was with the one time pilgrims inns, which there extensively scattered throughout the region of Slovenia. Today there are considerably fewer since many pilgrimages have been abandoned. In the neighbourhood of the churches the inns live from other occasions, for instance, the Sunday Mass, funerals, Christenings, and weddings.

Inns which at one time earned their keep from tradesmen had at times many guests. They were essential places of commerce, where deals were made and confirmed, where the innkeeper was well known: every bargain had to be sealed with a liberal draught.

Inns for bargees or smugglers were indistinguishable neither from the outside nor the inside from innumerable other inns. After the Second World War traffic at such inns was noticeably less because of the decline in barge traffic and the lessening or complete disappearance of smuggling.

At the time of the sharpest struggles of political groups, for instance, in the larger towns, with their greater number of social levels, there developed a real division of interests according to place: meeting places were chosen, one after the other, where people could meet and agitate, each in its own territory free from the necessity of seeing its, political opponents. It followed accordingly that in each smaller city and town there was an inn for each rising political group. It will be clear that political characteristics of an inn did not necessarily reflect the political beliefs of the innkeeper or his family. Large social changes were necessary, such as took place after the Second World War, for the political bias which had been characteristic of inns before 1941, in some more so than others, to disappear; nevertheless it still remains in living memory.

Inns which had received their names from the group of their most frequent customers appeared in the larger settlements, districts, and shire centres, work centres, and the like. And the degree to which it

retained its chief function (a court, factory, or railway station, etc.) was not related to the continued working of the inn. Any further discussion of the purposes of an inn must conclude that its basic function was in providing a meeting place and a means of communication between people.

An inn is therefore a place where people go in their free time, with the exception of those where commercial discussions, the sealing of bargains, business affairs, and professional political meetings, and the like, were held. It may be said that an inn is a place which a certain group, community, or society, in the narrower sense of the word, uses as its meeting place. The social allegiance of its patrons was evident from the internal appearance of the inn.

The inns with the most stable timetables were those in the villages, far from the bigger centres, where most of the customers came on Saturday or Sunday, or on the more important holidays, and which were dependent on the local neighbourhood. On the remaining working days the inn was shut and the area used by the family for its own purposes. Farmers were the least reliable customers of a local inn so the more enterprising innkeeper strove to attract custom from the city or townsmen. This he could most often do successfully with good cooking and a group of certain townsmen who came at an arranged time and who boosted the local trade and reputation.

Country inns more so than those in the towns were closely linked to the calendar. In these inns the annual and lifetime festivals were celebrated. Inns in towns, more so than in the country, most likely marked the passage of time by paydays.

To so-called festival Sundays were also important holidays for inns, and in many cases remain so today. These were such important holidays that a dance was often arranged with „live music“, as they say.

Every locale had its „regulars“, either individuals or groups. The reasons for always going to the same inn, often to exactly the same table, were many, and always remain so. In many cases it was more a characteristic of inns in larger places, in the less frequented country „locals“, permanent groups were unknown.

The status of defined groups was one of the important elements which characterized an inn, and the unwritten order was strictly observed by both innkeeper and customers alike. The innkeeper had a great influence on these regulars, either to encourage or to discourage and drive away.

For his customers sake the innkeeper strove to provide ever new and at the same time more modern forms of entertainment. Apart from cards, always the most popular pastime in an inn, they also had either skittles or bowls; more rarely an inn had a billiard table. Sometimes an instrument was provided for the entertainment of the guests, who could play it themselves.

A special chapter is devoted to cookery in inns. In this aspect it is possible to discern the widest range of differences between inns throughout Slovenia. Obviously the provisioning of an inn had its own rules, which were inseparable from the customs and eating habits of its neighbourhood. Special types of food were provided for the celebrations of a lifetime (Christenings, funerals, and weddings), just as there were distinctive customary foods for pilgrims (characterize by the sale of an enormous quantity of beef soup), for waggoners (many types of meat), or for merchants (a greater demand for offal).

In the sale and consumption of drinks inns were also dependent on local particularities, on the economy of the surrounding countryside; in some places more wine was sold, in others cider or spirits. Larger quantities of beer only came into demand after the Second World War.

Most inns throughout Slovenia were outwardly distinguishable from other houses. They were representative mostly of „superior“ commercial buildings, more often than not in the same building as a shop or other workshop.

The internal layout of the place was also dictated by certain rules emphasizing its hierarchical nature. Each part was set aside for its guests and the innkeeper furnished it along these lines: the most simply furnished area was for the obviously transient guests and also frequently for beggars, the main room of the inn was for the most numerous and regular customers, also called the „bar“; for the so-called „quality“ he had a specially prepared, smaller room, „kamra“ or „cimer“.

This arrangement has, in spite of modern furniture, remained until today. The concept of inns and innkeeping is linked with the wealth and economic capabilities of the owner. His worth, before the social changes brought about after the Second World War, was the same as that of a farm owner, for innkeeping was never considered as a profession in agricultural areas. The usual high regard which he held in the eyes of the neighbourhood came from the possession and dispensing of money. That plethora of money, which the farmers did not usually have, brought the innkeeper power rather than social standing. And the innkeeper assumed various functions on account of his financial standing rather than on his popularity or reliance on his organizational abilities.

Today the concepts of innkeeping have changed. Inns no longer repose in the arms of a larger farm or other kind of prosperous enterprise (shop, timberyard, mill, or the like), but have become an industry in their own right, and like others must, on the whole, survive on their own account. More than in other industries inns remain in their own locations, frequently and repeatedly changing proprietorship, but always in the same place.

Začetki konjskih dirk v Šentjerneju

Podobno kakor v Ljutomeru, kjer so bile 1874 prve konjske dirke na Slovenskem in sploh na ozemlju današnje Jugoslavije¹, smo tudi za začetke konjskih dirk v Šentjerneju, se pravi za 1889 in naslednja leta, v poglavitnem zadosti poučeni o namenih, zavoljo katerih so priklicali v življenje ta tekmovanja.

Letnica 1889 spričuje, da so v Šentjerneju kmalu sledili zadevni dejavnosti na slovenskem Štajerskem, kjer so po zgledu ljutomerskih konjskih dirk organizirali v pičem desetletju še konjske dirke v Radgoni (od 1877), Cmureku (od 1878), Žalcu (od 1881) in Mariboru (od 1883)². Toda medtem ko je bila na slovenskem Štajerskem izvedba konjskih dirk ponajveč v rokah dirkalnih društev³, je bilo to v Šentjerneju drugače. Konjske dirke v Šentjerneju je v prvem obdobju, tj. do njihove opustitve 1902, prirejala Kranjska kmetijska družba.⁴ Nameni pa so bili enaki kakor na slovenskem Štajerskem: na konjskih dirkah naj bi se preskušale zmožnosti konj in tako izbirale najboljše živali za plemo, to pa naj bi omogočalo boljšo prodajo konj.

Tajnik Kranjske kmetijske družbe Gustav Pirc je takole razlagal nakazane načrte: „... Konjereja na Kranjskem, zlasti na Dolenjskem, in to pa posebno še okoli Šent Jarneja je na čast tamošnjim kmetovalcem, res prav lepo napredovala. Vzrejajo najlepše konje za kočijo ter jih precej drago prodajajo, a bi jih še draže, če bi sloveli dolenjski konji tudi za hitre dirjače. Smelo trdimo, da bi Dolenjci prodajali svoje konje še dvakrat, trikrat draže, ko bi bili na glasu hitrih dirjalcev. Kakor si je Dolenjec priredil konj, ki se odlikujejo z lepo vnanostjo, tako si more tudi takih, ki slove za hitre. To si je namenila poskusiti naša c.kr. kmetijska družba v Ljubljani.

Rekli smo, da se da marsikatera notranja lastnost živalska zboljšati in ojačiti, ako žival primerno urimo in vadimo. Povečane in ojačene lastnosti pa prenese potem žival tudi na svoj zarod, in tako se moremo dokopati po več rodovih do splošno zboljšanega plemena...

Ako hočejo torej Dolenjci svoje konje narediti hitrejše, morajo jih pravilno vaditi v hitrem teku... Predobro pa poznamo naše kmetovalce, kateri bodo, prebravši tudi te vrste, morda rekli, da prav govorimo, a svojih konj vender ne bodo vadili hitrosti. Da jih do tega dovedemo in tako rekoč rahlo prisilimo, pa je ravno namen konjskih dirk v trab, katere bo kmetijska družba prirejala. Konjska dirka v trab ni sama sebi namen, ona ni igrača, ampak je javen izpit ali izkušnja, pri kateri naj konjerejci pokažejo, kako so znali vaditi in uriti svoje konje. Posestniki najurnejših konj bodo pa dobili visoke premije ali dobitke ter bodo tako počeščeni pred vsem svetom. Korist konjskih dirk je torej ta, da izpodbujajo kmetovalca rediti hitre in zatorej več vredne konje“.⁵

In novomeški odvetnik in politik Karel Slanc je povzel: „Pri dirkah se izve, kateri konji so glede telesne moči, ustrajnosti in hitrosti najboljši in take kobile in žrebci se potem za rejo porablajo“.⁶

Pobudnik konjskih dirk na Kranjskem je bil konjarski odsek Kranjske kmetijske družbe, ki je v dopisu imenovani družbi 27.1.1889 opominjal, da so „dirke v kasu zelo primerne

1. Gl. o tem Angelos Baš, Začetki ljutomerskih konjskih dirk, Slovenski etnograf XXVII–XXVIII, Ljubljana 1974–75, str. 63 d.

2. Angelos Baš, nav. delo, str. 66.

3. Angelos Baš, nav. delo, str. 71.

4. (Nepodpisano), Konjska dirka v trab, Novice gospodarske, obrtniške in narodne, Ljubljana 10. 7. 1889, str. 218; Gust.(av) Pirc, Konjska dirka v trab, Dolenjske novice, Novo mesto 15. 7. 1889, str. 109.

5. Prav tam.

6. (Karel) Slanc, Konjska dirka v St. Jerneju, Dolenjske novice, Novo mesto 15. 8. 1889, str. 124.

Program konjske dirke v trab 1889. l.

Prilazne od konjarstega odseka o. kr. kmetijske družbe kranjske v. Sent Jarneji na Dolenjskem dne 11. septembra t. l.

Dirka bo dne 11. septembra (na dan premovanja konj) popoldne točno ob 3. uri v Sent Jarneji, in sicer na državni cesti med Sent Jarnejem in med križem, ki stoji en kilometer daleč proti Kostanjevici.

I. Dirka treh in štirifetnih kranjskih žrebov in kobil. Dajava 1000 metrov. Prvo darilo se bode izplačalo le tedaj, ako pride konj vsaj v treh minutah na cilj. Ako se pa oglasi samo en tekmovalce, dobi prvo darilo le tedaj, ako pride v dveh in pol minutah na cilj. — Prvo darilo (državno) 100 gl., drugo (deželno) 40 gl. in tretje (deželno) 20 gl.

II. Dirka starejših kranjskih žrebov in kobil.

Dajava 2000 metrov. Prvo darilo se bode izplačalo le tedaj, ako pride konj vsaj v šestih minutah na cilj. Ako se pa oglasi samo en tekmovalce, dobi prvo darilo le tedaj, ako pride v petih minutah na cilj. — Prvo deželno darilo 60 gl., drugo deželno darilo 40 gl. in tretje deželno darilo 30 gl.

III. Dirka za konje brez razločka starosti in spola, tudi za valaha, ki se najmanj eno leto lastna kranjskega posestnika.

Dajava 2000 metrov. Prvo darilo bode se izplačalo le tedaj, ako pride konj vsaj v šestih minutah na cilj. Ako se pa oglasi samo en tekmovalce, dobi prvo darilo le tedaj, ako pride v petih minutah na cilj. — Prvo deželno darilo 50 gl., drugo deželno darilo 30 gl. in tretje deželno darilo 20 gl.

Udeležitev pri dirki je zglašiti pisмено podpisnemu odseku ali pa na dan dirke tudi ustno najpozneje do 2. ure popoldne tajniku o. kr. kmetijske družbe gosp. Gustava Pirou, ki bode tisti dan pri premovanju konj v Sent Jarneji.

Pri dirki veljavne določbe.

1. Razsojevalci so odborniki podpisanega odseka in za to odbrani večaki.
2. O vseh prepitih razsojujejo z večino glasov razsojevalci.

3. K. I. in II. dirki so pripušeni na Kranjskem rojeni konji od tretjega leta naprej. To je dokazati z listkom, katerega je dobila konjeva mati pri oplemenitvi.

K III. dirki so pripušeni le tisti konji, ki so najmanj eno leto — od dneva dirke nazaj šteto — nepretrgano v lasti kranjskega posestnika. To je dokazati z županskim potrdilom.

4. Kdor se ni zglašil v pravem času, ne sme priti s svojim konjem na dirjališče.

5. Ako se zglašijo k vsaki dirki manj nego trije tekmovalci, onda veljajo gorenji predpisi in pa določila poudčenega odseka.

6. Za konje, ki so nad 9 let stari, ni treba poročati starosti.

7. Dovoljeno je kaki navzoči osebi precej dokazati, da kak konj nima pravice po gorenjih določilih dirjati v kateri dirki.

8. Voz je vsakešen dovoljen in za l. 1889. tudi bič.

9. Tekmovalci marajo biti na dirjališču, to je na cesti pri križi proti Kostanjevici pol ure pred začetkom dirke. Tu je voznike naznaniti, in tu se pregledajo konji. Kdor pride prepozno, ne sme tekmovalci.

10. Razvrstitev dirjalcev določijo žreb

11. Vsak tekmovalce dirja sam za se, in za vsakega posobe se določijo, koliko časa je dirjal.

12. Dovoljeno je vozniku, da mu kdo pomaga pred dirko držati konja, in sicer pri glavi.

13. Tekmovalci, ki vsem določilom odsekovim nobejo ustreči, izključijo se od dirke.

14. Konja, ki med vožnjo prične iti v galop, pognati je precej v trab. Ako konj prestopi prostor med dvema zastavama (25 m) v galop, ali če pride v galopu na konec, izgubi pravico do darila. Z vsakim tekmovalcem se pelje član odbora kot priča.

15. Ugovore zaradi nepravilne vožnje je precej naznačiti razsojevalnemu odboru.

V Ljubljani, 5. julija 1889.

Konjarski odsek o. kr. kmetijske družbe kranjske.

Dr. Th. Rudešch,
predsednik.

za dvig konjereje".⁷ Kranjska kmetijska družba je to stališče sprejela. Še pred objavo navedenih člankov, ki so utemeljevali gospodarsko korist konjskih dirk, je bilo v dopisu Glavnega odbora Kranjske kmetijske družbe Deželnemu odboru 30.3.1889 rečeno, „da se more reja konj, ki je uže lepo napredovala, še izdatno pospešiti s prireditvijo konjskih dirk v trab za plemenske kobile . . . , ker delajo konjerejci s tem spodbujajo svoja žrebeta doma vzrejevati ter jih vaditi na pravilno in hitro dirjanje ter tako njih vrednost izdatno povečati. To se je priznalo uže v skoraj vsih deželah in zato redno prirejajo take dirke.

Udano podpisani glavni odbor v zvezi s konjarskim odsekom kmetijske družbe ukrenil je letos v jeseni pričeti s prireditvijo konjskih dirk za plemenjake in sicer za začetek le samo v Šentjerneju kot središču reji lahkkih konj".⁸

Omenjene dejavnike, zavoljo katerih so izbrali Šentjernej za prizorišče konjskih dirk, je treba dopolniti. L. 1889 je bilo zapisano: „St. Jernejski okraj in kar ga je doli proti Brežicam in tje do Mokronoga se po večjem na Kranjskem bavi s konjerejo. Tu so tudi narlepši pašniki za žrebeta in dosti je tukaj dobre klaje. V teh krajih bi se lahko konji izrejali, ki bi še večje cene dosegali, kakor jih že zdaj dosežejo. Premiranje najlepših kobil in žrebet, ki je vsako leto, precej koristi. Marsikateremu je za premij v denarji, narveč pa je vsem za čast, premirano živinče v lasti imeti. Dobra misel je, tudi z dirkami pričeti".⁹ In nekaj pozneje je nastala ocena: „V naši dolini, ki se razteza od Gorjancev do onega hribovja mej Savo in Krko, . . . je dosti konjereje. Naša krma je bolj kislja in ravnina zahteva hitrejšo žival za poljedelstvo, nego je vol. Pri nas je konj tedaj v velikem čislju. In dobro je pogodila kranjska kmetijska družba, da si je Št. Jernej izbrala za središče vsega onega, kar zadeva konjerejo in posebno rejo hitrejših, vročekrvnih konj na Dolenjskem . . . Tukaj je največja štacija žrebcev".¹⁰ – V tisti dobi je štela živinoreja za pglavnitno gospodarsko panogo v šentjernejski župniji; v okviru živinoreje je bila konjereja ("Šentjernejska fara ima mnogo konj") na drugem mestu, za svinjerejo.¹¹

Ko se je Kranjska kmetijska družba odločila prirediti konjske dirke, je bilo to vsekakor daljnovidno in za večja območja koristno dejanje. Toda izvedba teh tekmovanj je zahtevala toliko izdatkov, da jim Kranjska kmetijska družba, brez denarne pomoči od drugod, sama nikakor ne bi mogla biti kos. V zvezi s tem kaže na prvem mestu navesti Deželni odbor, ki je podpiral konjske dirke v Šentjerneju z denarjem, namenjenim „v prospeh kmetijstva". Tudi ministrstvo za kmetijstvo na Dunaju je prispevalo v denarju za organizacijo obravnavanih prireditev. Izdatki zanje so bili precejšnji: nagrade (takrat je bilo v navadi ime „darilo") so bile razmeroma visoke „zarad spodbuje", prav tako so bili stroški za tiskovine, potovanja in pripravo dirkalne steze („dirjališča"), všteti „distančne droge z zastavicami", vrvi na ovinku ipd. Za prve konjske dirke v Šentjerneju 1889 je sporočeno, da je prispeval Deželni odbor 300 gld, Ministrstvo za kmetijstvo 100 gld.¹²

Našteti zneskov ni mogoče primerjati z zneski, ki so soomogočali izvedbo konjskih dirk na slovenskem Štajerskem. Slednje so, kot povedano, ponajveč organizirala dirkalna društva, ki zanje po veliki večini ni izpričano, od kod so dobivala denar za konjske dirke.

7 Arhiv SR Slovenije, Kranjska kmetijska družba, I, fasc. P/3 (1828–1890).

8 Prav tam.

9 (Karel) Slanc, na nav. mestu.

10 S-c (Karel Slanc ?), Iz Št. Jerneja na Dolenjskem, Slovenski narod, Ljubljana 13. 9. 1893.

11 Anton Lesjak, Zgodovina šentjernejske fare na Dolenjskem, Ljubljana 1927, str. 20 d.

12 Dopis Glavnega odbora Kranjske kmetijske družbe Deželnemu odboru 30. 3. 1889, Arhiv SR Slovenije, Kranjska kmetijska družba, I, fasc. P/3 (1828–1890); dopis Glavnega odbora Kranjske kmetijske družbe Deželnemu odboru 15. 7. 1889, prav tam; dopis Deželnega odbora Kranjski kmetijski družbi 22. 7. 1889, prav tam; dopis Glavnega odbora Kranjske kmetijske družbe Deželnemu odboru 7. 8. 1890, prav tam.

Vemo edinole, da je pri prvih konjskih dirkah v Ljutomeru 1874 prispevala okrajna blagajna za nagrade 10 gld¹³ in da je pri tamkajšnjih dirkah 1875 poslala Štajerska kmetijska družba za nagrade 20 gld.¹⁴

Glede dirkalnih pravil se je Kranjska kmetijska družba obrnila na koroško kasaško društvo v Celovcu.¹⁵ Šentjernejske dirke so bile 1889 in 1890 na državni cesti med Šentjernejem in križem, ki je stal kilometer daleč proti Kostanjevici.¹⁶ Glavni odbor Kranjske kmetijske družbe je za prve, nedvomno pa tudi za druge dirke naročil županstvu v Šentjerneju, naj poskrbi: da bo cesta za dirke „kolikor mogoče v dobrem stanu“; da bodo ob tekmovalni progi postavljeni med telegrafskimi drogovi še tri metre visoki drogovi, na katere bodo za dirke obesili zastavice; in da bo narejena na trgu, kjer bodo vozniki obračali, ograja, in sicer tako, da bo ovinek „kolikor mogoče velek“.¹⁷

Prek deželne vlade je Kranjska kmetijska družba nadalje dosegla, da je okrajno glavarstvo v Krškem zaprlo v času dirk cesto od Šentjerneja proti Kostanjevici oziroma njen tekmovalni del (to je bilo tem laže zavoljo obstoječih stranskih poti)¹⁸. In Kranjska kmetijska družba je zaprosila deželno vlado, da je prek okrajnega glavarstva v Krškem poslala v Šentjerneju na dan dirk orožniško obhodno stražo.¹⁹

Kranjska kmetijska družba je potemtakem že ob prvih konjskih dirkah v Šentjerneju ukrenila vse, kar je bilo potrebno za novodobno javno prireditve, v pričujočem primeru za pripravo in izvedbo prireditve, ki je bila gospodarske in športne narave (gl. tudi faksimile programa za tekmovanje 1889). Od vseh dejavnikov pa, ki naj bi rabili za kar največjo udeležbo na obravnavani prireditvi, sta bila najpomembnejša naslednja. Konjske dirke v Šentjerneju so bile kmečke dirke, in sicer praviloma glede na rejce in voznike, po veliki večini pa tudi glede na občinstvo, in so pomenile javno preizkušnjo v konjeriji in vožnji s konji, v precejšnji meri pa tudi v kmečkem gospodarjenju sploh.²⁰ Da je bila takšna preskušnja mikavna tako za tekmovalce, se pravi za konjerjce, ki so bili obenem vozniki, kakor za gledalce, se razume samo po sebi. In nagrade so bile v Šentjerneju razmeroma zelo visoke, to pa je dajalo dirkam dodaten mik.

Posebej jasna so v tem pogledu pričevanja o prvih konjskih dirkah v Šentjerneju. — Prireditve „vršila se je v sredo 11. t.m. popoldne ob najlepšem vremenu. Ljudstva bilo se je že dopoldne ob premovanji mnogo nabralo, popoldne ga je pa toliko došlo, da stotine voz in kočij na šentjarnejskih dvoriščih prostora niso dobile. Smemo reči, da je prišla v sredo v Šentjarnej vsa zavedna Dolenjska skupaj in celo daljno Kočevsko odposlalo je zastopnike svoje in tudi tekmovalce k dirki“.²¹ In: „Uže prvo leto je bil

13 Angelos Baš, nav. delo, str. 66.

14 Angelos Baš, nav. delo, str. 71.

15 Dopis Kranjske kmetijske družbe 28. 2. 1889, Arhiv SR Slovenije, Kranjska kmetijska družba, I, fasc. P/3 (1828–1890).

16 Program konjske dirke v trab 1889. I., Dolenjske novice, Novo mesto 1. 8. 1889, str. 117; (nepodpisano), Konjska dirka v Šentjarneji, Slovenski narod, Ljubljana 13. 9. 1889.

17 Dopis Glavnega odbora Kranjske kmetijske družbe županstvu v Šentjerneju 29. 8. 1889, Arhiv SR Slovenije, Kranjska kmetijska družba, I, fasc. P/3 (1828–1890); odgovor županstva v Šentjerneju 1. 9. 1889, prav tam; dopis Kranjske kmetijske družbe županstvu v Šentjerneju 6. 9. 1889, prav tam.

18 Dopis Glavnega odbora Kranjske kmetijske družbe 13. 8. 1889, Arhiv SR Slovenije, Kranjska kmetijska družba, I, fasc. P/3 (1828–1890); dopis deželnega predsednika okrajnemu glavarstvu v Krškem 20. 8. 1889, prav tam.

19 Dopis Glavnega odbora Kranjske kmetijske družbe 7. 8. in 13. 8. 1889, Arhiv SR Slovenije, Kranjska kmetijska družba, I, fasc. P/3 (1828–1890).

20 O tem Angelos Baš, Ljutomerske konjske dirke (tipkopis).

21 (Nepodpisano), Konjska dirka v Šentjarneji.

uspeh kar se tiče udeležbe nenavadno velik in sicer veči kakor sploh kedaj na enakih kmetijskih dirkah sosednih kronovin, koder je ta način pospeševanja reje dobrih konj uže udomačen... Konjarski odsek je uže lansko leto omenil, da je uspeha ob dirkah pričakovati le, če se redno vsako leto prirede, da pa najde toliko zanimanja uže prvo leto od strani kmetijskih konjerejcev, se pa ni nadejalo".²²

Udeležba je bila v prvih letih velika, in sicer tako glede tekmovalcev kakor glede obiskovalcev. Šele iz druge polovice 90. let je sporočena pripomba, da na dirkah „ni bilo preveč konj dirkalcev“,²³ medtem ko prej podobne pritožbe niso omenjene. Nasprotno: na prvih konjskih dirkah v Šentjerneju 1889 je tekmovalo 39 posestnikov.²⁴ To je bilo nedvomno veliko število, zlasti še, če ga primerjamo s številom tekmovalcev na ljutomerskih konjskih dirkah v času do 1900. Tam je bilo v tistih letih ok. 30 kmetov, ki so imeli toplokrvne konje, primerne za javne preskušnje v kasu; vendar od teh niso vsi redno sodelovali na dirkah, ker so nekateri imeli tolikanj izurjene konje, da se vsi niso mogli dovolj uspešno meriti z njimi. Spričo tega je tedaj na ljutomerskih konjskih dirkah največkrat nastopalo nekaj čez 20 konjerejcev.²⁵

Visoko udeležbo tekmovalcev na dirkah v Šentjerneju gre pripisati širšemu ozemlju, od koder so ti izvirali, saj so prihajali, kot povedano, npr. tudi s Kočevskega, izpričani pa so prav tako lastniki konj z Vrhniko.²⁶ In svoje so napravile tudi visoke nagrade. Te so 1889 znašale 100, 60, 50, 40, 30 in 20 gld,²⁷ štiri leta pozneje pa 100, 50, 25 in 12,5 gld.²⁸ Tudi v tem pogledu so bile konjske dirke v Šentjerneju na boljšem kakor ljutomerske konjske dirke.

Zakaj na slednjih tekmovanjih so 1874 podelili za nagrade skupaj 110 gld, v Šentjerneju pa je bilo 1889 za nagrade na voljo skupaj 400 gld. Prav tako so bili posamični zneski nagrad v Šentjerneju znatno višji kakor na ljutomerskih konjskih dirkah, in to je bilo za udeležbo tekmovalcev v Šentjerneju, kot je podoba, posebej pomembno. Na ljutomerskih konjskih dirkah do 1894, tj. skozi dvajset let, ne poznamo nagrade, ki bi bila preseгла vrednost 30 gld;²⁹ šele odtlej naprej so se tamkajšnje nagrade postopoma zviševale, ne da bi se bile tudi izenačile z najvišjimi nagradami, ki so znane v Šentjerneju.³⁰ Še drugače rečeno: po dosegljivih pričevanjih je Kranjska kmetijska družba pri konjskih dirkah v Šentjerneju bolj poskrbela za denar, ki je bil namenjen za nagrade, kakor je to storilo dirkalno društvo v Ljutomeru.

Konji, ki so tekmovali na dirkah v Šentjerneju, pa so bili precej bolj počasni kakor konji na ljutomerskih konjskih dirkah. L. 1889 je znašal v Šentjerneju najboljši kilometrski čas 2,36 (dosegel ga je Ivan Dornik iz Krške vasi), sicer pa so takrat dosegli tele najboljše kilometrske čase: 2,44 (J. Rus iz Mirne peči), 2,46 (Ivan Dornik iz Krške vasi) in 2,53

22 Dopis Glavnega odbora Kranjske kmetijske družbe Deželnemu odboru 7. 8. 1890, Arhiv SR Slovenije, Kranjska kmetijska družba, I, fasc. P/3 (1828–1890).

23 (Nepodpisano), Dirka v Št. Jerneji, Slovenski narod, Ljubljana 7. 9. 1898.

24 (Nepodpisano), Konjska dirka v Šentjerneju.

25 Angelos Baš, Ljutomerske konjske dirke.

26 (Nepodpisano), O dirki v Št. Jerneji, Slovenski narod, Ljubljana 18. 9. 1890.

27 Program konjske dirke v trab 1889. I., str. 117.

28 (Nepodpisano), Konjska dirka v Št. Jerneji, Slovenski narod, Ljubljana 14. 9. 1893.

29 V avstro-ogrski monarhiji je bila od 1892 naprej v rabi namesto goldinarja nova denarna enota, krona, ki je bila vredna pol goldinarja: gl. o tem S. Vilfan, Pravna zgodovina Slovencev, Ljubljana 1961, str. 484.

30 O tem Angelos Baš, Ljutomerske konjske dirke.

(Ant. Straus iz Kostanjevice)³¹. L. 1890 je dosegel Gabrijel Jelovšek z Vrhnike kilometrski čas 2,37.³²

Časa prvega zmagovalca na ljutomerskih konjskih dirkah ni mogoče natančno ugotoviti, za kilometer je porabil več kot 2,15. L. 1875 je bil na Cvenu pri Ljutomeru na dirkalni progi, ki je bila „v slabem stanju“, dosežen kilometrski čas 2,41, leto pozneje pa 2,27; 1877 so na ljutomerskih konjskih dirkah namerili kilometrski čas 2,2 ali hitrost „poštnege železniškega vlaka“, medtem ko so se 1900 ponašali s kilometrskim časom 1,52.³³ V okolici Ljutomera so imeli kmetje konec 19. stoletja, če povzamemo, dosti hitrejše in boljše izurjene, torej dražje konje kakor v Šentjerneju ali na Dolenjskem. Ob tem je treba imeti pred očmi, da so bile ljutomerske konjske dirke starejše in da je bil zavoljo tega njihov vpliv na konjerejo do konca stoletja postopoma znatno večji, kakor pa je bilo to v Šentjerneju.

Za hitrost dolenskih konj v tistem času je veljala sodba Gustava Pirca, ki jo je zapisal pred prvimi konjskimi dirkami v Šentjerneju: „Navaden dober konj predirja v trabu 1 kilometer . . . v 4 do 5 minutah, boljši dirjalec v 2 do 3 minutah, trenovan dirjač pa v 1 do 1 1/2 minuti. Do te hitrosti se ne bode nobeden izmed naših kranjskih konj izuril, a konji, ki predirjajo v 2 1/2 do 3 minutah po 1 kilometer, pa so uže tudi pri nas“.³⁴

Da bi bili dolenski kmetje v tistem obdobju trenirali konje, s katerimi so tekmovali na dirkah v Šentjerneju, tako, kakor je pri nas v navadi v 20. stoletju, praviloma ni mogoče reči. Dolenjski kmetje (podobno kakor tudi kmetje iz ljutomerske okolice³⁵) so takrat pripravljali konje za dirke v splošnem tako, kakor so najbolje vedeli in znali in kolikor so lahko imeli za to časa. Ob tem so jim bili v pomoč nekateri nasveti v tiskani in govornjeni besedi.

Prve napotke za urjenje ali treniranje („trenovanje“) konj, ki so tekmovali v Šentjerneju, je prispeval imenovani tajnik Kranjske kmetijske družbe Gustav Pirc še pred dirkami 1889: „S trenovanjem prisilimo konja, ki dirja, da dela iz použite hrane samo meso brez masti. Z dirjanjem in potenjem se namreč zabrani, da se ne dela mast, ki le po nepotrebnem obtežuje živalsko truplo in ovira pregibanje, pretakanje krvi in dihanje . . . Konj, katerega pripravljamo za dirko, naj dobiva redno najboljše krme, ki je zelo tečna. Vode naj dobiva po večkrat, zato se je ne naužije takrat preveč, ker veliko vode naredi polna čreva, ki pritiskajo na dihala. Najvažnejše sredstvo za trenovanje je potenje, a konja pri vsem tem ne smemo utruditi. Pripelji spotenega, a ne utrujenega konja v hlev, ki nima prav nič prepaha, pokrij ga z odejo, da se do konca spoti in drgni ga potem, dokler ni popolnoma suh . . . Konj, ki je nagnjen k debelosti in ki vzlic hudemu potenju ob dobri krmi nastavlja mast, ni za tekmovanje . . . V dirjanji in hitrosti vadi konja polagoma in strogo glej na to, da se nikdar ne utruji. Konj je popolnoma trenovan, kadar ni več čutiti masti po vratu, po ramah in zadnjih stegnih. Takega trenovanja pa pri nas ni treba, zadostuje, ako vadimo konje na popisani način 3 do 6 tednov, ali pa tudi več ali manj.“³⁶

31 (Nepodpisano), Konjska dirka v Šentjerneju.

32 (Nepodpisano), O dirki v Šent Jerneju.

33 Angelos Baš, Ljutomerske konjske dirke.

34 Gust.(av) Pirc, Kako je pripraviti konja za dirko v trab, Dolenjske novice, Novo mesto 1. 8. 1889, str. 117.

35 Angelos Baš, Ljutomerske konjske dirke.

36 Gust.(av) Pirc, Kako je pripraviti konja za dirko v trab, str. 117.

Najverjetneje je Gustav Pirc razlagal navedene napotke tudi po končanih prvih dirkah v Šentjerneju, ko beremo, da je ob tej priložnosti „pozval navzočne gospodarje na podlagi te dirke uriti in vaditi konje svoje, zlasti pravilnejše voziti“.³⁷

Pirčeva napotila je hkrati dopolnjeval Karel Slanc: kmetje lahko „Dosti pomagajo svojim konjem, ki jih k dirki pripeljati hočejo, do večje hitrosti s tem, da jih pred dirko in že zdaj vsaki dan v hitri vožnji vadijo. Lahka oprava (ceik) in lahek voz in močne vajeti, morajo za to vzeti ter zmiraj jednemu človeku vajo in istemu potem tudi vožnjo pri dirki prepustiti . . . Ob nedeljah je dobro vozariti tam, kjer se ljudje po ali pred mašo shajajo, da se konji navadijo na več ljudi . . . Konji, kobile, ki se za dirko vzeti hočejo, se morajo že zdaj drugače klajiti. Mast in voda mora iz njih trupel ven . . . Ne preveč napajati in več ovsu dati konjem, ki bodo dirkali . . .“.

Konju se najlaže vzame mast „s tem . . .“, da se konj, odločen za dirko, vsaki dan v lahek voz zapreza in dan za dnevom delj časa ž njim hitro vozi in po vsaki vožnji dobro s slamo zdrigne . . .

Torej z ovsom iz kašte in 3 tedne konje . . . vaditi bežati. Te tedne pa istih konj ne smete vprezati v teško vožnjo. Ovsu vsaki dan več in zadnje dni 12 litrov na dan. Zadnji teden pred dirko je tudi dobro dirkalcem dati vsaki dan par surovih jajec . . . Konji naj bežijo brez tepeža. Dajte že zdaj dirkalce lahko podkovati . . .“³⁸

Kako so sledili dolenski konjerejci tem kakor tudi poznejšim ustnim napotkom, ki jih je treba z vso verjetnostjo domnevati, se ne da natančneje presoditi. Vsekakor zadevna vodila niso ostala brez učinka. L. 1890 je bilo poudarjeno, da so konjerejci, ki so vedeli, da bodo tisto leto vnovič dirke v Šentjerneju, „pričeli . . . s trenovanjem konj precej pomladi“.³⁹ In ko je Kranjska kmetijska družba 1891 napravila v Šentjerneju dirkališče,⁴⁰ je bilo s tem, kot zvezo, ustrezno dvema namenoma: prirejanju konjskih dirk in vadbi konj za dirke, ne da bi jih pri slednjem „kaj oviralo (npr. promet na cesti i.t.d.)“. Zavoljo obojega „je napravil konjarski odsek . . . popolnoma primerno dirkališče“.⁴¹

V določenem obsegu so torej vsekakor trenirali konje, ki so tekmovali na dirkah v Šentjerneju. Deloma se je to dogajalo prav gotovo tudi na podlagi navedenih napotil za vadbo. Nakazano treniranje konj in naprava posebnega dirkališča v Šentjerneju dve leti po prvih tamkajšnjih konjskih dirkah nadalje dokazuje, da so se dolenski konjerejci zadosti ogrevali za konjske dirke, drugače povedano, da so hitro doumeli koristi, ki so se jim lahko po tej poti ponujale: razmeroma visoke nagrade in nato donosnejša prodaja konj ali, ob kratkem, precej obetavna vrsta zaslužka.

V zvezi s tem je bilo že 1890 ali komaj leto po prvih konjskih dirkah v Šentjerneju ugotovljeno, da je „nekaj plemenskih konj, in to najboljših za tek, ostalo . . . v deželi,

37 (Nepodpisano), Konjska dirka v Šentjarneji.

38 (Karel) Slanc, na nav. mestu.

39 Dopis Glavnega odbora Kranjske kmetijske družbe Deželnemu odboru 7. 8. 1890, Arhiv SR Slovenije, Kranjska kmetijska družba, I, fasc. P/3 (1828–1890).

40 Dopis Glavnega odbora Kranjske kmetijske družbe Deželnemu odboru 21. 7. 1891, Arhiv SR Slovenije, Kranjska kmetijska družba, fasc. K/3 (Konji, 1891–1900): „V Šentjarneju pa priredi konjarski odsek lastno dirkališče, in sicer v obliki elipse, pol angleške milje dolge in 12 metrov široke. Najemščino za prostor ter stroške dela pokrili bode odsek iz prihranjenega pavšala (400 gld) . . . Razen tega je dobil odsekov predsednik g. vodja Povše na Dunaji zagotovilo za državno podporo . . .“. — O tem tudi —č (Ivo Pirkovič), Šentjarnejske dirke v resnici in šali, Jutro, Ljubljana 27. 6. 1937, str. 8.

41 Dopis Glavnega odbora Kranjske kmetijske družbe Deželnemu odboru 19. 7. 1892, Arhiv SR Slovenije, Kranjska kmetijska družba, fasc. K/3 (Konji, 1891–1900).

upajoč na darila ob dirki⁴² in obenem s tem na zvišanje njihove prodajne cene. Na naštetih dejavnike, se pravi na določene priprave konj za dirke, na učinek nagrad pri teh tekmovanjih in do neke meje na zboljšano prodajo konj, se nedvomno nanaša ocena, da se je 1892 ali tri leta potem, ko so začeli prirejati konjske dirke v Šentjerneju, v tamkajšnji „okolici . . . uže začel kazati blagodejni vpliv dirk, dasi se prirejajo še malo let“.⁴³

Dokaj kmalu pa je prišla na dan bistvena pomanjkljivost, ki je neogibno vplivala na šentjernejske dirke in ki je zaustavljala opisani razmah konjereje. Pokazalo se je, da tamkajšnjim konjerejem ni bila zagotovljena takšna prodaja hitrih konj, na kakršno so računali. Same nagrade so pomenile na daljšo dobo očitno premalo in so tudi bile na voljo premajhnemu številu konjerejev. Iz ankete za pospeševanje konjereje 1897 je razvidno, da je v šentjernejskem okraju pojenjaval napredek konjereje ali da je tamkajšnja konjereja „v zadnjem času celo nazadovala“. Kot poglavitni vzrok za takšno stanje se navaja v tej anketi okoliščina, da kmečki konjerejci „niso gotovi, da bodo žrtve, ki jih brezpogojno zahteva vzreja dobre živali, nadomestili z ugodno prodajo“. Če imajo dobra žrebeta, jih prevečkrat prodajajo že z enim ali dvema letoma ali pa jih v tej starosti prepogosto uporabljajo za težko delo in jih tako uničujejo. Sklep je na dlani: „Treba bi si bilo prizadevati da se zagotovi rejcem zanesljiva in gospodarna prodaja“.⁴⁴

V omenjenem viru najdemo tudi opis konj, kakršni so bili takrat v šentjernejskem okraju: v povprečju so bili 160 do 170 cm visoki, imeli so dovolj krvi, dobre kosti in dobre kite, utrjena kopita in so jih šteli v primerjavi z velikim delom madžarskih konj za daleč bolj uporabne.⁴⁵

Po vsej verjetnosti so bile ugotovljene razmere pri prodaji konj (so)krive, da je 1898, kot je bilo povedano, potožil člankar, da takrat na dirkah v Šentjerneju „ni bilo preveč konj dirkalcev“. Poleg tega pa so utegnile na takšno udeležbo vplivati nemara manjše nagrade, saj smo o njihovih razmeroma visokih vsotah kakor tudi o njihovih vsotah sploh poučeni edinole za 1889⁴⁶ in 1893. Ali: v drugi polovici 90. let so obravnavana tekmovanja nazadovala.

Deloma je to veljalo tudi za število obiskovalcev. Vendar so bili pri tem vzroki drugačni kakor pri upadanju števila tekmovalcev. V začetku, ko so pomenile konjske dirke v Šentjerneju nekaj dotlej neznanega, je bilo gledalcev zelo veliko, čeprav je bila prireditelj med tednom in ne v nedeljo. Pozneje pa, ko so ljudje že vedeli, kako potekajo ta tekmovanja, so se zavoljo njih ob delavnikih v manjšem obsegu odtegovali svojim vsakdanjim dolžnostim. Vse do 1898 namreč ni izpričano, da bi bile konjske dirke v Šentjerneju ob nedeljah.⁴⁷ (Med tednom so bile prvič, 1889,⁴⁸ in, kakor govorijo ohranjena pričevanja, tudi pozneje.)

L. 1893 je opominjal poročevalec: „Koliko ljudij prišlo bi vkup . . .“ (če bi bile konjske

42 Dopis Glavnega odbora Kranjske kmetijske družbe Deželnemu odboru 7. 8. 1890, Arhiv SR Slovenije, Kranjska kmetijska družba, I, fasc. P/3 (1828–1890).

43 Dopis Glavnega odbora Kranjske kmetijske družbe Deželnemu odboru 19. 7. 1892, Arhiv SR Slovenije, Kranjska kmetijska družba, fasc. K/3 (Konji, 1891–1900).

44 Stenografski zapisnik ankete za dvig konjereje, ki je bila v Ljubljani 23. 8. 1897, str. 52, Arhiv SR Slovenije, Kranjska kmetijska družba, fasc. K/3 (Konji, 1891–1900).

45- Prav tam.

46 L. 1889 je bilo zapisano, da „je obile udeležbe pričakovati . . . le ob primerno visokih darilih“: dopis Glavnega odbora Kranjske kmetijske družbe Deželnemu odboru 15. 7. 1889, Arhiv SR Slovenije, Kranjska kmetijska družba, I, fasc. P/3 (1828–1890).

47 (Nepodpisano), Dirka v Št. Jerneji.

48 Gl. op. 21.

dirke v Šentjerneju v nedeljo). „Na delavnik se pa kmet težko odtrga.“ Zavaljo tega „dirkanje letos ni bilo dosti obiskano. Malo je bilo ljudij.“⁴⁹ In v zvezi s povedanim je poročevalec naslovil pouk tudi na župnika: ta bi se bil moral podrediti „občni želji, ki bi hotela imeti . . . dirkanje v nedeljo, ne pa na delavni dan. — Saj bi se lahko tak dan služba božja vršila le zjutraj za rana . . .“⁵⁰

Ko pa so bile 1898 konjske dirke v Šentjerneju v nedeljo, je „bilo ljudstva jako veliko. Vsi posvetni stanovi so bili zastopani, le starejši duhovniki so bili jezni in so poslali le nekaj kaplanov . . . V nedeljo je treba prirejati dirke, katere se naj po večjem kmetski stan udeleži, ne pa delovni dan, kakor prejšnja leta“.⁵¹ Zanimanje za konjske dirke v Šentjerneju torej pri gledalcih v bistvu ni upadalo. Kadar je bil obisk manjši, so bili tega krivi, kakor je bilo razloženo, delovni dnevi, ob katerih so prirejali tekmovanja.

Kolikšno je bilo število gledalcev, se ne da natančneje dognati. Za dirke 1889 vemo, da se je pri premiranju konj že dopoldne ljudi „mnogo nabralo“, popoldne pa je prišlo na „stotine voz in kočij“. Takšnega podatka ni mogoče dovolj jasno prevesti v številke. Če drži, da je prišlo ta dan v Šentjernej na stotine voz in kočij, bi to pomenilo najmanj čez 1000 ljudi, če ne celo 2000 in več. Ne glede na tiste, ki so bili že dopoldne pri premiranju. Po takšni oceni bi si bilo ogledalo prve konjske dirke v Šentjerneju okoli 2000 ljudi, verjetno pa še več. Seveda pa se ob tem postavlja vprašanje, ali niso pričujoče navedbe nekoliko pretirane. Za poznejše dirke pa manjka tudi približnih podatkov o udeležbi gledalcev, razen 1898, ko jih, po posredni primerjavi z udeležbo 1889, ni bilo dosti manj ko prvokrat.

Če vzporedimo udeležbo gledalcev na ljutomerskih konjskih dirkah, lahko ugotovimo, da je bilo tam pri tretjih dirkah, tj. 1876, kljub slabemu vremenu okoli 2000 gledalcev; toliko jih je bilo tudi 1877. In tudi za konec 19. stoletja je potrjen zelo dober obisk tamkajšnjih tekmovanj.⁵² L. 1889 je bil potemtakem obisk v Šentjerneju večji ali enak kakor na ljutomerskih konjskih dirkah v prvih letih, pozneje pa je bil iz razloženih vzrokov nekaj let manjši in se je nato zopet bolj ali manj približal prvotnemu obsegu.

Konjske dirke v Šentjerneju so bile takrat, kakor druge konjske dirke na Slovenskem, vozne ali kasaške dirke. In ker so bila ta tekmovanja, razen v Mariboru, kmečke narave,⁵³ vrh tega pa še v povojih, ni čudno, ko beremo za šentjernejske dirke, da je bilo na njih „Vse . . . še preprimitivno“ in „bolj svečano bi se moralo vse vršiti“.⁵⁴ To se je nanašalo predvsem na vozove. Kmetje so dirkali na štirikolesnih „lojternicah“ ali pa na vozovih, ki so sestajali iz dveh koles „s štango in mej kolesi škatla in v njej kočijaš“.⁵⁵ Tako je bilo 1893, a tudi 1898 je sporočeno, da „Vozijo še zmiraj na prednjih kolesih navadnih

49 S-c, Iz Št. Jerneja na Dolenjskem.

50 Prav tam.

51 (Nepodpisano), Dirka v Št. Jerneji.

52 Angelos Baš, Ljutomerske konjske dirke.

53 L. 1891 so v Kranjski kmetijski družbi sklenili, da se bodo lahko udeležili konjskih dirk v Šentjerneju tudi drugi, ne samo kmetje, se pravi „kranjski posestniki brez izjeme“, toda le v posebni, zadnji točki tekmovanj: dopis Glavnega odbora Kranjske kmetijske družbe Deželnemu odboru 21. 7. 1891, Arhiv SR Slovenije, Kranjska kmetijska družba, fasc. K/3 (Konji, 1891–1900). Žal pogrešamo podatke o tem, kako se je navedeni načrt uresničil. Sicer je slejkoprej ostalo v veljavi načelo: „Da se dosedanja velika udeležba kmetskih konjerejcev pri dirkah vzdrži in se ne pokvari kakor v drugih deželah s tekmovanjem gospodskih posestnikov, ki imajo seveda boljše konje in jih uže njih izobrazba veže delati na vzrejo dobro tekajočih konj, ukrenil je odsek prepustiti k dirki plemenih konj le take posestnike, ki svojeručno obdelujejo svoje kmetije“: prav tam.

54 S-c, Iz Št. Jerneja na Dolenjskem.

55 Prav tam.

vozov".⁵⁶ V prvem poročilu je bila ob tem izražena misel, naj bi Kranjska kmetijska družba oskrbela pet gigov (lahkih enovprežnih voz ali neke vrste kolesljev na dveh kolesih) in naj bi jih proti plačilu posojala za tekmovanja; v drugem poročilu pa najdemo predlog za ustanovitev dirkalnega društva v Šentjerneju, ki bi lahko kupilo gige (tedaj naj bi veljali 120 gld /? /).

A tudi ko se je po prvi svetovni vojski ustanovilo v Šentjerneju dirkalno društvo, ni imelo denarja za nakup dirkalnih voz, ki jih kmetje celo še v tistih letih niso premogli. „Konji pa tudi v dosedanji vpregi ne morejo doseči na travnatem dirkališču one hitrosti, ki jo sicer kažejo na cesti. Vsled tega je nabava dirkalnih vozičkov neobhodno potrebna".⁵⁷ Vse to je seveda vplivalo na dirkalne uspehe, pa tudi na podobo tekmovanj.

Pri ljutomerskih konjskih dirkah so uporabljali dirkalne vozove neprimerno bolj zgodaj. Že 1881 so vozili na njih, medtem ko je bilo 1882 videti tam samo še hitre dvokolesnike, čeprav niso bili najcenejši (1898 so bili po 150 kron, 1901 po 80 kron).⁵⁸

Najbolj je od omenjenih dejavnikov prizadevala konjske dirke v Šentjerneju premalo zanesljiva in premalo učinkovita prodaja hitrih konj. Ni pa samo ta okoliščina napravila konca obravnavanim tekmovanjem. — Za 1899 beremo: „Št. Jernejske dirke še životarijo ... S tem ... domačo jedva prerajeno konjerejo potiskamo na rakovo pot",⁵⁹ 1902 pa so šentjernejske dirke opustili za daljšo vrsto let.⁶⁰

Gustav Pirc je sodil, da je prišlo do tega zavoljo „brezbrižnosti tedanjega občinskega predstojništva".⁶¹ Toda to nedvomno ni bil edini vzrok. Bliže poglobitni resnici se zdi razlaga, da so se konjske dirke v Šentjerneju nehale zato, „ker so izostale razne subvencije in se merodajni faktorji niso več tako interesirali".⁶² To je resda precej ohlapno povedano, vendarle pa zvemo iz navedenih besed razmeroma dovolj.

Oblastna telesa z leti niso več dajala zadosti denarja, po vsem videzu tudi zavoljo postopoma manjše prizadevnosti Kranjske kmetijske družbe v tej smeri. Slednje se je, kot se zdi, kazalo tudi tako, da ni po razpoložljivih virih dosegla Kranjska kmetijska družba nič pomembnejšega za zagotovitev gospodarne prodaje šentjernejskih hitrih konj. Še drugače: prvotna vnema Kranjske kmetijske družbe pri organiziranju konjskih dirk v Šentjerneju je, kot je podoba, sčasoma splahnela, hkrati s tem pa je v poglobitnem usahnila tudi denarna podpora od drugod. Konjerejci in pa gledalci teh tekmovanj nikakor niso bili, po spoznanjih v gornjih vrsticah, krivi, da so prireditve, o katerih je tukaj beseda, 1902 opustili.

To sodbo potrjuje tudi nadaljnji razvoj šentjernejskih dirk. Ko so bile 1920 dane ustrezne gmotne podlage in so domači organizatorji obnovili ta tekmovanja, je bilo „Zanimanje veliko, kar dokazuje število priglašeni tekmovalcev. Tudi veliko število občinstva ...". Ob tej priložnosti je bilo ustanovljeno tudi dirkalno društvo.⁶³ L. 1921 se iz poročila o konjskih dirkah v Šentjerneju poučimo o „ogromni udeležbi preprostega naroda (nad 3000!) in inteligence iz vseh večjih krajev Dolenjskega in Ljubljane".⁶⁴

56 (Nepodpisano), Dirka v Št. Jerneji.

57 Dopis Jahalnega in dirkalnega društva v Št. Jerneju na Dolenjskem Kmetijski družbi 28. 4. 1926, Arhiv SR Slovenije, Kranjska kmetijska družba, fasc. K/3 (Konjereja, 1915–1934).

58 Angelos Baš, Ljutomerske konjske dirke.

59 Slivnik, Konjske dirke, Novice gospodarske, obrtniške in narodne 57, Ljubljana 1899, str. 265.

60 Karol Trost, Dirke konj v Št. Jerneju, Kmetovalec 38, Ljubljana 1921, str. 131; Anton Lesjak, nav. delo, str. 21.

61 Navedeno po: Anton Lesjak, nav. delo, str. 21.

62 Karol Trost, na nav. mestu.

63 Šl., Konjske dirke v Št. Jerneju, Kmetovalec 37, Ljubljana 1920, str. 242.

64 Karol Trost, na nav. mestu.

Odtlej naprej, ko so bili zagotovljeni potrebni gmotni temelji, so se obravnavana tekmovanja, z izjemo let med drugo svetovno vojsko, razvijale v poglavitem nemoteno.

x x x x x

Ob pregledu virov za pričujoči spis sem lahko ugotovil, da konjske dirke v Šentjerneju niso bile prve ali najstarejše prireditve te vrste na Kranjskem. Nekaj dni prej kakor v Šentjerneju ali, natančneje, 5. septembra 1889, so jih organizirali na Vrhniki. Tamkajšnje konjske dirke je priredila „vrhniška podružnica (Kranjske kmetijske družbe) v zvezi z nekaterimi tamošnjimi posestniki“, in sicer „takorekoč ob svojih stroških“ in v pokrajini, „katera sledi glede konjskega materijala precej za Šentjernejsko pokrajino“.⁶⁵ Naslednje leto, 1890, pa je po uspešni izvedbi prvih konjskih dirk na Vrhniki konjarski odsek Kranjske kmetijske družbe „okrenil zraven Šentjernejske dirke prirediti tudi v svojem delokrogu dirko na Vrhniki“, ki ji je prejšnje leto pripomogel do deželne podpore v znesku 50 gld.⁶⁶ (Razen tega nisem spremljal razvoja vrhniških konjskih dirk).⁶⁷

x x x x x

Tukajšnjim ugotovitvam o začetkih konjskih dirk v Šentjerneju nasprotujejo nekatere sodbe, ki sta jih izrazila o obravnavanem vprašanju Vladimir Murko in Ivo Pirkovič. — Vladimir Murko je ugotovil, da je Josip Ressel, ki je od 1817 do 1820 služboval v Pleterjah, nekoč pozneje omenil ravno cesto pri Šentjerneju in jo označil kot „Rennstrasse“.⁶⁸ Iz te navedbe, ki jo je prevedel kot „dirkalno cesto“, je Murko sklepal, „da so šentjernejske konjske dirke pripravljali že vsaj l. 1817, verjetno pa že prej, če je že tedaj obstajala posebna ‚dirkalna cesta‘“⁶⁹ in da je „moral Ressel sodelovati tudi pri šentjernejskih konjskih dirkah“.⁷⁰

Murkov sklep je sprejel Ivo Pirkovič in razložil Resselovo „Rennstrasse“ kot cesto, ki drži iz Šentjerneja proti Prekopi in Kostanjevici. Pirkovič je tudi vedel povedati, da so se „Še po prvi svetovni vojni . . . prav stari domačini spominjali, da so pred 70 leti in več Šentjernejčani prirejali dirke na tej cesti“ in da „so stari ljudje zatrjevali, da so bile prve konjske dirke v Šentjerneju šele v šestdesetih letih prejšnjega stoletja“. Njihov izvir gre po Pirkoviču iskati v južnonemških deželah, kjer so kmetje v poznem srednjem veku „začeli gojiti tekme s konji . . . Dirke so se jim spreminjale v priljubljene kmečke praznike . . . Iz južnonemških dežel je prišel leta 1817 v Pleterje . . . Josef Ressel. Ponuja se nam zato misel, da je idejo konjskih dirk prinesel v Šentjernej prav on“. Glede na to, da so v Berlinu 1828 ustanovili najstarejši klub za konjski šport v Nemčiji, ki so njegove prve dirke sporočene 1830, so po Pirkoviču konjske dirke v Šentjerneju starejše ko v Berlinu.⁷¹

65 Dopis Glavnega odbora Kranjske kmetijske družbe Deželnemu odboru 5. 8. 1889 in dopis tajništva Kranjske kmetijske družbe županstvu v Šentjerneju 6. 9. 1889, Arhiv SR Slovenije, Kranjska kmetijska družba, I, fasc. P/3 (1828–1890).

66 Dopis Glavnega odbora Kranjske kmetijske družbe Deželnemu odboru 7. 8. 1890, Arhiv SR Slovenije, Kranjska kmetijska družba, I, fasc. P/3 (1828–1890).

67 V. Novak, Živinoreja, Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev, Zgodovina agrarnih panog 1 (Agrarno gospodarstvo), Ljubljana 1970, str. 393, je uvrstil začetek teh tekmovanj na Vrhniki v l. 1890.

68 Josef Ressel, Denkschrift herausgegeben vom Comité für die Centenarfeier Josef Ressel's, Wien 1893, str. 134 d.

69 Vladimir Murko, Dokaz o starosti šentjernejskih konjskih dirk, Kronika 2, Ljubljana 1954, str. 130.

70 Vladimir Murko, Josip Ressel, življenje in delo, Ljubljana 1957, str. 18 d.

71 Ivo Pirkovič, Zanimivo odkritje, Tedenska tribuna, Ljubljana 23. 12. 1954.

Navedeno mnenje je Pirkovič ponovil in hkrati pristavil: „Zdi se, da so po Resljevem odhodu konjske dirke v Šentjerneju opustili in se šele mnogo pozneje zopet nanje spomnili. Kot že v Resljevih časih, so jih prirejali na široki in ravni državni cesti, ki pelje iz Šentjerneja čez prostrano polje proti Kostanjevici.“ In tamkajšnje dirke v Resslerovi dobi so bile „pravi šport“, medtem ko o Resslerovem konju „vemo tudi, da je bil treniran dirkalni konj“. ⁷²

Kot vidimo, izvirajo vse gornje Murkove in Pirkovičeve sodbe izključno le iz Resslerove omembe ene same besede, namreč „Rennstrasse“ (pri Šentjerneju). Nemški glagol „rennen“, iz katerega je nastal samostalnik „Rennstrasse“, sta Murko in za njim Pirkovič prevedla oporečno ali, neposredneje povedano, enostransko. Besednjak Jacoba in Wilhelma Grimma navaja za intransitivno različico glagola „rennen“: 1) hitro jezdit, dirjati; 2) loviti; 3) nastopati na turnirjih; 4) jezdit na dirkah; 5) hitro teči; slednje „je v rabi od začetka novovisokonemške jezikovne periode in se (beseda) do danes uporablja zlasti v tem pomenu“. ⁷³ Tudi najnovejši nemški besednjaki navajajo za glagol „rennen“ kot prvo njegovih soznačnic „zelo hitro teči“. ⁷⁴ In Wolfov nemško-slovenski besednjak (1860) prevaja glagol „(zu Pferde) rennen“ z „dirjati, dirjastiti“, samostalnik „das Rennen“ pa z „dirjanje, dir, beg, tek“. ⁷⁵ Podobno prevaja najnovejši nemško-slovenski besednjak glagol „rennen“ z „dirjati, teči, bežati“. ⁷⁶

Če se je ob začetkih ljutomerskih konjskih dirk v sedemdesetih letih prejšnjega stoletja uveljavila beseda „dirka“ kot določena soznačnica za besedo „dirjanje“, ⁷⁷ se je to zgodilo zato, da se je z besedo „dirka“ opredelila neka vrst prireditev in se je bilo tako mogoče izogniti izrazu „dirjanje“, ki je bil v tem primeru premalo jasen in ki ga je v nakazani zvezi zelo hitro nadomestila beseda „dirka“. Dandanes označuje v slovenščini „dirka“ zlasti „tekmovanje v hitrostni vožnji ali jahanju“ (ekspresivno „veliko prizadevanje za kaj“ in pa „hitenje, naglico“). Ustrezno temu pomeni dandanes „dirkati“ zlasti „tekmovati v hitrostni vožnji“ (ekspresivno „zelo hitro se premikati“). ⁷⁸

Kdor torej v našem času prevaja „rennen“ edinole z „dirkati“, ravna oporečno ali, natančneje, enostransko. Kakor je bilo razloženo, je pomen besede „rennen“ širši. Zato bi bilo treba v pričujočem primeru, ko ni v viru ob tej besedi nikakršnega dopolnila, prevesti navedeni izraz v dveh temeljnih različicah, ne samo v eni. „Rennstrasse“, kakor jo je zapisal Ressel, lahko po eni strani pomeni cesto, na kateri je bilo mogoče znatno hitreje jezdit ali se znatno hitreje voziti kakor na drugih cestah pri Šentjerneju, in sicer toliko hitreje, da je utegnito biti to že dirjanje, se pravi precej večja hitrost, kakor je bila v navadi drugod. Po drugi strani pa lahko pomeni Resslerova „Rennstrasse“ cesto, na kateri so tekmovali ali dirkali.

Toda slednja različica je le malo verjetna, čeprav je ni mogoče do kraja zavreči. Kolikor se da presoditi po današnjem stanju raziskav, ne Resslerovo ne druga pisana pričevanja z eno samo besedo ne omenjajo konjskih dirk v Šentjerneju prej ko konec osemdesetih let 19. stoletja. O njih bi mogla pričevati edinole Resslerova „Rennstrasse“, vendar je treba to omembo vzeti na znanje v dveh različicah in je zatorej le polovične vrednosti. Tudi ustno

72 Ivo P. (Pirkovič), Stari znanci zopet skupaj, Slovenski poročevalec, Ljubljana 10. 8. 1956, str. 8.

73 Jacob Grimm und Wilhelm Grimm, Deutsches Wörterbuch 8, Leipzig 1893, str. 807 d.

74 Gerhard Wahrig, Das grosse deutsche Wörterbuch, Gütersloh 1967, str. 2917; Der Grosse Duden 10, Mannheim—Wien—Würzburg 1970, str. 524.

75 Deutsch—slovenisches Wörterbuch 2, Laibach 1860, str. 1266.

76 France Tomšič, Nemško—slovenski slovar, Ljubljana 1964, str. 628.

77 Angelos Baš, Začetki ljutomerskih konjskih dirk, str. 66; isti, Ljutomerske konjske dirke.

78 Slovar slovenskega knjižnega jezika 1, Ljubljana 1970, str. 412 d.

izročilo ne potrjuje konjskih dirk v Šentjerneju v času Resslerovega službovanja v Pleterjah. Če pravi Pirkovič, da so se „Še po prvi svetovni vojni . . . prav stari domačini spominjali, da so pred 70 leti in več Šentjernejčani prirejali dirke“,⁷⁹ sodi tako šele potem, ko je Murko objavil svoje zadevno mnenje. Prej (1937) je sodil Pirkovič o tem vprašanju drugače: „Šentjernejska konjereja je že stara, saj so se njeni prijatelji že pred več ko pol stoletjem odločili za javne nastope v obliki konjskih dirk.“⁸⁰ Potemtakem ustnega izročila spričo različnih navedb iz istega peresa ne moremo imeti za vir o konjskih dirkah v Šentjerneju v prvi petini 19. stoletja ali nekaj pozneje. In če bi bile, denimo, te dirke kasaške narave, bi morali pripomniti, da so priredili prve tovrstne dirke v srednji Evropi ok. 1870.⁸¹

Vnovič: malo verjetno je, da bi pomenila Resslerova „Rennstrasse“ cesto, na kateri so v tisti dobi bile v Šentjerneju konjske dirke. Povsem izključeno pa kaj takega ni. Če so v okolici Ljutomera še pred začetkom tamkajšnjih konjskih dirk (1874) poznali neke vrste prednice teh tekmovanj, namreč ob slovesnih gostijah in primicijah in pa ob siceršnjih sorodnih priložnostih,⁸² bi bilo kaj podobnega v načelu mogoče tudi v Šentjerneju. Omemba „Rennstrasse“ bi lahko posredno govorila o takšnih tekmovanjih. Ampak le-teh nikakor ne bi smeli opredeljevati kot dirke v sodobnem pomenu.

Konjske dirke (bodisi galopske, bodisi kasaške) so v 19. in 20. stoletju športna panoga, ki rabi predvsem izbiri živali za plemo.⁸³ Tega ni bilo na Slovenskem do sedemdesetih let 19. stoletja. Če bi bili rejci iz okolice Šentjerneja v Resslerovem času kdaj pa kdaj ob prostih dneh preskušali hitrost svojih konj na najpreprostejših tekmovanjih, ne bi bilo mogoče označiti tega za šport. Zakaj šport pomeni „skupek telesnih vaj, ki jih izvajajo posamezniki ali skupine kot igre in na splošno v obliki tekmovanja, in sicer na podlagi natančnih pravil . . .“⁸⁴ Da bi se bili usmerjali v Šentjerneju v tistih letih pri morebitnih tekmovanjih konj po natančnejših pravilih in imeli temu-ustrezne sodnike, pač ne pride v poštev. Zato takšnih tekmovanj, tudi če dovoljujemo določeno možnost, da so obstajala, ne kaže šteti za „pravi šport“, kakor sodi Pirkovič.⁸⁵

Še bolj pa pogrša podlago Murkovo mnenje, da „je moral Ressel sodelovati tudi pri šentjernejskih konjskih dirkah“.⁸⁶ Saj vendar ni o teh dirkah, kot poudarjeno, nikakršnega pričevanja, razen oporečne Resslerove besede. In Ressel bi bil po vsej verjetnosti zapustil o svoji tovrstni dejavnosti kakšno poročilce ali vsaj omembo, zakaj sodelovanje na šentjernejskih konjskih dirkah v tistem času bi bilo nedvomno nekaj posebnega.

Enako gre oceniti Pirkovičevo domnevo, „da je idejo konjskih dirk prinesel v Šentjernejo prav“ Ressel, ki je prišel v Pleterje iz „južnonemških dežel“, kjer so kmetje v poznem srednjem veku „začeli gojiti tekme s konji . . . Dirke so se jim spreminjale v priljubljene kmečke praznike“.⁸⁷ Konjska tekmovanja kmetov v južni Nemčiji so od poznega srednjega veka do 20. stoletja resda neovrgljivo dejstvo,⁸⁸ toda za kakršne koli zveze med temi prireditvami in Resslerom ni najmanjše opore v virih. Za drugi del navedene

79 Ivo Pirkovič, Zanimivo odkritje.

80 —č (Ivo Pirkovič), na nav. mestu.

81 Brockhaus Enzyklopädie 14, 17. izd., Wiesbaden 1972, str. 485.

82 Angelos Baš, Začetki ljutomerskih konjskih dirk, str. 65, 72.

83 Gl. op. 81.

84 Grand Larousse encyclopédique 9, Paris 1964, str. 971.

85 Ivo P. (Pirkovič), Stari znanci zopet skupaj.

86 Vladimir Murko, Josip Ressel, življenje in delo, str. 18.

87 Ivo Pirkovič, Zanimivo odkritje.

88 Gl. op. 81.

Pirkovičeve domneve pa velja natančno isto, kar je bilo povedano za Murkovo mnenje o Resslerovem sodelovanju „pri šentjernejskih konjskih dirkah“.

(Tudi ne drži, da bi bile v Nemčiji prve novodobne konjske dirke 1830 v Berlinu, kakor pravi Pirkovič,⁸⁹ temveč so bile 1810 v Münchnu).⁹⁰

Naposled: če se zdi Pirkoviču, „da so po Resljevem odhodu konjske dirke v Šentjerneju opustili“ in jih obnovili proti koncu 19. stoletja,⁹¹ naj bo ob tem opomnjeno, da ni v nobenem viru, ki pričuje o začetkih konjskih dirk v Šentjerneju (1889 in pozneje), najti ničesar, kar bi govorilo, da so bila že kdaj prej (nekaj desetletij) na Dolenjskem podobna tekmovanja, čeprav zadevnih virov ni malo, pa tudi najbolj skopi niso v svojih izpovedih. In nerazumljiv je Pirkovič, ko trdi: za Resslerovega konja „vemo tudi, da je bil treniran dirkalni konj“.⁹² V resnici vemo samo, da je imel Ressel, ko je bil v Pleterjah, konja.⁹³ Da bi bila ta žival „dirkalni konj“, se pravi športni konj, vzrejen za dosego največje hitrosti v galopu (ali kasu), poleg tega pa še treniran, ni mogoče z ničimer utemeljiti.

Summary

The Beginnings of Horse Racing at Šentjernej

The staging of horse races in Šentjernej began in 1889. In that year Šentjernej in Dolenjska followed closely in the footsteps of the Slovenian Štajerska where, after the example of Ljutomer (from 1874), within a short ten years horse racing was organized in Radgona (from 1877), Cmurek (from 1878), Žalec (from 1881) and Maribor (from 1883). However, while in the Slovenian Štajerska the staging of horse races was in the hands of the Racing Society, this was not the case in Šentjernej; horse racing in Šentjernej in the first period, that is until their abandonment in 1902, was staged by the Farmer's Association of Kranjska. The objectives were the same as in the Slovenian Štajerska: that horse racing should be a test of the capabilities of the horse, thereby enabling the selection of the best animal for breeding, and also to make possible the better sale of horses.

Horse races in Šentjernej were farmers races (with either cart or trotting rig) and, as a rule, with regard to the breeders and drivers and also a great majority of the public spectators, the competition represented a public test of both horse breeding and driving, and to a large extent also of general farming practice. It may be readily understood that such trials were equally as attractive to the spectators as they were to the competitors, that is to say the horse breeders, who were at one and the same time also drivers. That prizes at Šentjernej were at the beginning relatively very high was yet an added attraction, to the races.

From 1902 to 1920 horse racing was abandoned in Šentjernej. This came about because of the uncertainty of the times and the fact that they were of too little advantage in the sale of fast horses, and also as a consequence of a lack of financial support from the official body staging the competition.

89 Ivo Pirkovič, Zanimivo odkritje.

90 Gl. op. 81.

91 Ivo P. (Pirkovič), Stari znanci zopet skupaj.

92 Prav tam.

93 Gl. op. 68, 69, 70.

Lesene strehe v Sloveniji

1. Razširjenost lesenih streh

Lesena strešna kritina je bila poleg slamnate v preteklosti na Slovenskem najbolj razširjena. Gozdovi pokrivajo nad 40 odstotkov vse slovenske površine¹; na obsežnem predalpskem ozemlju kakor tudi na Kočevskem in delu Notranjske je bilo lesa dovolj in domnevamo lahko, da je bil les nekoč najprikladnejše in najcenejše gradivo za prekrivanje hiš in drugih zgradb. Vendar nas Valvasorjeve upodobitve in njegovo poročilo za Gorenjsko² poučijo, da je bila v 17. stoletju slamnata kritina bolj razširjena in da so bile z lesom pokrite le boljše stavbe. Posebej zanimive so tiste Valvasorjeve upodobitve, ki nam kažejo lesene strehe tudi v krajih, kjer so bile v tistem času kmečke hiše in druge stavbe krite s slamo in kjer se je slama kot strešna kritina obdržala vse do 20 stoletja.³ Dalje ugotavljamo v Valvasorjevih prikazih nekaterih krajev in stavb, da so bile ponekod večje stanovanjske stavbe krite z lesom, ob njih pa vidimo gospodarska poslopja, pokrita s slamo.⁴ Te upodobitve še posebej podčrtavajo veljavnost lesenih streh v Valvasorjevem času, čeprav gre tu le za grajska poslopja in pristave. Podobne ugotovitve veljajo tudi za sakralne stavbe. Tudi te so bile nekoč krite z lesom v mnogih krajih, kjer je sicer prevladovala slama. Za prekrivanje teh streh so še v 19. stol. marsikje poklicali tuje delavce, ki so bili tega dela vajeni in ki so se specializirali za izdelovanje ustreznih deščic, primernih tudi za zaobljene strešne površine, kakršni so ponekod cerkveni zvoniki. Te strehe so marsikje trajale izredno dolgo in ni izključeno, da so jih kje in kdaj impregnirali. Priprava lesene kritine je bila zahtevnejša od priprave slame pa tudi fevdalsko čuvanje gozdov je omejevalo pokrivanje streh z lesom. Slama je bila domač pridelek; tako priprava potrebne količine kot priprava pripomočkov za polaganje in pritrjevanje na streho ni pomenila večjih težav. Pomembno vlogo pa je nedvomno imela tudi tradicija, ki nas vodi na severovzhod, kamor lesene strehe iz določenih geografskih, klimatskih, gospodarskih in drugih vzrokov tudi pozneje niso prodrle.

Vendar časovno lahko sledimo lesenim straham na Slovenskem od srednjeveških upodobitev⁵ in Valvasorjevih poročil, ko so lesene strehe predstavljale boljšo in zahtevnejšo gradnjo stavb, prek nadaljnjih stoletij, ko se je tovrstna kritina na določenih območjih vse bolj uveljavljala in se je ponekod, zlasti na skrajni severozahodni meji, obdržala do danes, ko imamo hkrati nove uporabnike – lastnike počitniških hišic. Za alpsko klimo z ostrimi zimami in obilnimi letnimi padavinami se je lesena kritina izkazala za ustrežnejšo od slamnate in na tem ozemlju je slamnata streha v drugi polovici 19. stoletja in deloma še v 20. stoletju ostala znamenje bajtarstva ali zaostalega gospodarstva. Na panonskem ozemlju in na pretežnem delu Primorske vse do Postojne in Ilirske Bistrice lesenih streh skorajda ni bilo. Tu se je obdržala slama; na Primorskem jo je deloma zamenjal skril.

Opečna kritina, ki je v 20. stoletju razen redkih izjemnih primerov dokončno zamenjala vse vrste starejših kritih, je na Slovenskem znana šele od konca 17. stoletja, na kmečkih hišah in pomembnejših gospodarskih stavbah pa šele po letu 1800. Požarna varnost je bila nedvomno najpomembnejši vzrok za razmeroma naglo in prostorsko neomejeno spremembo. Ta sprememba pa ne velja za odmaknjena občasno naseljena prebivališča

1. A. Melik, *Slovenija I*, Drugi zvezek, Ljubljana 1957, str. 401: „v bivši Dravski banovini celo 42,64 %“.
2. M. Rupel, *Valvasorjevo berilo*, Ljubljana 1951, str. 113.
3. npr. Šentjernej na Dolenjskem, Novo mesto, Krško, Mokronog, Litija.
4. Draškovec pri Šentjerneju na Dolenjskem, Mačerole pri Grosupljem (Valvasor, *Die Ehre Dess Hertzogthums Crain*, XI., Laybach 1689, str. 120 in 364).
5. Na freskah v Crngrobu (1460–1470) so vse upodobljene stavbe krite z lesenimi deskami.

Sl. 1 — Orodje za cepljenje skodel v kočevskih gozdovih — Foto: F. Šarf, 1975

Sl. 2 — Cepljenje skodel v Gozd Martuljku — Foto: Jaka Čop, febr. 1973

ljudi in živine, kot so živinske planine v predalpskem pasu, kjer še danes najdemo zvečine vse strehe lesene. Tudi nekatere podružnične cerkve na gorskih ozemljih so marsikje še pokrite z lesom.

Za pokrivanje streh z lesom so povsod na Slovenskem, kjer so take strehe bile, rabili cepljene deščice. Do danes so se ohranile le še nekatere lesene strehe, vendar je izdelovanje ustreznih deščic znano še vsem starejšim kmetom in gozdnim delavcem, ki so se še pred nekaj desetletji bodisi sami ukvarjali s tem opravilom, ali pa so drugače spremljali pripravo take kritine in kritje streh. Tako smo v zadnjem času še lahko zbrali potrebne podatke za dokumentacijo tovrstne dejavnosti na Slovenskem, čez nekaj desetletij pa bi to bilo neprimerno težje, če že ne skoraj nemogoče. Na ozemljih, kjer so bile lesene strehe nekoč razširjene, še žive posamezniki, ki znajo cepiti deščice kakor tudi pokrivati strehe z njimi. Vendar se s tem delom danes ukvarjajo le še redki starejši gospodarji ali gozdni delavci, pa še ti bolj občasno, priložnostno, največkrat za svojo uporabo.⁶ O intenzivnejšem organiziranem pripravljanju cepljenih deščic za strehe smo do pred nekaj leti lahko govorili samo še na Pokljuki, kjer so bili nekateri starejši delavci Gozdnega gospodarstva Bled zaposleni tudi s tem delom.

6 Edini, ki v Bohinju še cepi skodle, je Martin Zupanc iz Srednje vasi. Po naročilu jih dela tudi za prodajo. V Martuljku pri Kranjski gori cepi skodle Jože Robič, Gozd 24, v Kranjski gori jih znata cepiti še bratranca Janez in Hanza Vertel in jih občasno tudi še cepita, na Podjelšah pri Kamniku cepi skodle (za lasno uporabo) še Jože Krt, v Pernicah nad Muto jih še cepi Karel Saloman, v Vitanju Franc Ledinek, v Hudinji Ivan Ledinek, v okolici Velenja Alojz Jevšnik v Zavodnjah in Anton Jelenko v Šentvidu, v okolici Celja Silvo Bračič, Zavrh pri Dobrni, na Kočevskem Izidor Zbašnik, Trava 25. Ko smo iskali izdelovalca skodel v okolici Starega trga in Babnega polja na Notranjskem, smo zvedeli, da je bil zadnji, ki je v teh krajih pred desetletji še pripravil skodle za posamezne redke stavbe, Valentin Lautar s Kozjega vrha (p. Prezid). Obiskali smo ga in izvedeli, da je njegovo delovno območje segalo prav do Rakeka in da se je vse življenje poklicno ukvarjal s

Podrobnejše podatke o lesenih strehah nam je uspelo zbrati ob neposrednih obiskih in pogovorih s kmeti in gozdnimi delavci, ki sami znajo cepiti deščice, kakor tudi s posebno vprašalnico, ki zajema vsa bistvena vprašanja o izbiri, sekanju in obdelavi lesa ter cepljenju, o orodju in izdelovalcih kakor tudi o načinih pokrivanja streh. Tako bo ostalo ohranjeno podrobno izročilo za tale območja: Bohinj in okolica Bleda, Zgornja savska dolina, Slovenska Koroška, Savinjska dolina, južno Pohorje, Zasavje in kraji pod Bohorjem, Kočevsko, del Notranjske in Idrija.⁷ Posebno razumevanje za naše delo je pokazala Biotehniška fakulteta v Ljubljani,⁸ ki je dala na voljo zbrane podatke⁹ in napotke za terensko delo. Pri zbiranju podatkov za kočevsko so z velikim razumevanjem sodelovali tamkajšnji muzeji¹⁰ in domači poznavalci dela v kočevskih gozdovih.¹¹ Vseh zbranih podatkov v tem prispevku ne bo mogoče upoštevati; izpolnjene vprašalnice v arhivu Slovenskega etnografskega muzeja bodo delo po potrebi lahko dopolnjevale. Osredotočili se bomo na Pokljuko, kjer je ta dejavnost tudi v preteklosti zavzemala največji obseg in kjer so bile možnosti za izdelavo cepljenih deščic še do pred nekaj leti najizrazitejše.

Namen tega prispevka je ohraniti izročilo o tovrstni dejavnosti, ki se je do danes ohranila le še v svoji poslednji razvojni fazi in za katero lahko pričakujemo, da bo sčasoma povsem zamrla. Administrativni ukrepi, se pravi predpisi o vrsti strešne kritine v določenih krajih, kjer se pojavljajo počitniške hišice, danes sicer še ohranjajo cepljenje lesa za strešno kritino, ne moremo pa govoriti o poznanju tega dela in o potrebah, kakršne so bile v preteklosti.

2. Vrste in kvaliteta lesa

Za cepljene deščice, ki rabijo za pokrivanje streh, je na Slovenskem znanih več imen „šinkl“ (Gorenjska), „šikl“ (Štajerska), „šinktl“ (Slov. Koroška), „šindra“ (Notranjska in Kočevska) in knjižno ime „skodla“ ali še pogosteje „škodla“, znano skoraj povsod razen na Kočevskem in Notranjskem. Skodle so izdelovali največ iz smrekovega, ponekod tudi iz macesnovega lesa, le na vzhodnem Štajerskem, na Notranjskem in Kočevskem so v ta namen največ rabili „hojev“ (jelkin) les. Izjemoma so posamezni gospodarji rabili katerokoli od naštetih vrst lesa, čeprav je bila večina lesenih streh v njihovem kraju iz druge vrste. Na Pokljuki so delali skodle vedno le iz smrekovega lesa; isto velja za Jelovico, kjer pa zaradi slabše kvalitete lesa ta dejavnost ni bila tako obsežna.

Za cepljenje skodel so potrebna drevesa, ki imajo gosto in pravilno strukturo lesa. O tej specifični lastnosti odločajo vrsta tal, konfiguracija terena, klima in nadmorska višina. Drevo mora rasti počasi in enakomerno. Izkušeni gozdni delavci in kmetje, ki so se lotevali cepljenja skodel, so pri iskanju ustreznega drevesa najprej upoštevali konfiguracijo terena; največkrat je bila to kotanja ali drugače zaprt teren. Gostota lesa odloča o

cepljenjem skodel. V prvih letih po zadnji vojni je imel toliko naročil, da jih ni zmožel, zadnjih dobrih deset let pa s slovenske strani ni bilo nobenega interesenta več. Valentin Lautar je kmalu po našem obisku umrl, vendar smo pri njem v času obiska še brez težav podrobno dokumentirali njegovo delo. Zahvala za to gre Francu Benku iz Dan pri Ložu.

Poleg navedenih pa znajo cepiti skodle skoraj vsi stari kmetje na gorskih ozemljih Slovenije in se posamezniki tega dela po potrebi tudi še lotijo.

7 Vsem, ki so pri vprašalnicah sodelovali, iskrena hvala.

8 Posebej se zahvaljujemo prof. ing. Zdravku Turku.

9 Med najpomembnejšimi naj navedem diplomsko delo Toneta Stareta „Resonančni les s Pokljuke in njegova uporaba“, Univerza v Ljubljani, Biotehniška fakulteta, Ljubljana 8. 8. 1975.

10 Zahvala za to velja kustodinj muzeja v Kočevju Greti Merhar.

11 Za sodelovanje in spremstvo po kočevskih gozdovih se zahvaljujemo Tonetu Ožboltu iz Kočevja.

Sl. 3 – Cepljenje „trupca“ v „zgonte“, Kočevsko (Izidor Zbašnik iz Trave 25, p. Draga pri Kočevju) – Foto: F. Šarf, junij 1975

kvaliteti skodel, se pravi o čvrstosti in odpornosti proti vlagi kakor tudi proti suši, in, kar je še posebno pomembno, o neprepustnosti za vodo. Na 1 cm naj bi imelo deblo 4 do 6 letnic. O boljši ali slabši cepkosti močno odločata grčavost in razporeditev vej, zavistost lesenih vlaken pa je napaka v zgradbi lesa, ki lahko preprečuje izdelavo skodel. Nepravilno in preveč zavit les daje zavite skodle, ki se tudi pod obtežitvijo v skladovnici ne poravnajo. Jasno je, da je za skodle potrebna tudi primerna debelina lesa; prsni premer debela od 40 do 50 cm je najustreznejši.

Zanimivo je, da je bila izbira dreves za skodle na Pokljuki vedno sporna med gozdarskimi strokovnjaki in gozdnimi delavci, ki so si z izdelavo skodel pridobili večletne izkušnje. Strokovnjaki so pri izbiranju smrek za skodle upoštevali teoretične osnove, delavci pa predvsem praktične izkušnje, ki so se vedno pokazale uspešnejše.

Drevesa za skodle so tako kmetje kakor gozdni delavci navadno izbirali pozimi; na Pokljuki so jih pozimi tudi posekali in iz njih delali skodle takoj ali zgodaj spomladi, ko je še ležal sneg, da so tako zaposlili del gozdnih delavcev. Kmetje so cepili skodle takrat, ko so imeli čas, navadno je bilo to pozno jeseni. Poleti posekajo debela le v primeru, da iz njih takoj cepijo skodle. Takojšnje cepljenje je v poletnem času potrebno zaradi prehitrega sušenja lesa, kar povzroča razpoke in nagnjenost h klanju ob pribijanju na streho. Skodle, izdelane iz poleti posekanih dreves, imajo tudi krajšo življenjsko dobo. Bohinjci so drevesa za skodle posekali jeseni, pri čemer so strogo pazili, da je bilo to „mladega meseca“, se pravi ob luninem prvem krajcu, ko je deblo polno soka in smole. Ponekod so sekali les v ta namen zgodaj spomladi, najpozneje do konca marca.

Deblo, namenjeno za skodle, mora biti ravno, gladko in po možnosti rahlo elipsasto v prečnem prerezu. Imeti mora tri glavne korenine; če jih ima več, se skodle radi zavijajo. Deblo naj bi bilo vsaj do 10 m visoko brez vej, sicer je pričakovati grčavost že v prvem spodnjem 4-metrskem hlodu. V krajih okoli Bohorja so gledali tudi na to, da je lubje na deblu čimbolj svetlo. Posebno pomembno je, da ima deblo „posončno“ zavitost, kar pomeni, da se smer vlaken vije v levo, gledano od spodaj navzgor. Pravilno zavitost nakazujejo tudi prve tri spodnje zelene veje, ki morajo biti v vrsti. V okolici Osilnice so možnosti cepljenja najprej preizkusili na veji, v okolici Kamnika pa na delu korenine, ki so jo v ta namen izsekali izpod zemeljskega površja. V Kranjski gori so olupili vrhnji del korenine v zemlji in ugotovili, če je ravna. Drevo, izbrano po teh kriterijih, se dobro cepi v 90 odstotkih primerov, ker so o izbiri odločala zunanja znamenja. Lahko pa se izkaže, da je zgradba lesa v strženu drugačna od zgradbe na obodu, kar se pojavi v primeru, če je drvo v mladosti raslo na vetru. Tako drevo se ne cepi oziroma daje zavite skodle, ki jih ni mogoče zravnati. Če ima več dreves, ki rastejo na skupnem terenu, enake zunanje lastnosti, bodo delavci preizkusili cepkost prvega debela, preden bodo požagali druga drevesa. Enako so cepkost preizkusili na prvem odžaganem 4 ali 5 m dolgem hlodu, preden so razžagali vse deblo. Nekateri delavci so boljše ali slabšo cepkost ugotavljali tudi ob lupljenju debela in čiščenju vej, kar so navadno opravili pred razžaganjem na hlode in hloidiče. Tudi preizkus, da so na tanjšem delu debela, ki je bil po debelini še primeren za skodle, odžagali najprej 1 m dolg hloidič in na njem preizkusili lastnosti, potrebne za uspešno cepljenje, se je dobro izkazal. Šele potem, ko so dobili prve skodle, so dokončno lahko ugotovili, ali so cepilne ravnine dovolj gladke in ravne in ali lahko res pričakujejo uspešno cepljenje in lepe skodle.

3. Orodje za cepljenje skodel

Orodje, ki so ga v zadnjih desetletjih rabili in ga deloma še danes rabijo gozdni delavci in drugi izdelovalci skodel, se ne razlikuje od onega, ki so ga pred sto in več leti v ta namen rabili kmetje in oglarji. Vse, kar je potrebno za skodle, je preprosto pa tudi maloštevilno. Poleg navadne gozdarske žage in sekire rabijo za cepljenje skodel le še dogarsko klavnico, en ali dva lesena bata in lesen klin. (Sl. 1) Za čiščenje in obtesavanje skodel, česar pa so se nekoč izogibali, rabijo dogarsko tesarko.

Dogarska klavnica rabi za zasekovanje in naravnavanje cepljenja na čelni strani hloidiča in cepanice. Za to orodje je v rabi več imen: „deševnica“ (Bohinj), „rezilni nož“ ali „klina“ (Zgor. savska dolina), „klina za šinklne“ (Poljanska dolina, Idrija), „vagača“ (Osilnica, Babno polje, Kočevsko), „šiklarca“ (Štajersko). Narejena je iz 22 do 34 cm dolgega simetričnega železnega rezila, na katero je pravokotno nasajeno 20 do 60 cm dolgo, ravno, okroglo toporišče. Šiljasti del rezila je obrnjen v nasprotno smer od smeri toporišča. Pri cepljenju hloidiča v cepanice mora klavnica napraviti razpoko, v katero se potem zabije klin. Za to je na klavnico treba udarjati z batom. Pri cepljenju cepanice v skodle rabi klavnica tudi za naravnavanje pravilne smeri cepljenja, kar doseže delavec s tem, da nagiba toporišče v smer, ki jo želi.

Bat je lesen, nasajen na tankem toporišču. Težak je okoli 3 kg. Na koncih ima pritrjene železne obroče, da se z nabijanjem na dogarsko klavnico ne poškoduje prehitro. V Bohinju mu pravijo „čij“ (kij), v Zgornji savski dolini je „petruša“, v okolici Kamnika „kic“, na Notranjskem „toukač“ (tudi „bat“), na Kočevskem „kij“. Rabijo ga za udarjanje po klavnici, ko cepijo hloidič v cepanice. Za udarjanje po klavnici ob nadaljnjem cepljenju cepanic v skodle so ponekod rabili topi del manjše sekire ali poseben, približno 1 kg težak bat, narejen iz polena, pri katerem so en konec izoblikovali v ročaj, drugi pa je

Sl. 4 — Razdvajanje cepanice v skodle, Kočevsko (dela Izidor Zbašnik iz Trave 25, p. Draga pri Kočevju) — Foto: F. Šarf, junij 1975

ostal odebeljen. Po možnosti naj bi bil ta del čimbolj grčav ali pa pridobljen iz korenine. Klin je navadno bukov, dolg 15 do 20 cm. V les prodira tem lažje, čim manjši je njegov kot, toda učinkuje manj. Rabijo ga pri prvem grobem cepljenju hlodiča v cepanice. Zanj je znano ime „klin“, „kajla“ ali „zagozda“.

Dogarska tesarka je podobna sekiri z nesimetričnim rezilom in je praviloma tesarsko orodje. Z njo obtesavajo in čistijo skodle, izravnavajo izbokline, ki se na skodlah pojavijo zaradi grč, ter po potrebi izravnavajo vzdolžna robova. Ker pa tesarka poškoduje drevesna vlakna, ki naj bi po škodli tekla nepretrgana, so se je nekoč izogibali in so jo rabili čimmanj.

Železne dele pri naštetih orodjih je nekoč izdelal vaški kovač, lesene dele pa kolar ali največkrat sam kmet. Nobeno od opisanih orodij pa ni rabilo samo za izdelovanje skodel, marveč pri drvarjenju nasploh.

4. Izdelovanje skodel

Dolžina skodel se giblje med 70 in 100 cm, ob čemer pa lahko ugotovimo, da so bile skodle, izdelane pred prvo svetovno vojno, krajše in niso presegale 80 cm, temveč se je njihova dolžina v povprečju gibala okoli 70 cm, medtem ko so skodle, izdelane v času med dvema zadnjima vojnama in po drugi svetovni vojni, skoraj povsod daljše od 80 cm, izjemoma presegajo celo dolžino enega metra. Po meri skodel se ravna dolžina hloda oziroma dolžina odžaganega in za drva namenjenega najdebelejšega konca debla, ki se ne cepi rad. Dolžina enega hloda, ki ga potem razžagajo v krajše hlodiče, se giblje med 3 in 6 m, pri čemer se upošteva tudi grčavost.¹² Za hlodič, to je del razžaganega debla, ki ustreza dolžini skodel, je znanih več imen: „rigl“ (Bohinj), „štok“, „tnalce“ (Zgornja savska dolina), „knala“ ali „čoula“ (Poljanska dolina), „prungl“ (okolica Kamnika), „colek“ (Slov. Koroška), „muzl“ (Pohorje), „rogel“ (Savinjska dolina), „retina“ (okolica

12 V povprečju je na Pokljuki iz enega debla mogoče dobiti dva hloda za skodle, kar znese okoli 40 % volumna oblovine, ki jo da eno drevo. Ker je vrednost lesa za skodle višja od vrednosti hlodovine I in II, se izplača odrezati pri smreki tudi en sam hlood, namenjen za skodle, kar znaša nekaj manj kot 30 % volumna debla.

Dobrne), „poringl“ (okolica Šentjurja pri Celju), „štam“ (Notranjska), „trupec“, „čok“, „šnit“ (Kočevsko), „čola“ (Idrija), „rkel“ (Velika planina). Ko je deblo razžagano na hloidiče in olupljeno, temelji ves nadaljnji potek dela le še na cepljenju, se pravi na razdvajanju lesnih vlaken v vzdolžni smeri.¹³ To povzroča klin oziroma pritisk nanj ob udarjanju z batom. Klin pritiska s svojimi boki na strani cepljenja, čemur pravijo, da les „cepijo“ (Zgor. savska dolina, Slovenska Koroška, Štajerska), „koljejo“ (Bohinj), „krojijo“ (Poljanska dolina), „derejo“ (okolica Kamnika), „parajo“ (Kočevsko).

Prostor za cepljenje skodel je treba primerno urediti. Najbolje je, da je prostor pokrit, ker je tako omogočeno delo tudi v deževnih dneh. Gozdni delavci na Pokljuki so v zadnjih desetletjih delali skodle v hlevu na Mrzlem studencu, nekateri kmetje jih delajo ob stanovih na živinskih planinah, drugi zvozijo hlode domov in delajo doma. Delavec najprej postavi hloidič pokonci na čelo in na njem z dogarsko klavnico naznači prečno smer cepljenja za 8 cepanic. Potem ko nastavi dogarsko klavnico na čelo hloidiča, udarja po njej z batom, dokler ne nastane razpoka, v katero vstavi klin in po njem spet udarja z batom. Najprej dobi polovico hloidiča, nato četrtnine in končno osmine – cepanice. To je prva faza cepljenja. Cepanici skoraj povsod pravijo „špeuta“, v okolici Dobrne je to „muzl“, na Notranjskem „mauzl“, na Kočevskem pa „zgont“. Vsaki cepanici je nato treba s sekiro odsekati stržen (3 do 6 cm), ker ta ni uporaben. Tudi za stržen so znana še nekatera druga krajevna imena: „svržen“, „sredica“, „srdec“, „srce“, „tele“, „teliček“. Z odstranitvijo stržena pa delavec uravnava tudi širino skodel in pri debelejšem hloidiču odseka več, pri tanjšem pa manj stržena. Nato na zunanjem obodu cepanice odmeri debelino vsake skodle: poključke skodle so danes debele 12 mm (po starem so bile tanjše), v Kranjski gori so skodle debele od 6 do 8 mm, v krajih nad Velenjem 5 do 8 mm, v Vitanju 5 mm, drugje od 6 do 10 mm. Skodle cepi z dogarsko klavnico in batom tako, da cepanico najprej razdvoji v dve polovici, nato pa vsak del razpolavlja naprej, se pravi, vedno cepi na sredini čela, ker je cepljenje tem pravilnejše, čim enakomernjša je masa in debelina lesa na vsaki strani cepljenja. Zadnjo cepanico za dve skodli skuša s pomočjo dogarske klavnice čimpravilneje razdeliti na dvoje, pri čemer si pomaga tako, da klavnico nagiba zdaj v eno zdaj v drugo smer in s tem uravnava enakomerno debelino. (Sl. 2) Po potrebi cepanico obrne in spet določi sredino za cepljenje. Na Kočevskem rabijo klavnico le za začetek cepljenja, nato pa delavec z rokami razdvaja cepko dalje in z nagibom enega ali drugega dela vzdržuje sredino. Tak način cepljenja, se pravi razdvajanje vsakega dela cepanice v dve enaki polovici, je skoraj pravilo, ni pa to edini način, ki so ga poznali pri nas.

Število skodel v eni cepanici je odvisno od debeline debla. Če je premer hloidiča 60 cm, se pravi, da je deblo, namenjeno za skodle, glede na debelino doseglo največjo mero, ki so jo v zadnjih desetletjih na Pokljuki še jemali v poštev, in če je debelina skodel 12 mm, je v vsaki cepanici, od katere so cepili skodle radialno vzporedno, po 13 skodel enakih debelin, toda neenakih širin. (Tab. I, sl. 1) Prve štiri so široke okoli 25 cm, nato pa je vsaka ožja od širine 7 cm. Del cepanice, ki je ožji od 7 cm, je odpadek. Na Pokljuki skodle nazadnje še očistijo. Delavec, ki to dela, drži skodlo z eno roko za čelni rob, z drugo pa s pomočjo dogarske tesarke skodlo obteše in čisti, pri čemer najprej obseka morebitne treščice na ploskovnih straneh, hkrati pa po potrebi skodlo tudi stanjša na mestih, kjer je predebela. Nazadnje zravnava tudi vzdolžna robova. Čiščenje skodel zahteva več časa kot cepljenje.

13 Odpor cepljenja je sila, ki jo mora uporabiti klin, da prodira v les. Meri se v kg/cm^2 . Smreka se cepi najbolje; njen odpor je $2,51 \text{ kg}/\text{cm}^2$, slabšo cepkost ima jelka ($2,70 \text{ kg}/\text{cm}^2$), za bukev pa je potrebnih kar $6,65 \text{ kg}/\text{cm}^2$.

Sl. 5 — Zlaganje skodel. „Šindre“ povezane v „bale“, Kočevsko. Foto F. Šarf, junij 1975.

Opisani način dela pa ni povsod enak. Kmetje v okolici Bleda in nekoč tudi oglarji so cepili skodle iz četrтинke hlodiča, se pravi, da so najprej hlodič razpolovili, nato pa vsako polovico še enkrat precepili v dva dela. Tako so dobili cepanice („tnalce“), od katerih so odstranili stržen, nato pa so od cepanice z dogarsko klavnico izmenoma z vsake strani odcepili po dve skodli. (Tab. I, sl. 6) Cepili so radialno vzporedno. Tudi v tem primeru skodle niso bile enako široke; del cepanice, ki je bil ožji od 8 cm, je bil namenjen za drva ali pa so ga cepili še naprej, do konca, in so take ozke deščice rabili za ograje pri vrtičkih. Bohinjski kmetje in oglarji so nekoč poznali več načinov cepljenja. Pravijo, da so bile najtrdnjše in najboljše skodle iz srednjega dela macesna, kateremu niso odstranili stržena, če je bil zdrav. Skodle so cepili radialno klinasto („v klin“) (Tab. I, sl. 2) ali tangencialno („na poh“). (Tab. I, sl. 3). Po starem so tudi smrekova debela cepili „v klin“ ali „na poh“, radialno vzporedno cepljenje („na četr“) pa je novejšje in so stari gospodarji cepili tako le v primeru, če so bile cepilne možnosti slabše in se je les nerad cepil.

Na Kočevskem so bile še v prvih letih 20. stoletja najstarejše strehe delane iz „desk“. „Deska“ je enako cepljena kot skodla, le da je bila dva do trikrat debelejša od skodle. Ker pa so pri deskah morali izenačiti debelino z obtesavanjem, so s tem ranili površinska tekoča vlakna, zaradi česar življenjska doba „desk“ ni bila nič daljša od mnogo tanjših skodel. Redki starejši posamezniki, ki so se kot gozdni delavci v kočevskih gozdnih zlasti po upokojitvi še ukvarjali z izdelavo skodel in od katerih smo enega še lahko videli pri delu, delajo tako, da 82 cm dolg hlodič („šnit“) razpolovijo, nato na vsakem delu na čelu zunanega oboda odmerijo po 12 cm, s čimer dobijo primerne cepanice, „zgonte“. V okviru vsakega „zgonta“ na zunanjem čelnem robu odmerijo po 3 cm in potem ob cepljenju iz teh treh cm dobijo 4 skodle. (Tab. I, sl. 5). Vendar delavec v prvi fazi dela več hlodičev najprej „razgonta“, se pravi razcepi v cepanice, ki na zunanjem obodu merijo po 12 cm. (Sl. 3) Ko potem dela skodle, cepanici najprej odstrani stržen, nato jo razpolovi, dobljene dele pa spet razpolavlja naprej do končnih približno 7 mm debelih skodel. Les „para“ v smeri stržena, se pravi, cepi radialno klinasto, tako da velja navedena debelina le za skodlo na njenem zunanjem debelejšem robu, drugi vzdolžni rob skodle pa je skoraj koničast; pravijo mu „nožec“. Pri delu si delavec najprej pomaga z dogarsko

klavnico in batom, toda le toliko, da zaseka smer cepljenja. Po potrebi klavnico nakrene. Nato razpolavlja les z rokama, spodnji konec pa drži z nogama. (Sl. 4) Če opazi, da se les ne cepi točno na polovico, debeljšo skodlo nakrene, da jo nategne, pri čemer vlakna popustijo, skodla se stanjša in izneači z drugo skodlo. Skodle polaga drugo na drugo točno po vrstnem redu cepljenja. Pri tem dela kupčke po 32 skodel, to so sodkle dveh „razparanih zgotov“.

V okolici Kamnika izbirajo za skodle tanjše smreke (30 do 40 cm prsnega premera). Deblo razžagajo na 1 m dolge hlodiče, ki jih najprej razpolovijo, nato pa vsako polovico razcepijo na 3 enake dele, „špeute“. Vsaki taki cepanici odsekajo stržen, ki je tu kar 5 do 10 cm širok. Ker jih cepijo tako kot na Pokljuki (radialno vzporedno), znaša tu povprečna širina skodel od 7 do 12 cm, cepijo pa jih do širine 5 cm. Debele so največ po 8 mm, če pa se les lepo cepi, delajo še tanjše.

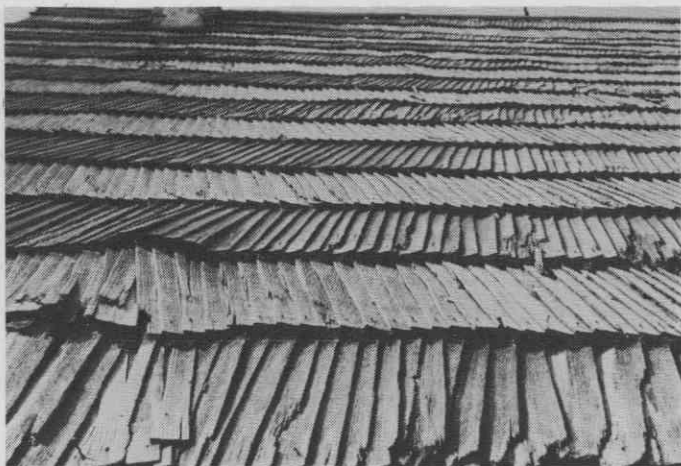
Tudi v Savinjski dolini so skodle dolge 1 m. Cepijo jih radialno klinasto, potem ko deblo razžagajo najprej v „platanice“ po 4 m in nato v hlodiče po 1 m. Hlodič precepijo najprej na pol („plat“), nato pa vsako „plat“ spet razpolovijo, da dobijo četrtine. Vsaki četrtini odsekajo toliko stržena, da so skodle, ki jih tu cepijo iz četrtin, široke okoli 10 cm. Debele so od 6 do 10 mm, rob skodle, ki je bil bližji strženu, pa je tanjši.

Na Notrnjskem (Babno polje) je „šnit“ 3,20 do 3,40 m dolg hlood, katerega nato razžagajo na 4 enake „štame“, dolge od 80 do 85 cm. Vsak „štam“ razcepijo v 4 enake dele, na vsakem od teh pa na zunanjem robu čela odmerijo po 11,5 cm; taki cepanici pravijo „mauzelj“. Če se delitev na cepanice po 11,5 cm ne izteče točno, je zadnji del pač ožji in pride iz njega nekaj skodel manj. Ko je pripravljenih več cepanic, začnejo cepiti skodle: najprej odsekajo stržen, nato pa cepanico še enkrat razpolovijo v tangencialni smeri, se pravi v polmeru. Tako dobijo — gledano na čelo od stržena do zunanjega roba cepanice — 3 dele: stržen, ki je neuporaben za skodle, srednji del za skodle druge kvalitete in zunanji del za skodle prve kvalitete. Skodle cepijo radialno klinasto, in sicer po principu deljenja, se pravi, da cepijo vedno po sredini čela, vsak dobljeni del pa spet razpolavljajo vse dotlej, dokler zadnjih delov ne razpolovijo v dve skodli. Skodle so na širšem robu po 8 mm debele in jih iz zunanjšega dela enega „mauzlja“ dobijo 14, iz srednjega dela pa približno polovico manj. (Tab. I., sl. 4) Ker izbirajo debela s 40 do 45 cm prsnega premera in ker cepanice po odstranitvi stržena še razpolavljajo v tangencialni smeri, so skodle široke od 6 do 10 cm.

Enak način cepljenja, se pravi razpolavljanje cepanic v tangencialni smeri in cepljenje skodel radialno klinasto, poznajo vsa območja na vzhodnem in severovzhodnem delu Slovenije od Osilnice prek Zasavja in okolice Celja do Pohorja in Slovenske Koroške. Tu so skodle v povprečju 8 do 12 cm široke in na zunanjem robu od 5 do 8 mm debele. Delije jih v kvalitetnejše (iz zunanjšega dela debela) in manj kvalitetne (iz srednjega dela).¹⁴

Tudi na Gorenjskem in na mejnem primorskem ozemlju so izjemoma razpolovili cepanice v tangencialni smeri, če je premer debela presegal običajno mero, struktura lesa pa je dopuščala pravilno cepljenje. Po starem so take cepanice cepili radialno klinasto, v času po prvi svetovni vojski pa tudi radialno vzporedno. Cepljenje skodel radialno vzporedno, kakor so jih v zadnjem času v večjem obsegu cepili na Pokljuki, deloma pa tudi še v Bohinju in okolici Kamnika, po vsej verjetnosti pa tudi na vmesnih območjih, moremo imeti za mlajši način cepljenja od radialno klinastega. Za razliko od starejših skodel, imenovanih „šinklni“, so skodlam, cepljenim radialno vzporedno, v Bohinju rekli kar deske („dešče“).

14 O dravskih splavarjih je znano, da so na začetku 19. stoletja izvažali med drugim tudi skodle. Gl. A. Baš, O dravskih splavarjih, Slovenski etnograf 25–26, 1972/73, Ljubljana 1974, str. 144.

Sl. 6 – Streha na gospodarskem posloplju gostinskega obrata gozdnega gospodarstva na Glažuti pri Kočevju – Foto: F. Šarf, junij 1975

5. Zlaganje in sušenje skodel

Ko je imel delavec na Pokljuki narejenih okoli 200 skodel, jih je začel zlagati v skladovnico. Na ravnem prostoru je položil lege, na katere je skladal skodle v vrstah pravokotno drugo na drugo do višine 2 m. Na vrhu je skladovnico obtežil s kosi lesa, ki so ostali pri razžagovanju hlodov v hlodiče. Skodle so se v skladovnici sušile najmanj 2 meseca in so zaradi obtežitve obdržale ravno ploskev. V Bohinju pravijo taki skladovnici „kašta“ ali „krada“; obtežili so jo s kamenjem. V okolici Bleda so skodle „našpili“, kar pomeni, da so jih zložili v „krado“ do višine 1,5 m tako, da je bilo v vsaki vrsti 5 ali 6 skodel, skupaj pa je bilo v kradi 400 skodel. Tudi v Zgornji savski dolini so jih zlagali v kupe, le skodle, ki so nakazovale zavrtost, so v vrstenm redu cepljenja zlagali na kup in jih povezovali v butare. V okolici Kamnika je ena skladovnica štela 1000 skodel. Ko so bile po nekaj mesecih suhe, so jih zložili v butare po 50 kosov in jih zvezali s trto. V zgornji Savinjski dolini so skladovnico, ki je po širini in višini merila po 1 m, imenovali „arpa“. Suhe skodle so povezovali v butare, če jih niso takoj rabili. Tudi na Slov. Koroškem so jih navzkrižno zlagali v skladovnice (po pol klatfre v širino in prav toliko v višino). Taki skladovnici so rekli „štos“. V okolici Celja so jih zlagali v skladovnice po 1000 kosov, suhe pa vezali v „snope“ po 100. Ponekod so skodle vezali v „pušlne“ – skodle ene cepanice. V tem primeru jih je moral delavec hkrati s cepljenjem zlagati na kup. Tako so delali tudi na Kočevskem, kjer so skodle dveh cepanic zlagali skupaj in jih povezovali v „balo“. Po starem so za to rabili trto, pozneje žico. 30 „bal“ so zložili v „kopo“, tako je bilo v kopi okoli 1000 skodel. (Sl. 5) Nekateri so skodle povezovali v „butare“ ali „snope“ po 100 do 120 skupaj; se pravi toliko, kolikor jih je prišlo iz enega hlodiča. Proti krivljenju so jih zavarovali tako, da so jih po vsej dolžini trdno povezali s trto. Tudi „butare“ so zlagali v „kope“. Skodle, namenjene za takojšnje pokrivanje, so tudi na Kočevskem zložili v „štos“ ali „kredo“. „Povaljali“ so jih s kamni, da se niso „zvežile“ – proti krivljenju so jih obrežili s kamni. Na Notranjskem so po 100 skodel skupaj povezovali v „balo“; 100 bal na kupu so imenovali „vitelj“.

Zlaganja, obteževanja in povezovanja skodel ni bilo, če so s svežimi skodlami takoj prekrivali streho ali, še boljše, če so delali skodle obenem s pokrivanjem. Tak postopek je bil najboljši, vendar je bil redkodkaj izvedljiv. Skodle so gozdni delavci, kmetje in nekoč

tudi oglarji delali takrat, ko so utegnili; ko je bilo treba pokriti stavbo, so morale biti skodle že pripravljene. Zato so se skodle morale sušiti obtežene ali povezane, sicer bi se zvile in bi se njihova kakovost močno zmanjšala ali pa bi sploh ne bile več uporabne.

6. Pokrivanje streh s skodlami

Skodla ima pred žagano desko bistvene prednosti. Cepljena deska obdrži naravne lastnosti, vlakna ostanejo neokrnjena in enakomerno razporejena po površini skodle. Les ohrani večjo elastičnost in odpornost proti škodljivim vplivom, med katerimi so na prvem mestu padavine in temperaturne spremembe. Cepljena vlakna ustvarijo na površini skodle drobne žlebičke, po katerih se voda hitro odteka. Pri žagani deski voda naleti na ovire, ki imajo hkrati lastnosti vpijanja. Zato je življenjska doba skodle na strehi trikrat daljša od trajnosti žagane deske v enakih razmerah.

Za kmete z lastnim gozdom in zadostno delovno silo je bila streha iz skodel cenejša od katerekoli druge kritine razen slame, ki pa ni bila enako cenjena. Tudi pokrivanje strehe s skodlami je bilo razmeroma enostavno; v neredkih primerih se je tudi tega dela lotil sam gospodar. Poudariti pa je treba, da je priprava skodel zahtevala mnogo časa, kar je skodlam vedno postavljalo sorazmerno visoko ceno. Če bi moral kmet za svojo uporabo skodle kupovati, bi se za tako streho nikoli ne odločil. Ta ugotovitev seveda velja za čas, ko je bila že na voljo strešna opeka.

Streho navadno pokrivajo spomladi ali poleti ob lepem vremenu. Pri novih stavbah so nekoč to delo praviloma opravljali tesarji, ki so tudi postavili ostrešje, ponekod pa so bili posebni krovci, imenovani „šinklarji“, ki so take strehe tudi popravljali. Na Notranjskem oziroma v krajih, kjer so zlagali skodle ob enem s cepljenjem po vrstnem redu cepljenja, je tisti, ki je skodle cepil, tudi prekrival streho.

Pri pokrivanju sta navadno dva delavca: eden, ki skodle pribija na late, in drugi, ki skodle podaja. Poleg žeblicev, kladiva in manjše sekire rabita še pripomoček za naravnavanje skodel v ravno vrsto. Na strehi, gledani s strani, naj bi spodnji robovi skodel v čimbolj ravni vrsti poudarjali lepo in natančno kritje. Napravi za naravnavanje skodel pravijo „hlapec“. Narejen je iz 2 m dolge letve, na katero je pravokotno pribita 150 cm dolga in 10 cm široka deska. V Bohinju, kjer so stavbe visoke in strehe strme, je tisti, ki je skodle zabijal, stal na posebni lestvi, narejeni iz močnejše letve, skozi katero so pretaknjeni klini, da delavec na njih lahko stoji oziroma se vanje upira. K letvi je zgoraj pritrjen klin, ki ga delavec zatakne za lato na strehi. Tudi tej napravi pravijo „hlapec“.

Način kritja na Gorenjskem je danes povsod dvoslojen, se pravi najbolj enostaven in najmanj zahteven od vseh drugih načinov. Je tudi najcenejši in najhitrejši. Pri tem načinu se skodle pribijajo na late stikoma v vertikalni legi, v drugem sloju pa se stik dveh spodnjih skodel prekrije z vrhno. (Tab. II. sl. 1) Skodle je treba razdeliti po enakih širinah, da pridejo stiki približno na sredino zgornjih skodel. Število in razmejenost lat, na katere so na strehi pribite skodle, se ravna po dolžini skodel. 1 m dolgim skodlam ustrezajo late v razdalji 70 do 75 cm, pri 80 cm dolgih skodlah pa je razmik med latami le 60 cm.

Prekrivanje se začne na spodnjem robu strehe; tu segajo skodle od 20 do 30 cm čez spodnjo lato. Skodle vsake naslednje višje vrste sedajo od 8 do 15 cm čez zgornje robove skodel nižje vrste. Skodle danes pribijajo s 7 cm dolgimi čimtanjšimi žeblici. Nekoč pa so za to rabili nekoliko krajše kroparske žeblice, ki so jim v Bohinju rekli „čežine“, drugod pa kar „kroparji“. Imeli so široko glavo. Tu in tam je v ustnem izročilu še ohranjen spomin na lesene drenove ali nagnojeve cveke, ki so jih pripravljali pozimi. Skodle so morali prevrtati s tankim svodrom, zakaj ob pribijanju se rade koljejo. Ker pa je načelno

Sl. 7 — Lesene strehe v Podkornu, leta 1911

vsak poseg v skodlo škodljiv in je mesto, kjer je skozi skodlo zabit žebelj, najhitreje načeto ter prepustno za vodo, so se nekoč na razne načine izogibali pribijanja, ki je bilo izpostavljeno padavinam. Težišče pritrjevanja so usmerjali v zgornji del skodle, ki je bil prekriti s skodlo naslednje, višje vrste. Taka streha je bila trdnejša, zahtevala je več skodel, v prerezu je bila štirislojna, ker so skodle višje vrste do polovice prekrivale skodle nižje vrste. (Tab. II. sl. 2)

Da bi preprečili cepljenje skodel ob zabijanju žebeljev, so ponekod suhe skodle za krajši čas, največkrat čez noč, namakali v vodi ali pa so jih v kupu nekaj dni pred prekrivanjem strehe obličali z vodo. V krajih, kjer je dolgo spomladi še ležal sneg, so jih zakopali vanj. V Idriji je „strehar“, ki je pokrival streho, vsak žebelj pred zabijanjem oślinil, da je s tem zmanjšal upor v skodli.

Danes je na Pokljuki vsaka skodla v prvi, spodnji vrsti pribita na letev zgoraj in spodaj. Ker pa so na strehi skodle v dveh slojih, gredo žebliji, pribiti v skodle zgornje plasti, tudi skozi skodle spodnje pasti; pri tem pazijo na takšno razporejanje žebeljev, da je vsaka spodnja skodla pribita štirikrat: dvakrat z žebliji ob pribijanju spodnjih skodel in dvakrat ob pribijanju skodel zgornje plasti. V drugi vrsti in vseh naslednjih vrstah se skodle v spodnjem sloju pribijejo le na zgornjem koncu, medtem ko skodlo spodaj prime žebelj iz zgornje plasti. Poleg ustreznega prekrivanja stikov skodel spodnje plasti pa je pri prekrivanju treba paziti tudi na napake skodel; slabše, grčave, temnejše barve ali drugače

manj lične so v spodnjem sloju lahko povsem skrite. Taka streha je dvoslojna, le 8 do 15-centimetrski pas skodel ob stikih vrst je štirislojen. Tolikšen preklap skodel je potreben zato, ker se skodla najhitreje izrabi na čelnem robu, ki prekine enakomerno odtekanje vode po skodli.

Starejši načini pokrivanja s skodlami so bili tri ali celo štirislojni. V Poljanski dolini so po starem pokrivali strehe tako, da so stik dveh širših skodel prekrili z ožjo skodlo in se skodle vrhnjega sloja niso stikale. Skodle so pribijali zgoraj in na sredi. Late na strehi so zato morale biti gostejše; za 1 m dolge skodle je bil razmik med latami največ pol metra. Skodle vsake višje vrste so prekrile skodle nižje vrste do polovice, toliko, da so bili prekriti vsi žebli. Tako žebli oziroma poškodbe, ki so jih povzročili žebli v skodli, niso bile izpostavljene padavinam; streha je bila v prerezu ponekod tri, ponekod pa štirislojna. (Tab. III, sl. 1)

Taki načini pokrivanja, se pravi prekrivanje stikov skodel spodnjega sloja s skodlami zgornjega sloja in polaganje skodel v navpični smeri, so značilni za skodle radialno vzporednega cepljenja, kjer sta pri skodli oba vzdolžna robova enako debela.

V Zgornji savski dolini so poznali tri načine kritja. Pri kritju „navzkriž“ so skodle polagali na late poševno in jih med seboj prekrivali z daljšimi robovi. Na ta sloj so položili drugi sloj skodel, ki so bile nagnjene v nasprotno smer kot spodnje. Streha je bila v prerezu skoraj štirislojna, saj so se skodle enega sloja med seboj prekrivale skoraj do polovice. (Tab. IV, sl. 2) Ta način kritja je veljal za najboljšega, pa tudi najdražjega. „Kramarski“ način kritja je bil tak, da so se skodle med seboj prav tako prekrivale kot pri kritju „navzkriž“, le da so bile položene samo v enem sloju. (Tab. III, sl. 2) Poznali pa so tudi način, da so skodle položene v navpični smeri in stike spodnjih skodel prekrivajo zgornje skodle.

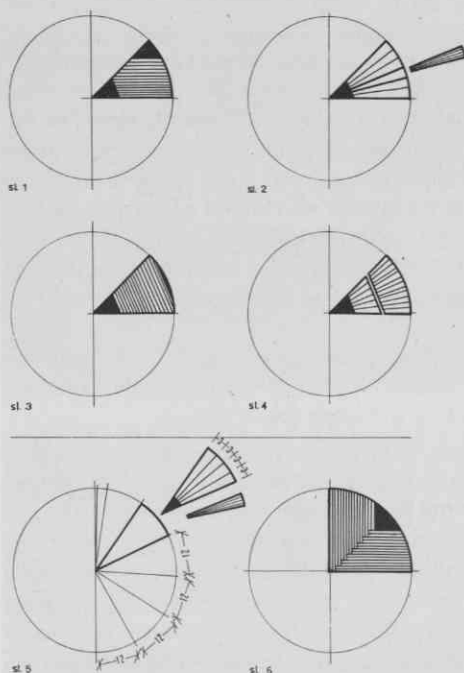
V Kamniških planinah so po starem polagali skodle na streho tako, da so se med seboj prekrivale po širini do polovice. Pribijali so jih na enem vogalu in na sredi, polagali pa tako, da so bili vsi žebli skriti z delom naslednje skodle. Streha je bila dvoslojna. V zadnjih desetletjih so prekrivanje s skodlami poenostavljali tako, da so streho najprej pokrili z žaganimi deskami, nato s strešno lepenko in nazadnje s skodlami, ki so jih tesno polagali skupaj in jih na stikih sploh niso prekrivali. Ta način kritja priča o dekadenci skodlastih streh in je hkrati potrdilo, da se mlajši rod s tem starim načinom pokrivanja streh ne bo več ukvarjal. Izjema je Velina planina, kjer je Zavod za varstvo kulturnih spomenikov v Kranju z administrativnimi ukrepi še obdržal stari način pokrivanja streh.¹⁵

V Savinjski dolini so skodle polagali na streho poševno in jih prekrivali po širini. Vzdolžni rob vsake skodle je bil pomaknjen do srede prejšnje skodle. Nagnjenost skodel spodnje vrste so usmerjali v tisto stran, s katere pride manj dežja. Skodle naslednje, višje vrste so nagnili v drugo smer, če so streho prekrivali štirislojno, se pravi, če so bile skodle ene vrste položene v dveh slojih. Vrste skodel na strehi so z izmenjavo nagnjenosti dajale videz ornamenta ribje kosti; taka streha je bila lepa.

Na južnem Pohorju, v okolici Celja in na Notranjskem so prav tako prekrivali skodle po širini, vendar ne do polovice, marveč samo toliko, da je bil za prst, do dva prsta prekrit vzdolžni rob prejšnje skodle. Na streho so jih polagali rahlo poševno. Na prvo plast skodel so pribili še eno plast, nagnjenih v nasprotno smer. Po dolžini, se pravi med vrstami, so se skodle prekrivale okoli 10 cm. Skodle druge, višje vrste so se med seboj prav tako križale

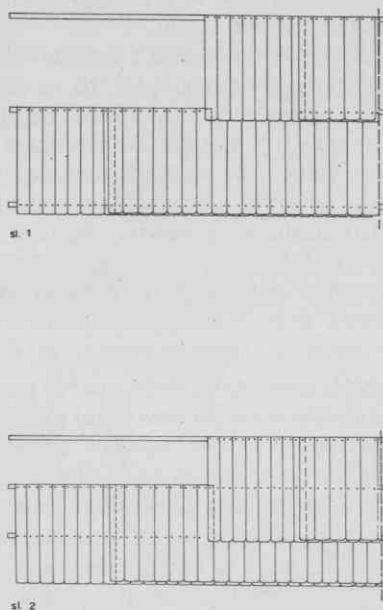
¹⁵ Zasluga za to velja osebni zavzetosti in prizadevanju za ohranitev tradicije arh. Vlasta Kopača, ki je v okviru Zavoda za spomeniško varstvo SRS začel to akcijo kmalu po zadnji vojni.

Tab. I

- Sl. 1 – radialno vzporedno cepljenje skodel, Pokljuka
 Sl. 2 – radialno klinasto cepljenje skodel, Bohinj
 Sl. 3 – tangencialno cepljenje skodel, Bohinj
 Sl. 4 – tangencialni presek cepanice in radialno cepljenje skodel, Notranjsko
 Sl. 5 – merjenje debelin in radialno klinasto cepljenje skodel, Kočevsko
 Sl. 6 – radialno vzporedno cepljenje skodel (po 2 in 2 od vsake strani), Bohinjska Bela

Tab. II

- Sl. 1 – Dvoslojno pokrivanje strehe (novejši način), Gorenjska
 Sl. 2 – Štirislojno pokrivanje strehe (starejši način), Gorenjska

v dveh slojih, nagnjene pa so bile nasprotno od skodel nižje vrste. (Tab. IV, sl. 1) Streha je prav tako učinkovala ornamentalno.

Pokrivanje streh s skodlami, ki se med seboj prekrivajo po širini in ki so položene na streho nagnjeno, je značilno za skodle klinastega radialnega cepljenja. Ker imajo te skodle en vzdolžni rob tanjši od drugega, se na streho polagajo tako, da je tanjši rob oziroma tanjši del skodle prekrit z debelejším delom naslednje skodle; debelina strehe v prerezu se izenačuje, prileganje skodle na skodlo se povečuje, s tem pa streha bolje kljubuje dežju, ki ga nosi veter in sili pod skodle. Ta način pokrivanja moremo jemati za starejši od načina, kjer stik dveh spodnjih skodel pokriva zgornja skodla in so skodle položene na streho v navpični smeri.

Skodlaste strehe so bile bolj strme od streh iz opeke. V krajih z visokim snegom (Bohinj, Kranjska gora z okolico, Idrija) se je naklon gibal med 45 in 60 stopinjami. V Bohinju je streha veljala za strmo, če je bila „pod vinkl“, in za položno, če je bila „nad vinkl“. („Vinkl“ pomeni pravi kot šperovcev v slemenu.). Novejše strehe na počitniških hišicah

pa tudi na planinskih stavbah niso več tako strme, njihov naklon se giblje od 26 do 40 stopinj.

Streha, delana iz cepljenih skodel, je vzdržala dobrih 30 let; doba je bila odvisna od kvalitete lesa, vlage okoli strehe in naklona strehe. Tudi vrsta lesa je pomembna. Najdaljšo življenjsko dobo so imele macesnove skodle, ki so trajele tudi do 80 let, najkrajšo pa imajo jelove skodle, ki v najboljšem primeru vzdržijo do 30 let. Bohinjci so poleg macesna posebno cenili smreke s Komarče, ki so bile po gostoti letnic izredno kvalitetne in so skodle iz njih vzdržale tudi do 60 let. Ločijo se tudi smrekove skodle s Pokljuke od onih z Jelovice, ki so slabše. Deloma vplivajo na trajanje strehe tudi strani neba; streha, izpostavljena soncu, prej odpove kot ona na osovni strani, ker sonce les „prekuha“ (Idrija).

Na Kočevskem so v zadnjih desetletjih skodle namakali v nafti in strojnem olju, s čimer so podaljšali trajanje take strehe za približno 15 let. Vsekakor pa velja, da ima streha, delana iz cepljenih skodel, najmanj trikrat daljšo življenjsko dobo od strehe, narejene iz žaganih desk.

Skodlasto streho je mogoče popravljati. Preperele in razklane skodle so nadomestili z novimi kar s podtikanjem ali pa so na plast slabih skodel pribili nove. Skodle, namenjene za popravilo strehe, so navadno na enem koncu stanjšali, da so jih lažje podtikali. Ponekod so obnovili streho, še preden je bila dotrajana; na stare skodle so pribili plast novih. S tem so življenjsko dobo strehe podaljšali za nadaljnjih 20 do 25 let. Rekli so, da streho „podtablajo“ (Idrija), da jo „šivajo“ (Bohinj), da jo „oblačijo“ (Babno polje), da jo „futrajo“ (Kočevje), kar je pomenilo, da streho popravljajo. V krajih, kjer je imela streha zaradi slabše kvalitete lesa krajšo življenjsko dobo in kjer so rabili jelko namesto smreke, se intenzivnejša obnova ni izplačala, zato so streho v celoti znova prekrili.

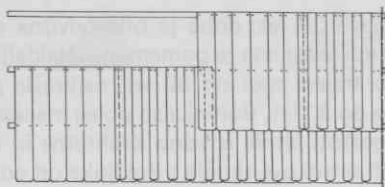
7. Kalkulacije in cene lesenih streh

O organiziranem, načrtnem in bolj množičnem izdelovanju skodel v zadnjih letih smo lahko govorili le še za Pokljuko. Povsod drugod se s tem delom ukvarjajo redki posamezniki, pa še ti cepijo skodle priložnostno, bodisi za svojo potrebo bodisi po naročilu graditelja počitniške hišice.

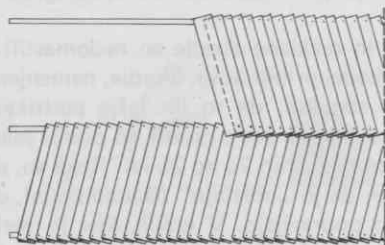
Za cepljenje skodel so na Pokljuki izbirali smreke z enakimi lastnostmi, kot jih mora imeti resonančni les. Izdelava skodel iz debel slabše kvalitete bi zahtevala mnogo več časa in truda, hkrati pa bi nastajal velik odpadek, kar vse zvišuje ceno skodlam. Povpraševanje po skodlah daleč prevladuje nad povpraševanjem po rezonančnem lesu, izdelovanje skodel pa je v precejšnji meri reševalo tudi vprašanje zaposlitve gozdnih delavcev pozimi, ko je visok sneg preprečeval delo v gozdu. Vendar je bilo pozimi treba paziti na to, da cepanice niso bile zmrznjene, ker bi se v tem primeru zmanjšala elastičnost lesa in bi se skodle slabo cepile.

Količina izdelanih skodel se je močno povečala v letih po drugi svetovni vojni, ko je občutno primanjkovalo gradbenega materiala, strehe pa so bile zaradi vojne bolj dotrajane, ker jih niso toliko obnavljali. Pozneje je količina upadala vse do leta 1970, ko so skodle zaradi razvijajočega se turizma na Pokljuki in v drugih gorskih krajih spet postale iskan gozdni proizvod. Leta 1974 je bilo pri Gozdnem gospodarstvu Bled izdelanih na Pokljuki 22.500 skodel, pozneje pa vsako leto okoli 15.000. Zasebni lastniki poključkih gozdov so v tem času izdelali letno okoli 10.000 skodel. Če računamo, da pride iz 1 m³ lesa 500 skodel (dolgih 1 m in debelih 12 do 13 mm), potem je bilo v letu 1974 na Pokljuki posekanih za skodle 45 m³, v nadaljnjih letih pa po 30 m³ lesa.

Tab. III.

sl. 1

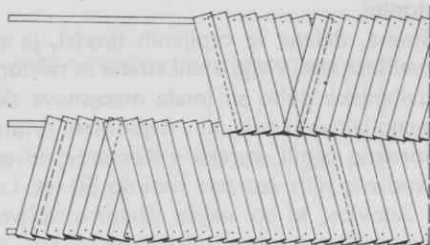

sl. 2

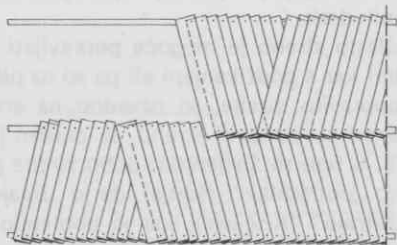
Sl. 1 – Starejši način pokrivanja, Poljanska dolina na Gor.

Sl. 2 – „Kramarski“ način pokrivanja strehe, Zgor. Savska dolina

Tab. IV.

sl. 1

sl. 1

Sl. 1 – Pokrivanje strehe na Štajerskem in Notranjskem

Sl. 2 – Pokrivanje strehe „navzkriž“, Savinjska dolina in Zgor. Savska dolina (starejši način)

O ceni ene skodle oziroma o ceni lesene strehe odloča več postavk: cena lesa, vrednost in količina odpadka, čas za izdelavo skodle, prevozi in čas za kritje strehe.

Če vzamemo za osnovo 1 m^3 smrekovega lesa prve kvalitete in hlode s povprečnim prsnim premerom 38 cm ter skodle zgoraj navedenih dimenzij, je izračun, ki velja za l. 1975, takle: Tržna cena lesa 1.800,00 din za m^3 , odpadke okoli 6 odstotkov (sredinski odpadke zaradi stržena, bočni odpadke zaradi dimenzije pod 7 cm širine skodle, odpadke pri čiščenju skodel in izpadle skodle zaradi grčavosti, kar zviša ceno lesu za skodle na 1.908,00 din za m^3 . Če računamo povprečno 500 skodel iz 1 m^3 lesa, je vrednost lesa v skodli 3,81 din. Cena izdelave ene skodle znaša 1,84 din (bruto dohodek delavca na dan je tedaj znašal 95,55 din x 2,5, to je faktor, ki zajema dajatve in nadomestila, kar pride dnevno na 238,85 din). Delavec mora delati 7 ur in ima za ta čas določeno normo 130 skodel, pri čemer pa je vračunano tudi čiščenje, ki je zamudnejše od cepljenja. Izračun pokaže, da znaša cena skodle 5,65 din.

Cena skodle se lahko spremeni, če se spremeni povprečno število skodel iz enega m^3 lesa, če se spremenijo mere skodel in norma izdelave. Tržna cena skodle se je v letu 1975 gibala okoli 5,60 din, pri kmetih pa je bila nižja: 4,40 do 4,60 din kos. Ker pa kmetje skodel nimajo v zalogi, se uporabniki v večjem številu obračajo na Gozdno gospodarstvo. Pri dvoslojnim kritju strehe kjer so stiki spodnjih skodel prekriti z zgornjimi skodlami se porabi povprečno 16 skodel na 1 m^2 strešne površine, čemur ustreza povprečna širina

skodel 12,5 cm in dolžina 1 m. To število skodel velja za normativno in se ga pri načrtovanju držijo tako kupci kot krovcji. 1 kg žeblice zadošča za 14 do 15 m² strehe; ta strošek je komaj omembe vreden. Pač pa je pri kritju strehe pomembno, koliko površine strehe pokrije krovci v časovni enoti. Za streho, ki meri okoli 120 m², računajo, da jo bosta pokrivala dva delavca 8 dni po 8 ur na dan, kar pokaže, da je v 1 uri pokrito 1,85 m² strehe, če so skodle 1 m dolge in povprečno 12,5 cm široke. Za 80 cm dolge in ožje skodle je potrebno sorazmerno več časa.

Navedeni izračuni nam pokažejo, da je streha, delana iz skodel, draga; 1 m² take strehe je v letu 1975 stal okoli 86,00 do 87,00 din. V primerjavi z drugo kritino, npr. s salonitom, je kar dva do trikrat dražja. Vendar je skodlasta streha cenjena, ker zlasti v gorskem svetu učinkuje estetsko in je v skladu z okoljem. Ima pa še druge pomembne prednosti: les je slab prevodnik toplote in vlage in je taka streha poleti neprimerno bolj hladna od opeke ali salonita, pozimi pa je toplejša. Skodlasta streha je lahka in jo je lažje popravljati kot streho iz drugačne kritine.

Za poključko območje pa na koncu ne moremo mimo pripombe, ki je posebno pomembna prav za našo stroko. V zadnjih dveh letih, se pravi v času zbiranja podatkov o skodlah, je Gozdno gospodarstvo Bled prešlo na povsem mehanizirano sečnjo lesa na Jelovici in na Pokljuki, pri katerem se je spremenil tudi način izbiranja debel za skodle. Danes izbiralo les za skodle v mehaniziranem skladišču lesa v Bohinjski Bistrici, potem ko debela strojno olupijo. Cena skodle je danes 6,00 din; povpraševanje po skodlah upada.

Opisano izbiranje stoječih debel po kriterijih iz izkušenj je torej že preteklost in je znano le še starejšim gozdnim delavcem in kmetom, ki so se nekoč s skodlami sami ukvarjali. Mlajša generacija ne bo več poznala cepljenja skodel in se tega dela ne bo lotevala. Delo je preveč zamudno pa tudi zahtevno tako glede znanja kakor tudi glede natančnosti.

Podobne ugotovitve veljajo za drugo veliko gozdno območje, za Kočevsko. Tu so cepili skodle drugače (radialno klinasto), izračun je drugačen, končni obračun pa pokaže še dosti bolj negativen izid. Iz 1 m³ lesa dobijo tu 1050 do 1100 skodel, dolgih po 82 cm, širokih povprečno po 8 cm in ob debelejšem robu 7 do 8 mm debelih. Delavec je v sedmih urah naredil povprečno 580 skodel (brez čiščenja). Ker se te skodle na stehi prekrivajo po širini in je na stehi vidno le pol vsake skodle, prekrivanje pa je dvoslojno (nasprotna poševna nagnjenost skodel v dveh plasteh), porabijo za 1 m² strehe okoli 60 skodel. Če računamo enako ceno lesa kot na Pokljuki in enak zaslužek delavca, bomo videli, da stane 1 m² strehe, pokrite s skodlami, okoli 130,00 din. Ker pa je povrhu vsega trajnost kočevskih skodel še krajša od poključkih, je upad izdelovanja in porabe skodel povsem razumljiv.

8. Nekaj podatkov o vplivih sosednjih ozemelj

Cepljenje lesenih deščic za pokrivanje streh seveda ni slovenska posebnost in bi temu pojavu tudi v širšem merilu težko določili geografske omejitve. Lesene strehe so se pojavljale v preteklosti in se deloma še danes pojavljajo povsod, kjer je ozemlje bolj ali manj tesno povezano z gozdovi. Hkrati ugotavljamo, da stavbe, pokrite z lesenimi stehami, omenjajo vsi avtorji, ki so se kdaj ukvarjali s proučevanjem ljudstega stavbarstva pri nas, da pa se tega vprašanja doslej nihče ni loteval podrobno.

Tuji avtorji, ki so obravnavali cepljenje lesenih deščic za strehe, se domala vsi ustavljajo tudi ob imenu za tako desko, kar utegne biti poučno tudi za nas, zlasti še, ker so na našem ozemlju znani kar štirje različni načini cepljenja, od katerih pa se dva načina bistveno ločita med seboj (radialno klinasto in radialno vzporedno cepljenje) ter hkrati odločata tudi o načinih pokrivanja streh.

Ni dvoma, da je beseda „šinkl“ („šikl“) prišla k nam iz nemščine. Izvor besede je latinski (od „scindula“ oziroma starejše „scandula“) in je beseda prišla v nemščino v obliki „scintula“ skupaj z drugimi besedami iz stavbarstva (Mauer, Pfeiler, Pfosten, Ziegel) ter se preoblikovala v „Schindel“ — ime za cepljeno desko, namenjeno za streho.¹⁶ Hrvatje in Bosanci so to besedo preoblikovali v „šimla“, kar pa pri njih pomeni cepljeno desko z enako debelima vzdolžnima robovoma (radialno vzporedno cepljenje), medtem ko je „šindra“ cepljena deska z enim širšim in drugim koničastim podložnim robom (radialno klinasto cepljenje).¹⁷ Širši rob „šindre“ je v Bosni užlebljen, da pri prekrivanju sede v žleb tanjša stranica naslednje deske. Če pa deska ni užlebljena, jo imenujejo „šašavac“. Vendar „šindro“ in „šašavac“ ponekod v Bosni zamenjujejo in se besedi pojavljata kot sinonima in ne kot imeni za dva različna sortimenta. Tanjšemu „šašavcu“ pa v Sarajevu sploh rečejo „šindrika“.¹⁸ Razlika med „šimlo“ in „šindro“ naj bi torej obstajala v načinu cepljenja, ne pa v tem, da je v Bosni „šindra“ na debelejšem koncu užlebljena. Ime „šindra“ za radialno klinasto cepljeno deščico je pri nas v rabi na Kočevskem in Notranjskem, čeprav tu užlebljanja v podolžni rob ne poznajo.¹⁹ Beseda je turškega izvora („sendere“)²⁰ in bosenski avtorji, ki so obravnavali lesene strehe,²¹ menijo, da sta tako ime kot način takega cepljenja prišla v Bosno z vzhoda. Beseda „šimla“ in način cepljenja radialno vzporedno naj bi prišla v Bosno prek Alp in imela za vzor severozahodne dežele.²² V Bosni naj bi se oba sortimenta srečala.²³

Po vsem, kar smo doslej lahko ugotovili za slovensko ozemlje, kjer se pojavlja tako dvoje različnih imen kot dvoje različnih načinov cepljenja (radialno vzporedno cepljenje deske z enako debelima vzdolžnima robovoma in radialno klinasto cepljenje deske z enim debelejšim in drugim tanjšim vzdolžnim robom kot posledica cepljenja v smeri stržena), moremo reči, da pri nas določeno poimenovanje ne ustreza določenemu načinu cepljenja. Če naj bi bilo za „šindro“ značilno radialno klinasto cepljenje, potem se to ime in ta način cepljenja pri nas vzporedno pojavljata samo na Kočevskem in Notranjskem, medtem ko enako cepijo deske tudi na Štajerskem in slov. Koroškem, pa taki deski ne rečejo „šindra“, marveč „šinkl“ („šikl“). Še očitnejše bi bilo potemtakem neskladje med imenom in načinom cepljenja na Gorenjskem, kjer je „šinkl“ prvotno pomenil radialno klinasto cepljeno skodlo, radialno vzporedno cepljeni deski pa so v razliko od „šinkla“ rekli kar „deska“ (Bohinj). Hkrati pa ugotavljamo, da so radialno klinasto cepili deske tudi v Švici²⁴ in da so strehe pokrivali s prekrivanjem skodel po širini, kar je za tovrstno cepljenje značilno tudi pri nas.

Podatki in razlage, ki smo jih danes na terenu še lahko dobili, vodijo k domnevi, da gre za starejši in novejši način cepljenja skodel kakor tudi za starejši in novejši način prekrivanja

16 A. Müller, *Der Schindelmacher deckt eine Alphütte*, Basel 1968, str. 3.

17 R. Sarnavka, O drvenim krovovima na seoskim kućama, *Narodni šumar*, letnik XI, zvezek 4–6, Sarajevo, april–junij 1957, str. 97.

18 Isti, nav. delo, str. 96.

19 R. Kregar, *Naš kmečki dom I. del*, Hiša na vasi, Ljubljana 1946, str. 99, poroča, da poznamo pri nas poleg drugih načinov izdelovanja skodel tudi užlebljene skodle, za kar pa danes na terenu nismo dobili potrdila.

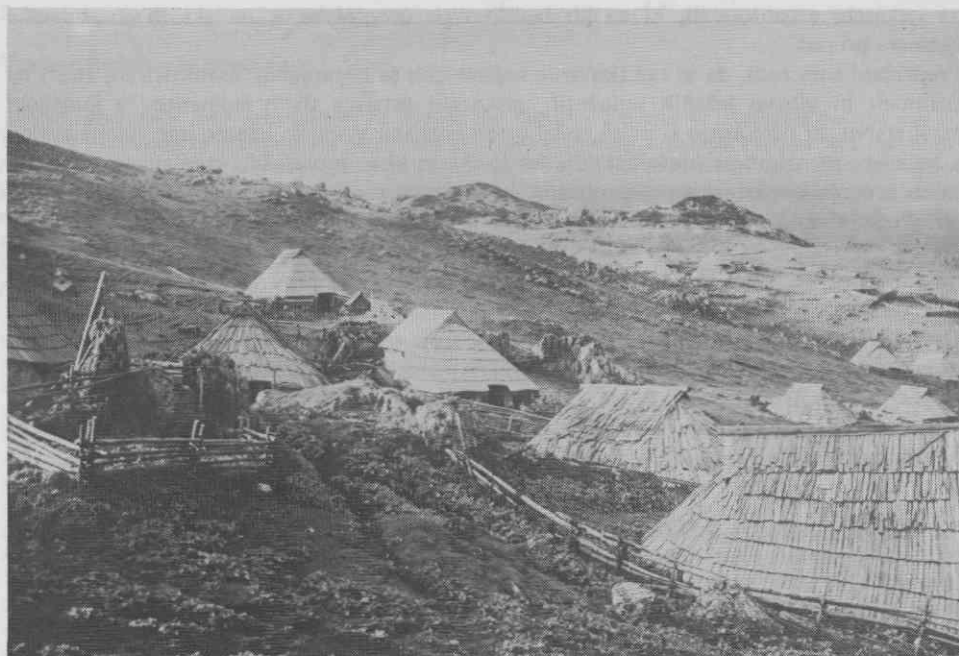
20 Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku, Sarajevo 1965.

21 Poleg Sarnavka, nav. delo, še Astrida Bugarski, *Drašćani krovovi u Bosni*, Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine u Sarajevu, zvezek XXVI, Sarajevo 1971, str. 85–116.

22 Sarnavka, nav. delo, str. 100.

23 Sarnavka, nav. delo, str. 100.

24 A. Müller, nav. delo, str. 13.

Pastirski stanovi na Veliki planini

streh. Res pa je, da smo besedo „šindra“ prevzeli od sosednjih Hrvatov, ni pa izključeno, da ima tudi ta beseda svoj izvor v latniski besedi „scindula“.²⁵

9. Sklep

Skrbno kritih lesenih streh je v Sloveniji iz leta v leto manj. Uvedba salonitne strešne kritine, ki je danes najcenejša in ki zahteva najmanj časa za pokrivanje, je izpodrinila že mnoge lesene strehe. Časovna stiska onemogoča pripravo skodel tudi tistim gospodarjem, ki imajo svoj les in ki bi se zaradi tradicije danes še odločili za leseno streho.

Posebno slikovite so bile strehe, na katerih so se skodle v vrstah izmenoma nagibale v eno in drugo smer. (Sl. 6) Streha je dajala vtis skrbnega in natančnega pokrivanja, zlasti ker so po dolžini na pol prekrite skodle dajale videz tankih, ozkih elementov. Streha, pokrita s skodlami v navpični smeri, je bila bolj monotona, učinkovala pa je skladno zlasti tedaj, če je bilo s skodlami pokritih več stavb skupaj. (Sl. 7) Posebno vlogo je po nekaj letih imela barva lesa; bila je siva in se je enako lepo ujemala z belimi zidovi kot z lesom, če so bile stavbe lesene. Samotna kmetija kje v hribih je bila sredi zelenja posebej privlačna, če so bile vse strehe lesene. Nobena druga kritina ne more dajati enako dovršenega učinka.

Tema, ki jo obravnava prispevek, je dovolj pomembna, da bi ji kazalo posvetiti več raziskovanj, saj gre za eno zelo pomembnih poglavij v arhitekturi. Pri raziskovanjih bi bilo treba upoštevati vsak detajl, ki bi mogel privedi do zanesljivejših sklepov tako kar zadeva starost enega ali drugega pojavnosti kakor tudi vplive z vzhoda ali zahoda. Različni načini cepljenja skodel kakor tudi pokrivanja streh pa ne izključujejo možnosti, da gre v detajlih

²⁵ A, Bugaški, nav. delo, str. 96.

za nekatere avtohtonosti, ki so jih izoblikovale geografske, klimatske in gospodarske razmere pri nas.

Prepričani smo tudi, da bi raziskovanje najstarejših še ohranjenih lesenih streh, zlasti na planinah in visoko ležečih senožetih, pokazalo ostanke tistih elementov v ljudskem stavbarstvu, ki nam bodo sicer za vselej ostali neznani. V mislih imamo npr. lesene cveke, s katerimi so nekoč pritrjevali skodle na strehe in ki so morali biti izdelani tako, da les kljub krčenju in raztezanju ni prepuščal vode. Izdelovanje takih ustreznih cvekov z glavo ali drugače oblikovano zagozdo je moralo biti ne le zelo zamudno, temveč glede na število, potrebno za kritje obsežnih streh hiš in gospodarskih poslopij, tudi zelo dolgotrajno. To delo in ta skrb gospodarjev nam bosta prav gotovo za vselej ostala prikrita.

Časovna pa tudi finančna omejitev je preprečevala take podrobnejše raziskave, tehnično dokumentiranje pa tudi natančnejši študij krajevnih značilnosti, medsebojnih vplivov, časovnih sprememb in ne nazadnje primerjanje z načini, ki jih poznajo sosednji narodi. Prispevek v tej obliki nam lahko daje le okvirne smernice za nadaljnja raziskovanja, ki bi bila vredna samostojne publikacije.

Summary

Timber Roofing in Slovenia

Timber roofs made from split pine or fir shingles are found in Slovenia in mediaeval frescoes and in Valvasor's illustrations in the second half of the seventeenth century although Valvasor says that farm houses were at that time mostly covered with straw. The claims of timber roof coverings were particularly asserted in areas with a high precipitation rate and were an indication of a more progressive economy until they were replaced by tiles in the nineteenth, and still more so, in the twentieth centuries. Today there are only isolated timber roofs beside those alpine buildings which are in use only at the time of the summer pastures. Newer timber roofs are to be found in mountain regions on holiday cottages.

The methods of choosing timber for roof covering and the methods of splitting shingles are known to almost every older farmer in the mountain areas and the old forestry workers also have these skills; nevertheless only rare, older individuals split shingles for roofing. Smaller outbuildings and stalls for animals are covered with shingles in alpine areas, while owners of holiday cottages mostly buy their shingles from the Forestry Company in Bled, where they are produced and sold at the rate of about fifteen thousand a year.

For the splitting of shingles it is necessary to have solid and regularly-structured trunks. Irregular or too strongly twisted wood fibres hinder the splitting or give twisted shingles which cannot be cured. It is interesting that on Pokljuka the choice of trees for shingles was always a matter of some dispute between the forestry experts who chose the pines for shingles on theoretical grounds and the forestry workers who were guided by practical experience; the latter were always the more successful. The workers had different methods of deciding splitability before the tree is cut. The most important qualities of a trunk for good splitting were: a slight turning of the trunk to the left, the three main roots the first three branches in line, light colouring of the bark, a trunk without knots and as tall as possible before the first branch. Somewhere or other on a branch or part of a root which had been cut off they tested for splitability. And they also always tried to split the first block and only then did they cut the trunk into shingle lengths.

The most simple tools are used for splitting: a woodcutters axe and saw an adze a mallet and a wood kiln. The lower thicker part of the trunk is not split but rather cut up for wood; the remainder of the log is cut up according to the length of the shingles taking into account the knots and the diameter of the trunk. A normal log is three to six metres long and is then cut into blocks, from which the shingles are split. Before the First World War the length of a shingle was approximately 70 cms; later they began to make them longer, 80 to 100 cms. They were split on the principle of separation. In the first phase of splitting, each log was divided into eight segments. From each segment, 3 to 6 cms of core was removed. There are many methods of splitting known: after the First World War on the western part of Slovenia they began to split shingles radially parallel so that both longitudinal edges of the shingle were the same thickness and the width of the shingles from one segment was somewhere along the radius of the trunk without the core, that is, from 18 to 7 cms wide. That part of the segment which would give the narrower shingles was discarded. The shingles were from 10 to 12 mms thick. The older method of splitting was in radial wedges so that the split was always in the direction of the core. All shingles were the same width the outer edge being 6 to 8 mms thick the inner edge quite sharp. Shingles were cut in radial wedges in northern, southeastern, and southern areas of Slovenia. By way of exception, at Bled shingles were split at a tangent and another exception, only the above-averagely thick trunks were used; the segments were first cut in half tangentially, and then the shingles cut from the outer, better segments and the inner, less good segments in radial wedges. This method of splitting tangentially from halved segments was used above all else in Štajerska.

Almost everywhere shingles were dried in weighted stacks, or in some places they were tied in smaller bales in order of splitting. Before being laid on a roof they were in some places sprayed with water or completely soaked in water to prevent splitting during nailing to the roof.

The method of splitting the shingles also decides the method of covering the roof. Shingles cut radially parallel are laid on the roof in two layers, in a vertical direction so that the upper shingle covers the junction of the lower. The rows of shingles on a roof cover each other lengthwise by 8 to 15 cms.

Shingles cut in radial wedges are laid on the roof obliquely and cover each other widthwise, the thinner longitudinal part of each shingle overlaid by the thicker part of the next shingle. If only one layer of shingles was laid they covered each other by a half or more; the roof was bisected. The older

and better method was that in which the similarly laid shingles covered each other by only a few centimetres and the lower layer was overlaid by another layer. The slope of the shingle on the top layer inclined in the other direction. They also changed the slope of the shingles in the line; the roof was picturesque and lively.

Today the shingles are fastened down with long thin nails; at times they used the forged nails from Kropar, with wide heads; ten years ago it was possible to see here and there on the old farms, shingles fastened down with pins made from cornelian cherry or other hard wood.

Shingle roofs had a life span three times longer than sawn planks keeping for about thirty years. Larch and also pine shingles made from trees which had had an extremely slow growth rate kept in places for sixty years. Shingle roofs were repaired by replacing worn out with new shingles or by fastening a new layer to the old.

One cubic metre of timber yields approximately five hundred shingles of one metre in length 12 mms thick and 12–14 cms wide split radially parallel or something over one thousand shingles cut in radial wedges 80 cms long 8 cms wide at the outside edge, and 7–8 mms thick. The value of the timber and the work to make radially parallel shingles to cover one square metre cost, in 1975 about 86.50 dinars for shingles split in radial wedges about 130 dinars. Such a roof is therefore three times more expensive than salomite if the shingles must be bought. For this reason new shingle roofs appear only where instructed by the Department for the Preservation of Monuments.

The region of Slovenia is especially interesting from the point of view of the methods of shingle splitting and methods of roof covering. Detailed research would indicate local characteristics, changes wrought by the passage of time, and influences from the northeast and southeast and would be helped by, among other things, a collection of the terminology. Our geographic climatic and economic conditions have decidedly influenced certain particularities, about which it is impossible to speak without the necessary technical documentation and the most detailed research.

Kmečka noša v Bohinju

Doslej najpomembnejša vira za kmečko nošo v Bohinju sta Goldensteinova upodobitev moške in ženske noše za Korytkovo zbirko *Slowianscyzna*¹ – leta 1838 – in Kordešev opis v *Carniolii*² – leta 1844. Njima se pridružujejo ohranjeni kompleti in deli moških in ženskih oblačil po muzejih in pri zasebnih lastnikih v Bohinju ter še ohranjeno ustno izročilo in današnje oblačilne razmere, ki tako zaokroženo podajajo podobo razvoja noše v Bohinjskem kotu približno v zadnjem poldrugem stoletju.

V sestavku, kjer upoštevam vse navedene vire in svoja spoznanja, podajam na eni strani formalni opis moške in ženske noše v Bohinju (I), na drugi strani pa poglavitna spoznanja o oblačilnem razvoju pod vplivom najrazličnejših, za nošo pomembnejših okoliščin (II).

Bohinj, skupno ime za 13 manjših in večjih naselij, razporejenih po Spodnji (Nomenj, Nemški rovt, Bohinjska Bistrica, Savica, Polje, Kamnje, Brod, Ribčev laz) in Zgornji dolini (Jereka, Češnjica, Srednja vas, Studor, Stara Fužina), leži v severozahodnem delu Slovenije. Vse do druge svetovne vojne je tudi za Bohinj značilna agrarna struktura naselij, kjer mimo maloštevilnejših velikih kmetov prevladujejo mali kmetje in kajžarji. V obdobju po drugi svetovni vojni pa se tudi tukaj število kmečkih gospodinjstev manjša na račun polkmečkih, narašča pa število delavskih družin. Tako kot v preteklosti se tudi še zdaj kmečka in polkmečka gospodinjstva ukvarjajo – čeprav precej manj kot še prva leta po drugi vojni – z živinorejo, in sicer z nekdanj pravladujočo, v zadnjih letih pa čedalje bolj zamirajočo planšarsko živinorejo, z značilno poletno pašo v rovtih in na visokogorskih planinah. Vzporedno z upadanjem živinoreje beležimo v vseh bohinjskih vaseh – razen v Studorju – naraščanje kmečkega turizma.

Čeprav manj kot v preteklosti, se tudi še zdaj vaščani ukvarjajo z gozdarstvom, ki jim prinaša manjši ali večji zaslužek s prodajanjem lesa, hlodovine in drv.

Še pred zadnjo vojno so si predvsem kajžarji, pa tudi kmetje iz obeh dolin iskali bolj ali manj stalen dodatni zaslužek, ko so kajžarji „golcvali“, kmetje, ki so imeli vprežno živino, pa „furali“ – prevažali – les z Jelovice v zimskem času, ko ni bilo domačega dela. Vse do propada fužin 1895 leta na Stari Fužini so se zaposlovali moški kot fužinarski delavci in rudarji. Po propadu domačih fužin so se posamezniki, predvsem iz Spodnje doline, zaposlili, tako kot tudi še dandanes, v jeseniški železarni. Nekaj zaslužka je prinašalo tudi kuhanje oglja. Moški so se zaposlovali tudi pri graditvi železnice in predora vse do leta 1906, ko je stekla bohinjska železnica, sezonsko tudi s kidanjem snega in zametov na železnici. Posamezniki so, tako kot še zdaj, sezonsko tovorili hrano in razni gradbeni material v okoliške planinske kočje. Precej več kot moški so se neporočene ženske – kmečke in bajtarske – največkrat do poroke udinjale v domači vasi in bližnjih vaseh, kot deklice. Mlajšim in starejšim ženskam in moškim – predvsem najetim – pa je pomenilo pastirovanje „pvanvanje“, v poletnih mesecih prav tako ustrezen vir zaslužka, kar precej še desetletje po zadnji vojni.

Pred prvo svetovno vojno so se pri posameznih domačijah v Zgornji dolini ukvarjali z lesno obrtjo, predvsem s škafarstvom. Izdelke so prodajali sami, največkrat pa prekupcem, ki so jih nosili celo v Trst. Doraščajoči otroci pa so si prav tako v poletnih mesecih prislužili nekaj denarja s prodajanjem jagod na Jezeru in Bledu.

V zadnjih letih so številni vaščani zaposleni v Bohinjski Bistrici, tako pri LIP oziroma IMPEX in v šivalnici, ter v okoliških Viatorjevih in Kompasovih hotelih in gostiščih, potem na gozdni upravi na Bledu in pri gozdno-kmetijski zadrugi v Srednji vasi.

1 F.K. von Goldenstein, akvarela iz Korytkove zbirke *Slowianscyzna*, št. 15, 17. (Slovenski etnografski muzej v Ljubljani).

2 Leopold Kordeš, *Carniolia VI, 1844*, str. 248

Dekleta iz Studorja v „dendnih“, leta 1930

Omenjeno občasno ali pa v zadnjih letih stalno zaposlovanje Bohinjcev ima tako pri opuščanju starih, tradicionalnih kot pri prevzemanju sodobnejših oblačilnih potez ob upoštevanju drugih za razvoj noše pomembnejših okoliščin ustrezen pomen.

I.

V sredini 19. stoletja so nosili praznje oblečeni Bohinjci svetlomoder suknen suknič s posrebrenimi kovinskimi gumbi in kratke dokolenske hlače iz črnega volnenega blaga (mezlana) ali pa iz črno barvanega domačega platna, potem kratke, nazaj zavihane škornje, v poletnem času brez nogavic, v zimskem času pa nogavice večinoma iz modro barvane volne, ki so jih prinašali iz Tržiča. Siroki krajevci na klobukih so bili v navedenem času po starejši šegi povezani s črno vrvico. V poletnem času navadno niso nosili telovnikov, pač pa so jih nosili ob hladnejših dneh, iz rdečega sukna (škrlata) s posebno debelimi, kovinskimi gumbi. Naramnice, „gautre“ so bile večinoma zelene barve in iz volnenega blaga, včasih pa tudi iz svilenega blaga in podložene z belim platnom.³ Nekaj let pozneje omenja opisovalec bohinjske noše, da se „moškimi pri njih jerhastih ali pa suknenih kratkih hlačah posebno lepo vdajo plave nogavice s čišmami.“⁴

Za žensko nošo pa je prav tako v sredini 19. stoletja poudaril člankar, da je nekaj povsem posebnega noša Bohinjek, kot noša Kranjic nasploh. Njihove posebno oblikovane avbe iz platna, ki se zadaj končujejo v dva vogala in so zvezane skupaj, dve lepi, čez hrbet

3 Isti, str. 248

4 P., Od Bohinja kaj, Novice IX, 1851, str. 8

padajoči kiti, in rdeče volnene nogavice jih pa opazno razločujejo od drugih Kranjic. Prav tako ima tudi jopa iz rjavega sukna poseben kroj in je na obrobih okoli vratu in po prsih obdana s širokim črnim svilenim trakom, večkrat prešita in podložena z rdečim volnenim blagom. Krilo je rjavo, iz takoimenovanega mezlana, položeno v številne gube in spodaj obšito s široko zeleno svilo. Posebej skrbno so izdelani rokavci, kjer so položene številne drobne gube, ki potekajo od vratu navzdol po prsih.⁵ Nekaj let starejši opis daje prav tako podatke o ženski noši: „Ženske pa na glavi po navadi svojo pripravno zavijačo imajo; ob nedeljah in praznikih, mlajši pa le ob posebnih priložnostih, še pečo čez njo ogrnejo. Rudečih nogavic in škapulirke (suknje iz belega domačega sukna) se pa bolj mlade po nepotrebnim že sramovati začenjajo. Kožuh, zlasti med ženskami, skoro vsak otrok ima.“⁶

Na podlagi ustnega izročila⁷ in ohranjenih noš⁸ podajamo nadaljno formalno podobo noše v Bohinju.

Tako oblačijo Bohirtjke nošo starejšega kroja, tj. krilo z modrcem, rokavce, predpasnik, zavijačko — splošneje pa že rute — še proti koncu 19. stoletja. Najkasneje že na začetku 20. stoletja pa začinja veljati tovrstno oblačenje za staromodnejše in je namenjeno predvsem delavnikom. Tedaj oblačijo ženske za delo okoli doma in na polju iz doma tkanega in pri Ferberju na Bistrici barvanega platna krila na modrc, „hodnične čikle na modrc“, modre in črne barve, segajoče do gležnjev, ter platnene rokavce „vošpeklije, jošpeklije.“ Le revnejše nosijo proti koncu 19. stoletja enako barvana, hodnična krila, največkrat okrašena s črnimi, okoli 3 cm širokimi trakovi, tudi ob nedeljah. Premožnejše pa imajo krila na modrc, „mezelanke“ krojene večinoma iz temnordečega ali črnega mezlana (blago, tkano iz lanene in volnene niti), za zimske dni pa na splošno iz črnega, rjavega ali temnordečega, pa tudi temnomodrega, največkrat volnenega blaga, „špangeleta“, kjer so krila, tako kot v sredini 19. stoletja še vedno krojena „na kline“, po vsej dolžini krila položene gube, ki jih pred shranjevanjem skrbno zložijo drugo ob drugo in tesno povežejo s trakom. V obdobju pred prvo svetovno vojno nosijo predvsem mlajše ženske še vedno krila, krojena na modrc, iz raznobarnih vzorčastih, predvsem bombažnih tkanin, kjer pa izgine bogato gubanje v pasu in po dolžini krila. Predvsem pa so tako krojene obleke priljubljeno oblačilo planšaric še po drugi svetovni vojni. Za praznjne dni pa nosijo tudi Bohinjke že pred prvo vojno dolga, na pas krojena krila, s priležnimi bluzami in jopami, dokler jih med vojnama ne zamenjajo obleke, krojene scela. Tudi dolžina krila se tedaj pomakne vsaj do sredine meč in še više. Le še posamezne starejše ženske — podatek velja za naselja v Zgornji dolini — pa oblačijo mezlanasta ali volnena krila z modrcem še prva leta po drugi svetovni vojni, predvsem ob večjih praznikih, tj. ob veliki noči, božiču, binkoštih in na telovo, nekatere tudi ob navadnih nedeljah.

Ko hodijo tako „staromodno“ opravljene k nedeljski ali praznični maši, pa zbujajo v sredini, ki sledi z omenjenimi krili na pas in priležnimi jopami sodobnejšim oblačilnim zahtevam, večjo ali manjšo pozornost in čudenje. Po splošni šegi pa si ene kot druge ob deževnih dneh k maši in od maše grede pripasujejo, podvezujejo dolga krila s trakom, da jih ne bi umazale. Pred cerkvenimi vrati podvezana krila so si potem ponovno podvezale v bližnji hiši, na Bistrici največkrat pri Zefku.

Po vsej verjetnosti že proti sredi 19. stoletja so se vsaj nekoliko spremenili tudi bohinjki

5 Leopold Kordes, o. c., str. 248

6 P., o. c., str. 8

7 M. Makarovič, terenski zapiski, Bohinj, 1976 in A. Novak, terenski zapiski, Bohinj, 1965

8 Slovenski etnografski muzej v Ljubljani in Gorenjski muzej v Kranju

Nabórniška noša, Bohinjska Bistrica, leta 1919

Boter (kretničar) in birmanec (kajžarski sin) z lectom v culici, Nomenj, leta 1920

Pražnja noša otrok z male kmetije, Češnjica, leta 1918

rokavci, ki so sicer do konca takega oblačenja še vedno krojeni po enem osnovnem kroju, vendar veliko preprosteje, saj izginejo številne gube na oprsju, ki jih omenja v svojem opisu ženske noše Kordeš 1844. leta. Tako krojene rokavce oblačijo k omenjenim ali pa praznjim krilom na modrc. Za delavnik so pred prvo svetovno vojno še velikokrat iz domačega platna, za praznje dni pa že po sredi 19. stoletja iz kupljenega belega bombažnega blaga in imajo največkrat na ovratniku in manšetah prišite strojno klekljane ali pa doma kvačkane čipke.

Tudi v bohinjski ženski noši ima ustrezno mesto spodnje krilo na pas, „juntrfat“. Tako oblačijo pod krilo z modrcem ali pa pod krilo na pas ob delavnikih večinoma le po eno, ob koncu stoletja največkrat še platneno krilo, pred prvo vojno pa že iz bele ali rdeče pisane kotenine, za hladnejše dni tudi iz rdečega barhenta. Ob nedeljah pa oblačijo predvsem tiste, ki skušajo zbudati mikavnejši videz, tudi po tri spodnja krila, ki jih enako kot rokavce močno škrobijo. Praznja spodnja krila so največkrat obrobljena s strojno klekljanimi ali ročno kvačkanimi čipkami. Navada oblačenja dvojnega spodnjega perila se je pri nekaterih starejših ženskah ohranila še do danes, ko si v zimskem času oblečejo po dvoje spodnjih srajc ali kombinež. Spodnja krila so že nekaj let po prvi svetovni vojni začele pri mlajših ženskah in pri vseh tistih, ki so začele oblačiti obleke scela, nadomeščati brezrokavne srajce ob poletnih ali pa srajce z rokavi ob zimskih dneh, po zadnji vojni pa vedno bolj splošno doma narejene ali pa kupljene kombineže. To je tudi obdobje, ko na splošno Bohinjke, razen posameznih starejših ženic, začno oblačiti spodnje hlače. Prve nosilke pred prvo vojno jih imajo še krojene na razporek, pred drugo vojno pa vedno bolj splošno prevladujejo praktičnejše in predvsem toplejše hlače brez razporka.

Vsaj proti koncu prejšnjega stoletja se uveljavi kot splošno letno in zimsko žensko pokrivalo ruta, ki izpodrine dotedanje običajno pokrivalo zavijačko, „ahtah“, s katerim leta pred prvo vojno pokrijejo glave posameznim dekličem ob nedeljah le še staromodnejše matere. Po osamljenem podatku so se edinole neveste okoli 1880. leta pokrivalo čez zavijačko še s pečo. Na splošno pa zavezujejo rute vse do prve svetovne vojne tudi mlajše ženske pod brado. Po tem času se uveljavi za delovne in toplejše dni zavezovanje na tilniku, „so zad pokrite“. Kadar gredo v cerkev ali po opravkih v Radovljico in drugam, pa so še tiste starejše ženske, ki se pokrivajo z ruto, še vedno zavezane pod brado, enako tudi mlajše, ko se v zimskem času z rutami zavarujejo pred mrazom. Ruta se je tako tudi v Bohinju ohranila vse do danes kot najsplošnejše delovno in praznje, letno ter zimsko pokrivalo, ki ga imajo starejše Bohinjke vedno na glavi. Mlajše pa hodijo ob delavnikih že malo pred prvo vojno tudi razoglave in si ob nedeljah krasijo spletene in po hrbtu padajoče kite s črnimi trakovi. Tako počesane, vendar pokrite z ruto, so nekatere poročene ženske tudi ob delavnikih, še na prehodu v 20. stoletje, za v cerkev pa si tako kot vse starejše ženske ovijejo lase okoli glave. Po prvi vojni si prve Bohinjke na Bistrici ostrizejo lase in jih srenja tedaj še sprejema s posmehovanjem.

V obravnavanem obdobju je spreminjal vlogo tudi predpasnik, „berth“. K noši starejšega kroja si prilagajajo ženske predpasnike, krojene na pas, za doma iz domačega črno ali modro barvanega platna, ali pa iz kupljenega, prav tako temnejšega bombažnega blaga še vse do prve svetovne vojne, in tudi že iz klota. Na praznje, do pasu krojene predpasnike dodajajo črne široke svilene trakove, „pankelce“, segajoče do dožine krila. Dopasne predpasnike opasujejo nekaj časa h krilom na pas, vendar hodijo že prva leta po prvi svetovni vojni v cerkev s predpasniki le še poslednje stare ženice. Vse druge pa nosijo predpasnike, ki so med vojnama krojeni že „na uatre“, le še ob delavnikih, bele pa si opasujejo posamezne za peko kruha.

Noša bohinjških planšaric, planina Zajamniki, leta 1914

K noši starejšega kroja obuvajo ženske proti koncu 19. stoletja bele lanene, bombažne ali pa kratke, doma pletene volnene nogavice, „žoke“. Za ob nedeljah obuvajo že pred prvo vojno tudi vzorčasto pletene „s knofki“. Pred prvo vojno so prišle za praznične dni v modo tudi progaste, rdeče-modre in črno-rdeče nogavice, ki jih zamenjajo pred drugo vojno kupljene bombažne nogavice, največkrat rjave barve. Še zdaj pa se je predvsem pri starejših vaščankah ohranila navada, da k daljšim nogavicam, „štumfom“, ob hladnejših dneh obuvajo še kratke volnene „žoke“. Med obuvali so mimo praznih črnih nizkih pa tudi visokih in oprijetih čevljev še pred zadnjo vojno v navadi coklje, ki so jih prinašali z Gorjuš, pri starejših ženskah pa še zdaj usnjeni natikači, „potonfelni“, ki jih nosijo po hišah z Ljubnega.

Kožuhe, ki jih omenjajo poročevalci še po sredini 19. stoletja, nosijo okoli leta 1900 le še posamezne starejše ženske, druge pa že splošno oblačijo daljše jope, „kočemajke krojene na škric“, in se že pred prvo vojno ogrinjajo ob hladnejših dneh s pletenimi, volnenimi ali suknenimi rutami. „Ta veliče rute, koce in plete“ pa začenjajo izpodrivati – vendar le še pri posameznih nosilkah – po prvi vojni plašči, „suknje“, ki se splošno uveljavijo šele po drugi svetovni vojni. Tako hodijo dandanes ogrnjene v ruto le še posamezne stare ženske, če izključimo tiste, ki si ogrinjajo pletene in kvačkane plede po sodobni modi.

Naposled med dodatki ženske noše omenimo še napsne rute, ki pa jih nehajo nositi pred prvo svetovno vojno, obenem z nošo starejšega kroja, in pa kovinske pasove, „oklepanke“, ki jih posamezne dodajajo praznji noši še ob koncu prejšnjega stoletja. V vsem obravnavanem času pa se bolj ali manj splošno nosijo tudi uhani, ki pa v zadnjih desetletjih pri mladih ženskah niso več v navadi. Največkrat kot spomin na botro ali pa starše in zaročenca, ki so navadno darovali uhane, pa jih še precej nosijo starejše ženske.

Pri splošnem pregledu bohinjske ženske noše kaže omeniti še tako imenovani „dendl“, ki se podobno kot na ostalem, predvsem alpskem območju Slovenije, začenja uveljavljati po prvi svetovni vojni in ga sestavljajo navadno vzorčasto, rdeče, modro in zeleno krilo z modrcem, pri premožnejših krojeno iz črnega žameta, beli rokavci, predpasnik do pasu, enobarven ali vzorčast, in bele bombažne nogavice ter visoki ali nizki čevlji.

Čprav je v osnovnih krojnih potezan „dendl“ podoben starejši bohinjski noši, pa nima z njo ničesar skupnega. Velja za izrazito modno oblačilo, ki so ga večinoma nosila le dekleta ob nedeljskih popoldnevih, ali pa grabljice „grabljajce“, v rovih.

In nazadnje pomenijo tudi v Bohinju gornje hlače v ženski noši najprej izrazito modno muho mlajših žensk, danes pa so npr. kavbojke splošna noša mladih Bohinjek, predvsem tistih, ki hodijo v šolo ali pa so zaposlene.

Podobno kot ženska noša se je v obravnavanem obdobju spreminjala tudi moška noša. Irhaste hlače, „irhojce na poh“, ki so v drugi polovici 19. stoletja še splošno v navadi, nosijo že pred prvo svetovno vojno in tudi še pozneje le posamezni starejši možakarji, bodisi ob delavnikih pa tudi ob nedeljah. Nedeljske, praznje irhaste hlače so tudi v Bohinju okrašene z okrasnimi šivi in s cofi ob hlačnih razporkih. Predvsem delovne hlače imajo na eni strani tudi žepek, „štalet“, za shranjevanje nožiča. Mimo irhastih hlač nosijo Bohinjci že proti koncu 19. stoletja tudi dolge „raševnate hvače“, krojene iz črno ali sivo barvane raševine, „rašojne“, tkane iz lanene in volnene niti. Predvsem poleti nosijo za delo tudi črno barvane platnene hlače, za nedeljo pa že iz kupljenega blaga. K irhastim ali pa dolgim hlačam oblačijo še vse do prve svetovne vojne ob delavnikih platneno srajco, nedeljske srajce pa so krojene iz bele kotenine. Tudi Bohinjci nosijo ob nedeljah k srajcam naprsnike, „golfivce“. Ob koncu stoletja so še vedno upoštevani praznji rožasti, pa tudi enobarvni zeleni, črni in rdeče žametni telovniki, z večjim ali manjšim številom kovinskih gumbov, „pasjo procesijo“. Čez telovnik pa oblačijo ob hladnejših dneh v vsem obravnavanem času temnejše suknene suknjiče, „pruštahe“.

K irhastim hlačam obuvajo škorce z zavihami, predvsem v zimskem času in ob hladnejših dneh. Kot drugod po Sloveniji so že po prvi svetovni vojni za nedelje v modi čevlji z elastiko, „štafletni čevlji“, in čevlji „rinčohi“ na vezalke, „trakove“. Okoli doma, za v hlev in na planinah pa hodijo v coklah vse do zadnje vojne, nekateri tudi še zdaj. V škornje in čevlje obuvajo največkrat doma pletene, bele volnene nogavice. Po vsej verjetnosti začno v drugi polovici prejšnjega stoletja oblačiti pod irhaste hlače tudi že platnene spodnje hlače.

Po prvi svetovni vojni zaidejo tudi v bohinjsko nošo nadkolenke, tj. kratke irhaste hlače z značilnimi vezanimi naramnicami, „vautrami“, ki jih največkrat z vezanimi planikami, „triglavkami“, krasijo domače vezilje. Oblačijo jih predvsem neporočeni fantje ob nedeljah, na nabor in druge slovesne priložnosti. K navedenim hlačam večinoma obuvajo zelene nogavice s „puclni“, ki jih prav tako pletejo ženske v vasi.

Na splošno oblačijo, podobno kot drugod na Gorenjskem, kot že omenjeno, dolge spodnje hlače, s še vedno priljubljenim telovnikom, na katerega si najprej premožnejši kmetje, potem pa tudi vsi tisti, ki so bili sezonsko ali stalno zaposleni, pripenjajo ure z bolj ali manj bogatimi verižicami, „ketncami“.

Vsaj do druge svetovne vojne je klobuk splošno pokrivalo Bohinjcev, že v letih po drugi vojni, predvsem pa v zadnjih letih, pa postaja klobuk čedalje bolj pokrivalo starejših možakarjev, ki ga za poletne dni, tako kot v preteklosti, zamenja slamnik.

Ko na prehodu v 20. stoletje le še posamezni starejši možakarji oblačijo ob zimskih dneh

Bohinjke v narodni noši ob otvoritvi železniške postaje v Bistrici, leta 1906

kožuhe, drugi splošneje nosijo daljše suknjiče in šele po drugi svetovni vojni tudi suknje, seveda le za k maši ali kadar gredo po drugih opravkih, ker bi jih sicer ovirale pri delu.

Še med vojnama so delovno opravljeni Bohinjci nosili modre predpasnike, zdaj jih pripisujejo le še obrtniki, predvsem kovači in čevljarji.

II

Oblačenje v starejšo, „tradicionalno“ nošo se je tako v Bohinju prenehalo – z redkimi izjemami – v začetku 20. stoletja, po izročilu tedaj, ko je stekla bohinjska železnica (1906) in se je tudi „predjava stara moda“. Že tedaj, še bolj pa med prvo in drugo svetovno vojno, v času pomanjkanja tekstilnega blaga, pa tudi v Bohinju predelujejo starejša oblačila, zlasti krila, kar je prav tako veliko pripomoglo k opuščanju starejše noše.

Kot smo navedli že pri formalni predstavitvi bohinjske noše, oblačilni razvoj tudi v Bohinju ni potekal povsem enakomerno in sočasno. V obravnavanem obdobju namreč ugotavljamo tudi v Bohinju, podobno kot v drugih agrarnih območjih Slovenije, vrsto pomembnejših okoliščin, ki so uravnale oblačenje v Bohinju, sodelovale pri prevzemanju sodobnejših oblačilnih potez in ohranjanju starejših in tako oblikovale samosvojo govorico oblačenja, ki jo izpričujejo predvsem življenjska raven in zaposlitev nosilcev, njihova starost, spol in stan ter funkcijski značaj noše.

Kolikor daleč nazaj seže ljudski spomin, so se ob koncu 19. stoletja najočitneje zgledevale po sodobnejši noši hčere in žene kmečkih gostilničarjev in gruntarjev, že po

letu 1906 pa se jim pridružujejo tudi člani družin, kjer je bil kdo, običajno oče, zaposlen pri železnici. Nasploh je veljalo v preteklosti, kot poudarjajo vaščani še zdaj, da so se tisti, ki so bili mimo kmetovanja tudi zaposleni, lahko boljše in lepše ter sodobneje oblačili. Vsaj do zadnje vojne — deloma pa tudi še zdaj — je med vsemi naselji vodila v oblačenju Bohinjska Bistrica. In pridevek „bistriška sekula“ je tedaj veljal tudi po sodobnejših zahtevah oblečenim šiviljam, trgovkam, gostilničarkam, učiteljicam in gruntarskim hčeram; tako kot so po drugih bohinjskih vaséh tudi v oblačenju vodile — „ta bogate so ble košate“ — družine večjih kmetov, saj so bile lepše in predvsem večkrat na novo oblečene. In si tako ob nedeljah najvidneje opazil socialne razločke že na zunaj, po obleki, med kajzarji in večjimi kmeti. Izjema je bila ta, da so se lepše oblačile tudi tiste hčere malih kmetov, ki so bile edinke, ali pa bajtarski otroci, potem ko so se zaposlili ali pa začeli hoditi na dnino ali planšarit na planino.

Razločki niso bili samo v sodobneje krojenih oblekah ali boljšem blagu, marveč tudi v nekaterih dodatkih, ko so se npr. gostilničarske hčere in žene razločevale na Bistrici od kmečkih deklet in žensk po tem, da so se pokrivala s šerpami, „caframí“, in se po tedanji modi, okoli 1914. leta, celo pokrile s slamnatimi klobučki. Predvsem pa so premožnejše, nekako po prvi svetovni vojni, tudi prve, čeprav naskrivaj, začele nositi spodnje hlače.

Vsaj nekoliko so se po nekaj letih službovanja zgledovale po noši gospodaric tudi deklet, čeprav je veljalo nenapisano pravilo, da se v oblačenju ne smejo zblížiti z delodajkami. Podobno kot za ženske, velja glede privzemanja sodobnejših oblačilnih potez tudi za moške. Kot omenjeno, so pri moških verižice s srebrnimi ali zlatimi urami, z večjim ali manjšim številom tolarjev, na začetku nove mode, ki se je uveljavljala pred prvo svetovno vojno, izdajale najprej petičnejšega nosilca, pozneje pa tudi manj premožnega, ki pa je največkrat celotni zaslužek porabil za nakup ure.

In naprej: Čeprav so irhaste hlače pred prvo svetovno vojno izdajale starejšega in največkrat manj premožnega nosilca, pa opazoma po drugi strani, da so se včasih prav trdni kmetje — podatek velja le za starejše — trdovratno držali oblačil starejšega kroja, moški irhastih hlač in žametnih telovnikov, ženske pa kril z modrcem. Po stari šegi pa se je ob koncu stoletja oblačila tudi ena izmed bohinjskih gostilničark, najbrž pa bolj zaradi tujih gostov kot zavoljo tradicionalne oblačilne usmerjenosti, ker so tedaj tuji gostje v večjem številu začeli zahajati v Bohinj in tudi v njeno gostilno.

Premoženjsko stanje se je močno kazalo tudi v Bohinju — kolikor toliko se pozna še zdaj — v številu oblek, ki so jih, predvsem za praznične dni, premogli posamezniki. Če velja za vaške bajtarje podatek, da so še leta po prvi svetovni vojni premogli le najnujnejšo obleko, to je po dve pražnji in dve delovni, so imele predvsem žene in hčere večjih kmetov v skrinji vsaj po štiri pražnje obleke. Velikokrat so bajtarske hčere, ko so šle služiti, nesle v culi ali pa v kovčku s seboj vso obleko, tj. eno delovno in eno pražnjo.

Podobno so imeli revnejši moški v svoji garderobi po dvoje ali troje oblek, in sicer po eno za nedeljo in po eno za vsak dan, nekateri tudi še po eno za nedeljsko popoldne. Pri večjih kmetih naštejemo v istem času, tj. med svetovnim vojnama, po štiri do pet oblek. V zadnjih letih se je seveda tudi v Bohinju spremenila oblačilna raven. Podatek, da tudi v Bohinju vaščani v precejšnjih količinah občasno oddajajo stara oblačila Rdečemu križu, nekateri pa jih celo odmetavajo po smetiščih, tako trditev potrjuje. In niso redki vaščani, zlasti ženske srednjih let, ki imajo v omari tudi po desetero pražnjih in še več delovnih oblek, pa naj so to iz kmečkih ali pa tudi iz polkmečkih družin.

Večje razločke v oblačenju med premožnejšimi in manj premožnimi pa tudi med mlajšimi Bohinjci zabrisuje v zadnjih letih priljubljeno oblačenje kavbojk.

Razločki v oblačenju med starejšimi in mlajšimi, zvečine smo jih že navedli pri formalni

Družina srednjega kmeta, Savica, leta 1910

Pražnja noša železniškega delavca in njegove žene, Srednja vas – Studor, okoli 1910

podobi noše, so opazni v Bohinju še dandanes. Starostna oblačilna meja se je tudi tukaj pomaknila precej navzgor, vendar še vedno veljajo glede „dovoljenega in nedovoljenega“ nenapisane norme, po katerih se vaščani v ustreznih letih začenjajo ravnati. Tako so se še med vojnama nekatere ženske že pred tridesetim letom, največkrat pa že po rojstvu prvega ali drugega otroka, začele staromodneje oblačiti. Po štiridesetem, najpozneje pa po petdesetem letu, so obveljale oblačilne norme starih žensk. Danes pa se zlasti tiste polkmečke ženske, ki so v službi ali pa je zaposlen njihov mož in se le nekoliko ukvarjajo s kmetovanjem, tudi v teh letih še vedno oblačijo po sodobnejših oblačilnih merah.

Mladi ljudje, tako dekleta kot fantje — še vedno med svetovnjima vojnama so tudi odraslim otrokom kupovali obleko starši in tudi diktirali način oblačenja — pa se tudi v Bohinju v ničemer več ne razločujejo od mestnih in trških vrstnikov, s katerimi hodijo v šolo ali v službo.

In tudi starejši Bohinjci dandanes že sami prištevajo med staromodnejše v oblačenju tiste stare, čeprav že redke ženske, ki hodijo ob hladnejših delovnih ali praznih dneh ogrnjene v starinska ogrinjala. Podobno so na prehodu v 20. stoletje, gledali na tiste ženske, ki so še hodile pozimi v kožuhih, ali nekaj pozneje na moške, ki so nosili irhaste hlače, itn. V skromnejši meri določuje način oblačenja tudi stan nosilcev. Tako so neporočenim ženskam — vsaj dokler so bile mlade — še okoli 1880 kite prosto padale po hrbtu, prevezane s črnimi trakovi. Poročene so imele kite skrite pod ruto. Na splošno pa poudarjajo, da so se še v letih med vojnama poročene kmečke ženske le še nekaj let po poroki sodobneje oblačile, navadno že po prvem otroku pa so se „vrgle po drugih“, to je

starejših, in so se tedaj tudi tiste, ki so se kot dekleta oblačile nečimrno, umirila v oblačenju. Seveda pa so bile med njimi tudi izjeme.

Vdove so se še v drugi polovici 19. stoletja pokrivalo z zavijačkami, katerih čelnik je bil iz črnega blaga. Tako se tudi še zdaj vsaj leto dni po moževi smrti pokrivajo s črnimi rutami in oblačijo v črnino. Nasploh se domačini — izjeme so priseljenci — žalovalne dobe še trdno držijo, o tistih redkih, ki ravnao drugače, govori vsa srenja in jih navadno označijo z besedami „nima nobenega spoštovanja do umrlega.“ Tako žalujejo za materjo dve leti, za očetom eno leto, in eno leto žalujejo za otrokom; za sestro ali bratom žalujejo pol leta, za teto ali bratrancem pa en mesec. V Zgornji dolini je tudi še zdaj v navadi, da se sorodnice, takoj ko zvedo za smrt sorodnika, pokrijejo s črno ruto. Prav tako pridejo vse domačinke vaščanke prvo nedeljo v cerkev pokrite s črno ruto, če je umrl vaščan. In ko hodijo kropit umrlega, prihajajo tudi ženske iz sosednjih vasi v črnih rutah.

Podobno kot drugje na podeželju tudi v Bohinju kmetje še zdaj ne nosijo poročnih prstanov, imajo pa jih večinoma tisti moški in ženske, ki so mimo kmetovanja tudi zaposleni.

V oblačilnem razvoju bohinske noše, predvsem pri prevzemanju sodobnejših oblačilnih potez, ima pomembno mesto funkcijski značaj noše, tj. delitev na delovno, nedeljsko in praznjo nošo ter nošo ob posebnih priložnostih. Podobno kot drugod po slovenskem ozemlju so se tudi v Bohinju oblekli za nedelje in predvsem za večje praznike ne samo drugače, lepše, marveč tudi sodobneje. Po nenapisanih pravilih oblačenja so namreč kupovali nove obleke le za velike praznike — veliko noč, božič, rešnje telo — ko so jih tudi prvokrat oblekli. In nedvomno so bile tedaj obleke, pa naj so jih obnavljali po dvakrat na leto (premožnejši) ali pa po enkrat ali šele na več let (revnejši), krojene po tedaj veljavnih, vendar sodobnejših merah. Čeprav zatrjujejo starejše Bohinjke, da so nosile praznje rute „za ta več praznike“ tudi po dvajset let, se podatek precej križa s splošnim pričevanjem, da so si tudi revnejše ženske za velike praznike kupile vsaj novo ruto, če že ne obleke.

Na splošno so v preteklosti, kot opazujemo pri starejših in samo s kmetovanjem zaposlenih vaščanih tudi še zdaj, podobno kot na drugem slovenskem ozemlju razlikovali oblačila, namenjena za delo, nedelje in praznike. Tako so ob nedeljah in praznikih oblačili „ta praznikov, ta lepš gvant“, ki so ga takoj, ko so se vrnili od maše, preoblekli, zamenjali z nedeljskim „ta popoudanim“. Moški so še po prvi vojni nosili ob nedeljah po cel mesec isto srajco, močno poškrabljeno, zato so se takoj, ko so se vrnili od maše, preoblekli in srajco lepo poravnano spravili za prihodnjo nedeljo. Predvsem mlada dekleta so, kot smo že omenili, v obdobju med svetovnjima vojnama ob nedeljskih poletnih popoldnevih pohajala s prijateljicami po vasi v „dendlnih“. Ob ponedeljkih pa so se tako moški kot ženske oblekli v „ta devonkov gvant“, ki so ga potem nosili ves teden.

Po izročilu so še sredi 19. stoletja hodili sicer nedeljsko opravljeni moški v coklah do cerkve, kjer so se potem preobuli; tako so varovali praznjo obutev, ki so jo nosili podobno kot ženske tudi po več let.

Tudi še zdaj si preobujejo čevlje, če imajo delo pri živini. Za poroko so se bohinske neveste oblačile praviloma v nove obleke, ki pa so ustrezale tedanjemu oblačilnemu okusu. Še po prvi vojni so bile tudi za poroko pokrite s svetlejšo ruto, če pa so se poročile v žalovalnem obdobju, so se pokrile s črno ruto. Po starejši šegi so imele neveste še v začetku 20. stoletja v lase vpletene črne trakove. Splošneje so začele hoditi k poroki odkrite okoli 1925. leta, revnejše pa so se pokrivalo tudi še pozneje.

Še v dvajsetih letih je bilo v navadi, da je ženin kupil nevesti nizke čevlje, „vanuče“, narejene iz črnega žameta, z usnjeno kapico in opetnikom. Obula jih je za poroko, tako

Pražnje oblečena družina Mikelj, Studor, leta 1938

kot je ženin oblekel srajco in si privezal kravato, ki ju je prav tako po tedanji šegi kupila nevesta. Bodoči tašči pa je nevesta že večer pred poroko prinesla ruto v dar.

Na tem mestu naj navedemo, da bohinjski ženin in nevesta nista smela nositi za poroko modrih oblek, ker po tedanjem ljudskem verovanju tako poročena ne bi imela sreče v zakonu.

Pražnji, slovesnejši poudarek različnim oblačilom so dajali, tako kot deloma tudi še zdaj, šopki rož. Tako so bile deklice v preteklosti za obhajilo in birmo največkrat oblečene v najrazličnejše temnejše obleke in je edino šopek izpričeval, kam so namenjene. Mimo šopka pa je npr. pred prvo svetovno vojno izdajala birmance največkrat še iz pisane rute povezana cula, v katero so botri naložili birmancem na „štantu“ kupljene darove, lect in male kruhke. Praviloma so birmance oblekli botri od nog do glave. Če je bil boter reven, pa so obleko kupili tudi starši.

Prav tako je bilo pred prvo vojno v navadi, da so si dekleta poleti, ko so šle k maši, pripenjale šopke iz domačih rož (nagelj, roženkravt) na levo stran prsi. Šopke sta si dajala tudi ženin in nevesta. Po priporočilu starejših so dajale neveste šopek za klobuk ženinu tako, da ni opazil, kdaj. Ker ni bila navada, da bi se Bohinjke poročale z vencem na glavi, je zato šopek v rokah, ki ga je ženin kupil nevesti, pričal, da je „še frej“, da ni noseča ali da nima nezakonskega otroka.

Tudi v Bohinju so izročala fantom njihova ali pa vaška dekleta večer pred naborom šopke, ki so si jih naborniki pripenjali na prsi in klobuk. Še leta po prvi vojni sodijo v naborniško nošo tudi krivci, ki so jih začeli nositi fantje, poklicani na „štelengo“, že kakih 14 dni poprej, le da so imeli tisti dan, ko so šli na nabor, pripete krivce na dva kraja, „toplarce“. Podobno kot drugje po Sloveniji so šopki in krivci že na zunaj izpričevali, ali je bil mladenič potrjen ali ne. Namreč vsi nepotrjeni so morali izročiti potrjenim šopke in krivce, in ker so se nekateri upirali, so se prav zaradi tega v gostilni, kamor so se zatekli po naboru, večkrat stepili.

Nekateri naborniki so imeli pripetih tudi po več šopkov že ko so šli na nabor in se tako postavljali, da imajo več deklet hkrati, ker so dobili toliko šopkov. Nasploh pa je veljalo nenapisano pravilo, da brez šopka ni smel nihče k naboru. Če ga ni mogel dobiti od nobenega dekleta, si ga je naredil pač sam.

Omenili smo že, da je bilo med vojnama priljubljeno oblačilo grabljic, ko so šle grabit v rovt, „dendl“. Za to priložnost so namesto raznobarnih predpasnikov pripasovale bele, okrašene največkrat s čipkami in vezenino. Šopke, ki so si jih pripenjale na prsi, pa so potem darovale koscem, najraje vsaka tistemu, ki ji je bil pri srcu.

Noša planšarjev in planšaric je bila v navedenem obdobju podobna kot v dolini, le da na planini ob nedeljah niso nosili pražnjih oblek, ker bi se pri delu poškodovale in umazale. Predvsem ženske pa so si na planino nesle s seboj kaj več oblek, saj so se morale zaradi rose in dežja po večkrat preobleči. Tako so pred prvo vojno jemale s seboj po 4 do 5 kril z modrcem, 3 do 4 rokavce, po dvoje spodnjih kril, več parov nogavic, 3 do 4 rute in vsaj še ene coklje. Nepogrešljiv dodatek planšarjev, ki gonijo živino, pa je tudi še zdaj palica. Ustrezno funkcijo v oblačilnem razvoju Bohinjcev ima naposled tudi narodna noša, ki je podobno kot po drugih slovenskih krajih doživljala svoj funkcijski in oblikovni razvoj. Tudi bohinjski kmetje oblačijo za razne posebne slovesnosti najprej večinoma starejšo nošo, v letih po drugi vojni, zlasti pa v zadnjih letih, pa čedalje bolj po starejših vzorcih ali pa po svojih predstavah o noši krojeno obleko, ki jo največkrat zaradi nepoznavanja starejših predlog po svoje spreminjajo. In tako so oblečeni v narodne noše že 1906. leta na slovesni otvoritvi bohinjske železnice, pa med svetovnjima vojnoma na raznih, največkrat cerkvenih slovesnostih, in v zadnjih letih na „kravjem balu“ v Bohinju itn.

Narodne noše, večinoma rekonstruirane po starejših vzorcih, oblači tudi folklorna skupina iz Srednje vasi. Po drugi strani pa je bohinjška noša, prav zavoljo svojega pripravnega pokrivala „zavijačke“, postala noša – uniforma večine folklornih skupin po Sloveniji, ki izvajajo gorenjske plese.

Kot smo že omenili, so tudi v Bohinju starši še vse do druge svetovne vojne, čeprav manj kot pred prvo vojno, uravnavali oblačenje svojih otrok. Saj so jim največkrat vse do poroke kupovali obleko ali pa zahtevali, če so šli sami po nakupu (celo s prisluženim denarjem), da si kupijo takšno in takšno obleko. Seveda pa so nekateri starši bolj, drugi manj upoštevali želje otrok in včasih celo všečno spreminjali njihove želje po sodobnejšem sprejela željo doraščajočega fanta po modnejšem oblačenju: „Ti ne veš, kako je naš pof štman, že na pucelne voče štumfe imet“. V tej zvezi naj še poudarimo, da so tudi Bohinjci sprejemali vsako modno novost kot nekaj „štmanega“, se pravi imenitnejšega.

Po drugi strani pa so uravnavali oblačenje vaščanov tudi potujoči kramarji, ki so predvsem spomladin in poleti, ko so ljudje po večini obnavljali garderobo, nosili po hišah metrsko blago za obleke. Med njimi se starejši spominjajo kramarice Žafranke iz Ljubnega in kramarja Štularja iz Kranja, ki sta še pred drugo vojno nosila „v punklih zavezano blago“.

Ker so tudi v preteklosti želele biti Bohinjke unikatne v oblačenju, so kramarji, vsaj tako so zatrjevali, prinesli v isto vas največkrat le po dva enakega kosa blaga za otroške in po enega za ženske obleke. Saj je bilo že kar pravilo, da so se ženske pred nakupovanjem pozanimale, „ali je že katera druga vzela isto blago“. Podobno so tudi šiviljam naročale, češ „tako naj ne bo narejeno, kot ima ona, da ne bova obe glih“. Če pa se je primerilo, da sta imeli dve vaščanki enako blago, na to so največkrat opozorile šivilje, pa so potem ženske naročile šivilji, da naj bo vsaj drugače krojeno.

Tudi v Bohinju so šivilje – v vsaki vasi je bila vsaj po ena – hodile še pred drugo vojno šivat na dom, „u štero“. „Ta boljše šivilje pa so bile na Bistrici“ in so nosili k njim krojit boljše obleke.

V drugi polovici 19. stoletja so prinašali svilene rute tudi italijanski fužinarji, sicer pa so jih domačini kupovali tudi na semnjih, obenem s čevlji, na sv. Martina in sv. Florjana v Srednji vasi, na sv. Ane dan v Bitnjah in za sv. Miklavža na Bistrici. Obutev so izdelovali tudi domači čevljarji, prav tako „v šteri“, za vso družino, če je bilo potrebno in če je hiša to zmogla. Zlasti mlajši pa so si s prisluženim denarjem kupovali čevlje tudi že v Radovljici, kamor hodijo še zdaj po čevlje. Kavbojke pa dandanes podobno kot njihovi vrstniki po drugih krajih kupujejo onstran meje v Trbižu.

Nasploh pa v zadnjih letih tudi starejši čedalje v večjem številu posegajo po konfekciji, ker je vedno manj šivilj in krojačev.

Med podatki, ki zadevajo oblačenje, naj omenimo, da so si v Bohinju posamezniki izposojali predvsem opremo za krst novorojenčkov, „kotre in kapce“, pa tudi birmanske obleke. Krstno opremo so si sposojale ženske od bogatejših, ker so jo imele le-te v bali. Obleko za birmo pa so si izposojali tudi od revnejših. Največkrat pa so šle v isti birmanski obleki k birmi vse sestre zapored, kakor so doraščale.

Kar zadeva žalna oblačila, pa v obravnavanem času v Bohinju ni bilo v navadi, da bi si jih izposojali. Starejši so v tej zvezi vedno naročali mlajšim: „Temno obleko napravite, da si ne boste izposojali, če kdo umre.“

Podobno kot opazamo v drugih agrarnih naseljih, so si tudi v Bohinju izoblikovali v zvezi z oblačenjem specifičen odnos, ki se kaže predvsem v zvezi s sprejemanjem sodobnejših

oblačilnih potez. Nedvomno pa je tovrstni odnos pri ženskah veliko bolj izoblikovan kot pri moških. Zlasti ga opažamo v obdobju proti koncu 19. stoletja in pred prvo svetovno vojno, ko skušajo vaščanke ujeti korak z meščansko nošo, ko se začenjajo tudi s prisposodobami, npr. „si oblečena kot kmetica“, označevati vidnejši razločki v oblačenju med kmeti in meščani. Navedemo naj samo nekaj primerkov, ki pa dovolj zgovorno pričajo, da so se začeli tudi v Bohinju sramovati staromodnejšega, kmečkega oblačenja. Tako so npr. Bohinjke, če so se fotografirale, predvsem mlajše, že pred prvo svetovno vojno odlagale ruto, „ker je veljalo za bolj gosposko, če so bile brez rute“. Ali že okoli 1890. leta so kmečke ženske puščale pozimi kožuhe pred cerkvijo, „nas je bilo sram biti v cerkvi v kožuhu, pa smo jih pustile zunaj“. Še posebej je veljal omenjeni odnos za staromodnejšo pričesko, ko se začenjajo po prvi vojni kmečka dekleta sramovati dolgih kit in si jih podobno kot vrstnice po mestih režejo. Prve „bele vrane“ na Bistrici, ki so si okoli 1920. leta postrigle lase, pa so ogovarjali po vsej srenji. Starejši vaščani se celo spominjajo, da je celo igravec med besedilom igre o Revčku Andrejčku sua sponte ovekovečil omenjeno dogajanje z besedami: „Oj ti prestriženi svet, ti neumni svet“.

Ruta je nasploh pomenila Bohinjкам većinoma neke vrste če že ne modnejši, pa „novi dodatek“. Tako so si ženske za večje praznike, če že ni bilo denarja za novo obleko, kupile vsaj ruto. Zato se je v desetletjih nabralo v garderobi starejših žensk tudi po 15 rut v skrinji. Ženske so jih glede na letne čase in pomembne praznike menjavale in predvsem pazile, da niso hodile vedno zapored v isti ruti v cerkev. Saj je veljalo nenapisano pravilo: „Če si bil večkrat v isti ruti, že nisi bil moderen“. Prav tako še zdaj zatrjujejo, da si npr. dve vaščanki, ki opazita, da imata enaki ruti, teh rut ne zavežeta več! Nasploh je način oblačenja in vsako modno novost ocenjevala vsa srenja, največkrat ob nedeljah po maši, ko so vaščani hodili iz cerkve skozi vas. Tako so se spotikali ob pretirano oblačilno lišpanje z besedami: „se nosi kot pav“ ali „se nosi tako, kot da ima ves svet na sebi“. Prva plašča, kupili sta si ju vaščanki s prvim prisluženim denarjem, pa so okoli 1920. leta komentirali z besedami: „Saj sta kot v flašah“.

Da je mnenje srenje močno vplivalo na oblačenje, zgovorno priča tale navedba: Ko je po prvi vojni prišlo k maši dekle v obleki, skrojeni s strojno vezanimi čipkami, kakršne so tedaj dodajale na robove spodnjih praznih kril, dekleta ni nihče pohvalil oziroma pokazal, da je opazil njeno novo obleko; to je bilo najočitnejše znamenje, da srenja oblačila ni sprejela in dekle ni več prišlo v cerkev v tej obleki.

Tako je torej tudi v Bohinju še pred nekaj leti veljalo nenapisano pravilo, da se je treba v oblačenju ravnati po splošnem okusu srenje, sicer je na glas ocenjevala nenavadno oziroma njenim normam neustrezno oblačenje z besedami: „Je napravljena kot ena šema“.

Danes pa tudi starejši opravičujejo sodobno in ekstravagantno oblačenje mladih z razumevanjem, s takimi besedami: „Malo bolj ven vidijo, kot smo mi, pa se tudi v oblačenju pozna“. Na največje negotovanje so pred leti pravzaprav naletela edino mini krila, ki so jih nosila že zaposlena dekleta, ko so jih vaščani komentirali z besedami: „Škoda, da služijo, ker si ne morejo kupiti dosti blaga“.

Ker se je tudi v Bohinju v zadnjih letih življenjska raven zelo popravila in so se zboljšale gnotne možnosti oblačenja, se je nasploh spremenil odnos do oblek. Če so npr. zlasti bajtarski otroci prej zatrjevali, da so bili velikokrat tepeni, če so si umazali, kaj šele raztrgali že tako ponošena oblačila, so danes tudi za igranje otroci lepo oblečeni in jih matere večkrat preoblačijo in če se umažejo, jih ne pretepajo, največkrat samo okregajo. In če so se, podatek velja spet za bajtarske otroke, tudi v šoli sramovali svojih skromnih oblačil, pa si zakrivali po preperelih šivih in robovih predelane obleke pred šolsko tablo z

roko in potem učiteljici zatrjevali „zakaj držijo roko na tistem mestu“, „zato, ker me boli“, hodijo dandanes tudi bohinjski šolarji v šolo kar najlepše oblečeni.

Summary

Farmers' national costume in Bohinj

In the article the author presents a formal description of the national costume for women and men in Bohinj in the period from the middle of the past century until today (I), as well as the most important facts of the development of costumes under the influence of various, for a costume very important, circumstances (II).

Bohinj is a name for 13 small and larger settlements situated in the North-West of Slovenia. Until World War II Bohinj was characterised by an agrarian structure of villages and settlements in which the population was mostly engaged in cattle – breeding based on typical grazing on cleared land and mountains. In the period after World War II the number of farming households decreased whereas the number of s.c. semi-farming the past and permanent employment lately of the population of Bohinj exerted large influence on the changing dressing habits of the population in addition to some other factors that influence the development of costumes.

The women of Bohinj are thus dressed in the costume characterised by an old cut, i.e. a skirt with a waistcoat, a blouse with very large sleeves, an apron and a head-dress at the end of 19th century when more generally kerchieves are used. At latest in the beginning of 20th century this kind of dressing is considered old-fashioned and is used on working days only. For holidays the women of Bohinj before World War I already wear long skirts with corresponding blouses and jackets of cardigans. In the period between the two Wars this costume is finally replaced by dresses cut in one piece. Along similar lines costume for men was also changing in the same period. Trousers of below-knee length made of white leather (leather – breeches) are gradually substituted by long trousers made of black or grey coloured coarse woollen cloth as early as the end of 19th century. Until World War I such trousers are worn with a large shirt made of linen and waistcoats of various colours on working days.

Wearing of the old traditional national costume had thus ceased in Bohinj – with few exceptions – at the beginning of 20th century at the time when railroad reached the area (1906). However, dressing habits did not develop equally in all parts and simultaneously. In the discussed period in Bohinj, similarly to other agrarian regions of Slovenia, numerous other circumstances influenced and dictated the dressing habits of the population, introducing more modern dressing features and preserving some traditional ones. In this way a unique „language“ and ways of expression in the standard of living and employment of the population, their age, sex and class, as well as the functional characteristics of costumes.

Izvir in okolje delavk ljubljanske tobačne tovarne do prve svetovne vojne

K podlagi današnjega načina življenja slovenskega etnosa kaže mimo vseh zvrsti kmečkega življa in spremnih plasti šteti kajpak tudi delavce v obrti in industriji. Medtem ko so nam nekateri etnološki pojavi v obrtništvu vendarle razmeroma blizu, je to vsaj do pred kratkim manj veljalo za industrijsko delavstvo. Tako smo na tem področju glede ugotavljanja razvoja etnološke podobe pravzaprav še v večji stiski kot pri preučevanju kmečke kulture. O tej namreč vendarle marsikaj vemo, čeprav vse premalo iz razvojnega zornega kota. Za razkrivanje etnološke podobe industrijskega delavstva pa je bilo doslej storjeno bistveno manj. Toda, če je kaj komaj še moči nadoknaditi, potem velja to prav gotovo za razkrivanje etnološke podobe našega starejšega industrijskega delavstva. Da je to tako, nam lahko med drugim priča primer ljubljanske tobačne tovarne, kjer je bilo v nekaterih letih pred prvo svetovno vojno skoraj 2500 zaposlenih, medtem ko je vsa tedanja Ljubljana štela le okrog 35.000 ljudi. Ta tovarna pa je bila ob izbruhu prve svetovne vojne stara že 43 let in je bilo kmalu po začetku obratovanja v njej zaposlenih že blizu 1.000 oseb.¹ Kje in kako kaže torej iskati podatke za način življenja delavk in delavcev sedemdesetih, osemdesetih, devetdesetih let, če so bila njih bivališča raztresena mimo Ljubljane še v sedemdesetih okoliških zaselkih in vaseh?

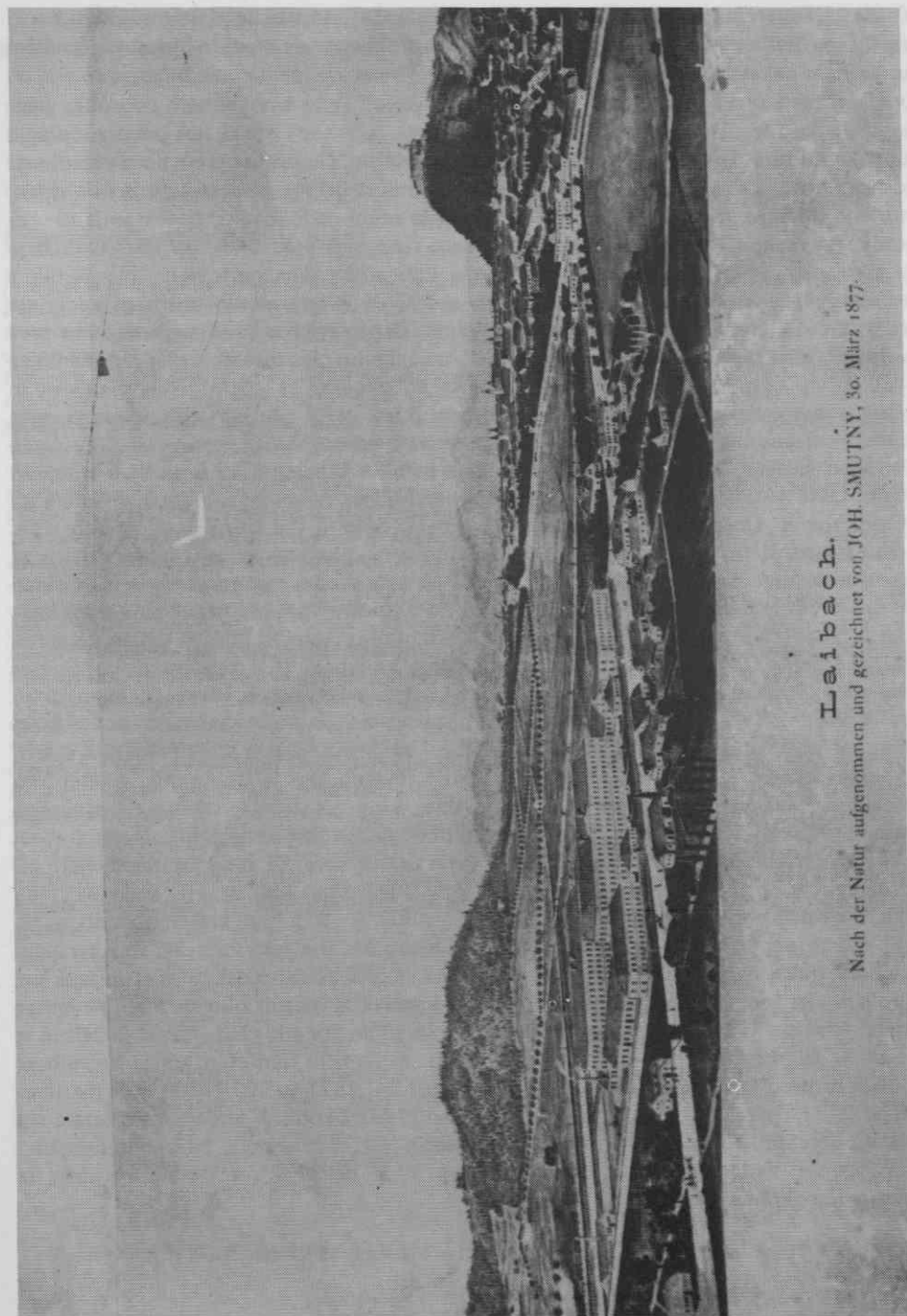
Danes so še žive nekatere, čeprav zelo redke, delavke iz zadnjih let pred prvo svetovno vojno. Le-te nam lahko posredujejo genezo svoje družine, nekoliko tudi družine katere od dobrih znank. Orišejo nam stanovanjske razmere, odnose v družini, iz katere so izšle, predvsem pa delo in medsebojne odnose v tovarni. Medtem ko so ustni podatki za domače razmere preskopi, da bi bilo mogoče na njih osnovi napraviti kakršen koli sklep za vso množico delavk, so pričevanja za razmere v tovarni oprijemljivejša. Seveda pa kaže tudi te podatke brez naslonitve na drugačne vire in brez starejših poročil jemati pogojno. Ob nakazanem stanju so zelo dragoceni pisani viri, kolikor so le-ti na voljo. Za naš primer niso znani tovrstni podatki, ki bi imeli izrazito etnološko naravo. Pa vendar nam lahko tovarniške matične knjige in popisnice prebivalstva dajejo nekaj vpogleda, in to dokaj natančnega, v vprašanja, ki nas etnologe vsekakor zanimajo. Gre za kraje in mestne četrti, od koder so delavke še zlasti prihajale na delo v tovarno, gre za stanovanja, v katerih so delavke živele, kakor tudi za socialno okolje, ki ga je tvorila takšna ali drugačna stanovanjska skupnost, katerih članice so „fabričanke“ ali „cigararice“ bile.

Iz katerih okoliških krajev so prihajale delavke na delo, je mogoče ugotavljati po ohranjenih tovarniških matičnih knjigah². V njih je vpisan kraj bivanja delavcev, toda le-ta, brez nadrobnejše oznake ulice in hišne številke. Gre tudi le za kraj bivanja ob vpisu, brez vnašanja morebitnih poznejših sprememb bivališča. Vse tudi kaže, da so vpisi malo natančni, zakaj namesto katere od okoliških vasi je bila očitno kdaj pa kdaj vpisana kar Ljubljana. Pa vendar: temeljno podobo o izviru delavk iz mestne okolice matične knjige dajejo. Niso pa iz omenjenega razloga zanesljivi številčni podatki glede razmerja delavk iz mesta in iz okolice, ki si jih lahko pridobimo na temelju matičnih knjig. Na njihovi podlagi namreč lahko izračunamo, da je bilo med leti 1871 in 1914 ob vpisu v matično knjigo 2721 delavk in delavcev iz Ljubljane in 1277 iz okoliških krajev, med katere sta prišteta npr. tudi tobačni tovarni bližnja Glince in Vič. To razmerje pa bi bilo nekoliko drugačno od domneve, da je „morda okrog 40 % delavk ... prihajalo na delo iz neposredne okolice mesta“.³

1 Kronika Tobakne tovarne v Ljubljani. Zbral in uredil Ambrož Viktor, 1950. Kroniko hranijo v tovarni.

2 Arbeiter Grundbuch, Bd. 1 – 5.

3 Vlado Valenčič, Ljubljanska industrija od 16. stoletja do prve svetovne vojne. Starejša ljubljanska industrija. Razstava Zgodovinskega arhiva Ljubljana, 1973, 41.

Leibach.
Nach der Natur aufgenommen und gezeichnet von JOH. SMUTNY, 30. März 1877.

V celotnem obdobju od začetka tovarne pa do leta 1914 je bilo mimo Ljubljane največ delavk, zabeleženih v tovarniških matičnih knjigah, z Viča (225) in iz Glinca (197). Njima je po številčnosti delavk sledila Spodnja Šiška (95) in njej Šentvid (92). Sledili so: Zgornja Šiška (78), Ježica (66), Brezovica (54), Kozarje (46), Moste (42), Štepanja vas (41), Spodnje, Srednje in Zgornje Gameljne (41), Črnuče (39), Dobrova (37), Šmartno pod Šmarno goro (36), Dravljje (32), Tacen (32), Dobrunje (31), Rudnik (25), Podutik in Utik (25), Dev. Marija v Polju (sedaj Polje, (24), Vodmat (19), Vižmarje (19), Brdo (18), Pirniče (17), Stožice (16), Savlje (14), Nadgorica (13), Stanežiče (13), Tomačevo (10), Koseze (10). Manj ko deset delavk je bilo vpisanih še iz petdesetih drugih okoliških krajev.

Matične knjige v tobačni tovarni zaposlenega delavstva nam dajejo tudi podatke o času in kraju rojstva posamezne delavke ali delavca, o stanu in priimku po poroki, datumu sprejema na delo, podatke o vrsti dela, ki ga je kdo opravljal, plači, datumu in razlogih prenehanja dela. Zaradi pomanjkanja natančnejše oznake bivališča se nam po matičnih knjigah dobri dve tretjini celotnega delavstva porazgubi po Ljubljani. Spričo našega zanimanja, v kakšnem okolju so delavke živele, se moramo opreti na drug vir. V ta namen naj bodo uporabljene popisnice prebivalstva za Ljubljano iz leta 1900.⁴ Pregled le-teh nam namreč daje vrsto zanimivih podatkov za vprašanja, ki jim sledimo.

Ob upoštevanju vseh primerov, kjer je določeno rečeno, da gre za zaposlitev v tobačni tovarni, je živelo omenjenega leta v Ljubljani 1024 delavk (od tega 16 upokojenk), 134 delavcev in 14 uradnikov tobačne tovarne. Če v nadaljnjem upoštevamo v prvi vrsti le delavke, so bile ulice, kjer je živelo nad dvajset „cigararic“, tele: Tržaška c. (93 delavk), Sv. Florjana ul. (63), Poljanska c. (48), Karlovška c. (35), Karolinska zemlja (33), Rožna ul. (28), Sv. Petra c. (28), Ulica na grad (27), Hradeckega vas (26), Hrenova ul. (25), Opekarska c. (25), Dolenjska c. (23), Krakovska ul. (23), Trnovska ul. (22) in Trnovski pristan (21).

Povsem razumljivo je, da je bilo največje število delavk nastanjenih ob Tržaški cesti, kjer je bila, precej časa še zunaj mesta, tudi tobačna tovarna. Podaljšek tega osredotočenja ob Tržaški cesti sta bila že omenjena in tedaj še pod okolico šteta Glinca in Vič. Ulice in ceste, ki so sledile po številu tamkaj naseljenih delavk, so bile mestne vpadnice in ulice z bolj ali manj predmestnim značajem. Vsekakor zanimiva je v tem okviru koncentracija v Florjanski ulici, tj. na današnjem Gornjem trgu, v Rožni in Hrenovi ulici. To mestno območje, ki je bilo nekoč znotraj mestnega obzidja, je imelo pravzaprav predmestni značaj.⁵ Tako je mogoče vse našete ceste in ulice res označiti kot obrobje tedanje Ljubljane. Periferne so bile daleč najbolj tudi ulice, kjer je bila mera osredotočenja manjša. V tedanji Šelenburgovi ulici na primer, v Beethovnovi ulici, na Miklošičevi ter Resljevi cesti itd. ni stanovala nobena od delavk in tudi ne delavec iz tobačne tovarne. Mimo nastanjevanja v hišah ob cesti neposredno ob tovarni so bili za delavke očitno privlačni še zlasti južni deli tedanjsega mestnega območja. Poleg predmestnih značilnosti tukajšnjega dela mesta, njegove relativne bližine tovarni, je tu šlo ponekod tudi še za polkmečke ali polvaške razmere. V tem polmestnem in polvaškem okolju so si delavke še zlasti iskale stanovanje. Tako se je zvečer po končanem delu vila „dolga procesija deklet in žen, ki so prihajale po Križevniški ulici in Cojzovi cesti“, pravi Ivan Podlesnik v svojih spominih.⁶ Seveda se odpira vprašanje, kaj je vodilo delavke, da so si iskale bivališče v prav določenih območjih mesta. Neizpodbitna je tu vloga bližine tovarne. Na tako

4 Alj, fasc. Ambrožev trg – Župnijska ulica.

5 Anton Melik, Posavska Slovenija. Ljubljana 1959, 202, 224.

6 Ivan Podlesnik, Spomini iz Ljubljane. Ljubljana 1932, 11.

Ulica sv. Florijana

Foto ALj

imenovani Gmajni (npr. Opekarska cesta) in v tedaj mestu komaj priključenem Vodmatu so na prehodu stoletij tudi že zrasle skupine delavskih hiš, v katerih je bilo nedvomno moči najti cenejše bivališče. Sploh pa je bilo za predmestne razmere z delavskimi in starimi predmestnimi hišami značilno, da so bili v njih nastanjeni prebivalci z navadno

skromnimi dohodki v stanovanjskem pogledu vse drugače utesnjeni kot meščanske družine v mestnem središču. Popisnice prebivalstva so za omenjeno leto tudi v tem zgovorne. Iz njih je dokaj razvidno ne le, kje so delavke, ki so predmet naše razprave, stanovale, temveč tudi, kako so stanovale.

Seveda nas najprej zanima, kdo so bile delavke tobačne tovarne, ki so leta 1900 prebivale v Ljubljani. V tem pogledu lahko ugotovimo, da je bilo med njimi 216 hčera najemnikov ali najemnic stanovanja, 39 pa jih je bilo iz družin, ki so imele svoje hiše. Med poročenimi delavkami jih je bilo 277 v najetih stanovanjih in le 7 v svojih hišah. Sledilo je še 138 samskih ali ovdovelih najemnic stanovanja, 168 podnajemnic, 3 so bile sostanovalk, kar 86 je bilo le prenočevalk ali posteljašic, 70 je bilo najrazličnejših sorodnic najemnikov, najemnic in lastnikov hiš, 3 so bile gostje, 4 hčere podnajemnikov ali podnajemnic, 12 je bilo žena podnajemnikov in ena hči posteljašice. Tako je torej v daleč največ primerih šlo za prebivalce najetih stanovanj.

Če se povprašamo, kolikšna so bila stanovanja, v katerih so delavke, same, z družinami, s podnajemnicami in drugimi živele, je mogoče povedati naslednje.

Največ ali v 57,3 % primerov je šlo za stanovanja z dvema prostoroma. To sta bili predvsem soba in kuhinja. Šlo pa je poleg sobe tudi le za souporabo kuhinje, tudi le za sobo in vežo, za sobo in kamro in v posameznih primerih tudi še za drugačno sestavo. Soba in kuhinja sta bili torej prevladujoča oblika delavskega stanovanja.

20,7 % stanovanj, v katerih so živele „cigararice“, je imelo tri prostore. To sta bili predvsem dve sobi in kuhinja, v nekoliko manj primerih kuhinja, soba in kamra in v skoraj enakem številu tudi le soba in kuhinja s predsobo. Ti dve zadnji obliki sta primere, ko je šlo za dve sobi poleg kuhinje, številčno skupaj precej presejali.

16,1 % je bilo stanovanj, ki so imela en sam prostor. To je bila soba, soba s štedilnikom, tudi le kamra. Preostalih 5,9 % so bila stanovanja s štirimi ali več prostori. Vseh stanovanj, v katerih je navedeno število 1024 delavk živelo, je bilo 782.

Poleg velikosti stanovanj utegne biti zanimiva tudi njihova lega. Tako so bila stanovanja z dvema prostoroma v 224 primerih v pritličju. 90 jih je bilo v prvem nadstropju in 67 na podstrešju. Drugačnih primerov je bilo manj. Tudi stanovanja z le enim prostorom so bila predvsem v pritličju (53 primerov) in nato na podstrešju (34). Lega stanovanj s tremi in več prostori je bila predvsem pritlična (97 primerov). Stanovanja te velikosti so bila še v prvem nadstropju (41), na podstrešju (24) in drugod. Vse kaže, da veje predmestnost s svojim gradbenim ustrojem tudi iz teh podatkov.

Pravo podobo stanovanjskih razmer daje seveda še število prebivalcev na posamezne stanovanjske enote. V tem pogledu je podoba natrpanosti stanovanj, v katerih so živele delavke ljubljanske tobačne tovarne, dovolj zgovorna, če povemo, da je živelo v številčno najmočnejši vrsti stanovanj, v stanovanjih z dvema prostoroma, povprečno 4,08 oseb. V stanovanjih s tremi prostori je ta številka 5,24 in celo v primerih z enim samim prostorom je povprečje na stanovanjsko enoto 3,11 ljudi. Za stanovanja s štirimi in več prostori je to število 7,53.

Povprečje kajpak v marsičem zakrije konkretne primere. Tako je v večinskih dvoprostornih stanovanjih, v kuhinji in sobi, živelo tudi do 11 oseb. Kolikor sta bila to, recimo, izjemna primera, čeprav je bilo v takih stanovanjih tudi 10 ali 9 ljudi, je bilo z osmimi osebami kar 18 takih stanovanj. S sedmimi stanovalci v kuhinji in sobi je bilo 29 primerov, s šestimi 38 itd. Le v enem prostoru je živelo tudi 10 ljudi. V največ primerih (42) sta bila v takih stanovanjih dva stanovalca, nato trije (33 primerov). Sobe, v katerih so bivale same, si je najelo le 15 delavk.

Mimo prostorskega okolja, v katerem so delavke živele, si je ob naslonitvi na popisnice

Trnovska ulica

Foto ALj

prebivalstva mogoče ustvariti tudi podobo o njihovem socialnem okolju. Še prej pa kaže ugotoviti, da je bila od 1024 delavk, ki so bivale leta 1900 v Ljubljani, slaba tretjina (303 delavke) v Ljubljani tudi rojenih. Se pravi, da so bile po rojstnem kraju Ljubljančanke v dokajšnji manjšini. Mimo tega jih je nekaj deset očitno živelo začasno tudi že zunaj Ljubljane. Sicer pa so bile med Ljubljančankami v večini hčere najemnikov ali najemnic stanovanj (124) in lastnikov hiš (29). Sledile so žene najemnikov stanovanj (69; žena lastnika hiše je bila le ena). Ljubljančank najemnic stanovanj je bilo 17, podnajemnic 28, posteljašic 13, sstanovalka ena, 15 sorodnic najemnikov, 2 hčerki in 4 žene podnajemnikov. Kljub razmeroma nizkemu številu poročenih delavk, ki so bile rojene v Ljubljani, bi bilo spričo drugih podatkov težko kakorkoli sklepati o odnosu med mestnim izvirom in morebitnim spreminjanjem socialnega staleža.

Spričo profesionalno dokaj raznoličnega izvira očetov in mož delavk tobačne tovarne seveda ne kaže podati poklicno-socialne podobe njihovih družin v vseh nadrobnostih. Pač pa naj bo v okrajšani obliki povedano, da so bile delavke tobačne tovarne, ki so prebivale v Ljubljani, predvsem iz delavskih, v manjši meri tudi iz kmečkih, bolj polkmečkih, in obrtniških družin. Tako je šlo v 108 primerih za hčere, ki so bile iz družin delavcev ali delavk, dninarjev in dninaric, branjev, postrežnic in podobno. Sledile so hčere zasebnic, vdov, upokojenk (66), obrtniških pomočnikov (26), kmetov in kmetic (24), paznikov, slug itd. (11), železničarjev (11), obrtniških mojstrov (10). Poročene delavke pa so bile tako rekoč v enaki meri žene raznih vrst delavcev (116) in obrtniških pomočnikov (112),

potem žene nižjih uslužbencev, paznikov, slug ipd. (26), obrtniških mostrov (16), železničarjev (15), v posameznejših primerih tudi poslovodij, obratovodij, predvsem iz tobačne tovarne. Sploh kaže ugotoviti, da je bilo kar 57 žena, ki so imele moške zaposlene v tobačni tovarni.

Iz povedanega je razvidno, da so se „cigararice“ v dokajšnji meri poročale s profesionalisti. Zdi se, da to dejstvo nedvomno kaže na določen premik navzgor na socialni lestvici v primerjavi z družinami, iz katerih so bile ljubljanske delavke po svojem izviru.

Poklici očetov in mož so zgovorna priča socialnega okolja, v katerem so delavke, ki so bivale v Ljubljani, živele. Tu je šlo tako rekoč vseskozi za delavske družine, seveda notranje vendarle do določene mere različne. Pa vendar: v preučevanem obdobju so bile meje med posameznimi poklicnimi in socialnimi sloji glede na navedene podatke očitno kar neprehodne. Takšno sklepanje omaja le nekoliko pogled v poklicno usmerjenost otrok staršev, ki so bili zaposleni v tobačni tovarni. Med njimi je namreč bilo tudi pol dvanajsterice srednješolcev, za katere je pa odprto vprašanje, do katerega razreda so prispeli. Osamljen je bil uradnik, medtem ko je bil edini visokošolec sin sekretarja tovarne. Otroci delavcev so bili predvsem vajenci in pomočniki različnih obrti (seveda pa so pri tem upoštevani le sinovi in hčere, ki so še živeli pri starših). Tako tudi ti skoraj niso posegali s svojo poklicno usmeritvijo zunaj delavskega okolja.

Zanimivo je vsekakor tudi socialno okolje, v katerem so si delavke iskale stanovanje. Ob razpoložljivih podatkih se namreč lahko povprašamo, kdo so bili stanodajalci podnajemnic in posteljašic, delavk tobačne tovarne. V tem pogledu moramo uvodoma ugotoviti, da so bile to v veliki meri družine, v katerih je bila že žena ali hči stanodajalca „cigararica“. Nad petdeset je bilo „cigararic“, ki so kot najemnice stanovanja dajale bivališča še svojim sodelavkam iz tovarne. V ostalem je šlo za zasebnice, vdove, gospodinje, tudi dijaške gospodinje, za najrazličnejše delavke, postrežnice in dninarice, za branjevke in perice, za šivilje. Delavke iz tobačne tovarne so imele na stanovanju družine raznih vrst delavcev, dninarjev, tudi moških zaposlencev tobačne tovarne, družine raznih vrst profesionalistov, železničarjev, nižjih uslužbencev, predvsem slug, trojice kmetov, v izjemnih primerih uradnikov, delovodij in poslovodij; tudi trgovec in župnik sta bila izjema. Poklicno-socialno okolje je bilo torej pri najemanju bivališča skoraj dobesedno isto kot v primerih, ko so delavke živele v lastnih družinah. Še dodatno osvetlitev lahko dajejo podnajemniki in podnajemnice, posteljaši in posteljašice ter poklici otrok stanodajalcev v primerih, ko le-ti niso bili delavci tobačne tovarne. Gre preprosto za vprašanje, s kom vse so „cigararice“ še živele v istih stanovanjih, kdo si je še iskal streho tam, kamor so se zatekale delavke, ki so predmet naše razprave.

V zvezi z omenjenim vprašanjem je vsekakor najzanimivejši podatek, da je imelo v istih stanovanjih svoje bivališče dobrih štirideset dijakov. Z izjemo nekaj uradnikov in gledališkega igralca pa je bila poklicno-socialna podoba oseb, ki so si s „cigararicami“ tako ali drugače delile stanovanje, tako rekoč natančno enaka kot v prejšnjih zvezah. Med ženskami so bile to tovarniške in druge delavke (še zlasti delavke iz predilnice), postrežnice, zasebnice—vdove, dninarice, branjevke, šivilje in druge profesionalistke (tudi učenke posameznih obrti). Moški stanovalci pa so bili v prvi vrsti profesionalisti raznih strok, tudi vajenci, in seveda delavci.

Z vidika bivališč delavk tobačne tovarne je torej šlo ob prehodu stoletij za dokaj jasno izvedeno stanovanjsko cepitev ljubljanskega prebivalstva. Delavke in delavci so si iskali stanovanje med delavci. Dijaki, ki so podobno kot mnogi delavci prihajali v mesto s podeželja, so si iz socialnih razlogov iskali bivališče tudi v tej sredini. Njihova navzočnost, kakršna je pač bila, je imela v delavskem kulturnem okolju nedvomno svojo vrednost; bila

je vez s širšimi kulturnimi pojavi. Vprašanje, koliko in kako so delavke, ki o njih razpravljamo, same posegale v širše kulturno okolje, bi bilo predmet posebne razprave. Spričo časovne oddaljenosti je taka raziskava težko izvedljiva. Vendar utegne biti kljub temu koristno, če na temelju sporadično zbranih podatkov⁷ dodamo še nekaj dejstev k podobi njihovega kulturnega okolja.

Kot vse kaže, je obstajalo med delavkami dokaj izrazito ločevanje med tistimi, ki so prihajale v tovarno iz okoliških vasi, in temi, ki so se ob bivanju v Ljubljani štejele med Ljubljancanke. Delavke iz mesta so na kmečka dekleta večkrat gledale zviška, pa čeprav so se tudi same v največ primerih rodile na podeželju. Med delavkami, nastanjenimi v mestu, se je očitno porajala posebna miselnost pripadnosti mestu. Da pa je bilo mesto privlačno za podeželska dekleta, priča podatek, da so že v tridesetih letih prejšnjega stoletja ob neki četrtni raciji prišli v Ljubljani nič manj ko 600 deklet.⁸ Zaradi velikih možnosti zaposlovanja ženske delovne sile v tobačni tovarni v določenem razdobju je menda začelo primanjkovati ženskih poslov po okoliških kmetijah, „ker vsaka dekla sili v tobačno tovarno“, kot je zapisal „slovenski narod“. Temu je dodal: „Kmetu bo izkazana velika dobrota, če se bodo sprejemale v tobačno tovarno pred vsemi le delavke iz mest, ki za kmetško delo itak niso. Ženske z dežele pa naj ostanejo pri kravicah in pujskih.“⁹

Pisanje „Slovenskega naroda“ je imelo politično ost. Delavke so se delile na podeželske in na mestne brez te osti, kolikor ni imela v tovarni prevladujoča krščanskosocialistična in prek nje klerikalna skupina svoje najzvestejše somišljenice prav pri okoličankah. Razlika med skupinama se je kazala bolj v materialni kulturi, posebej v oblačenju. Daljša in krajša krila, jope, plašči in velike volnene rute, različno krojeni predpasniki, razlike v pokrivalih so bile očitne. To posebej pri mlajših „cigararicah“ iz mesta; pri starejših je bilo teh razlik manj.

Na starejše, bolj izkušene, in mlajše so se delavke rade delile tudi v tovarni. Starejše delavke so na mlajše, novinke, večkrat gledale po strani. Sicer pa so bile delavke v tovarni dokaj različne starosti. Leta 1900 na primer jih je bilo relativno največ med 20. in 30. letom (38,3 %), sledile so tiste med tridesetimi in štiridesetimi leti (22,6 %), nato med 16. in 20. letom (16,9 %) in med štiridesetimi in petdesetim letom (12,5 %). Starejših od 50 let je bilo le 6,5 %. 3,2 % pa je bilo omenjenega leta delavke od 14. do 16. leta.¹⁰ Toda v zgodnejšem obdobju tovarne so bile delavke še mlajše. Na delo so bile sprejete v izjemnih primerih z enajstimi, celo z desetimi, v večji meri pa tudi z dvanajstimi in trinajstimi leti.¹¹ Ker so bila to še šoloobvezna dekletca, je bila v tovarni ustanovljena šola s poukom v poznih popoldanskih ali večernih urah.¹²

Pri delu v tovarni so se delavke delile po stopnjah delovnega procesa. Pri izdelovanju cigar so bile na primer pripraviljavke, zavijalke, izdelovalke lutk, vtikovalke slame, pakovalke, prejemalke, cigarete pa so izdelovale omotalke, naticalko, zavijalke, prirezovalke itd.¹³ Mezde so bile akordne (teh je bilo daleč največ), dnevne in tedenske.¹⁴ Spričo nemškega vodstva tovarne so bila delovna mesta in delovišča označena v delavskem žargonu: forhol

7 Ustni podatki se nanašajo predvsem na poročila Minke Primc, r. 1895, Vrhovci X/17, in Alojzije Česen, r. 1893, Tacen.

8 Josip Mal, Zgodovina slovenskega naroda, zv. 11/1932, 626.

9 Tobačna tovarna. Slovenski narod 2.4.1904; Vlado Valenčič, Ljubljanska industrija od 16. stoletja do prve svetovne vojne, 41 – 42.

10 Ambrož, Kronika.

11 Arbeiter Grundbuch, Bd. 1.

12 Ambrož, Kronika; Valenčič, Ljubljanska industrija od 16. stoletja do prve svetovne vojne, 40.

13 Ambrož, Kronika.

14 Valenčič, Ljubljanska industrija od 16. stoletja do prve svetovne vojne, 41.

(Vorhalle, veža) in forzol (Vorsaal, prednja dvorana), pa šnajdzol (Schneidesaal, rezalnica tobaka), forihtnga (Vorrichtungssaal, pripravljalnica), ferpaknga (Verpackungssaal, zavijalnica) itd. Delavke so se označevale: pokrce (packen, pakirati), ibernemerce (übernehmen, prevzeti), mašinfirerce (Maschinenfuhrerin, strojevodkinja), kererce (kehren, pometati) in podobno. Različna delovna mesta so imela različno ceno; tudi po tem so se delavke med seboj razlikovale. Delo pri cigarah je navadno štelo za največ vredno. Delavke so se ločile še na začasne in stalne. Sicer pa so delavke tobačne tovarne veljale za samozavestne ženske, ki so cenile svoj poklic. Finančno so bile samostojne in lahko so upale na pokojnino, ki jo je bilo mogoče tedaj pričakovati le še pri redkih zaposlitvah.

Z mezdami so bile delavke pred prvo svetovno vojno sorazmeroma zadovoljne. Povprečni tedenski zaslužek delavk naj bi v nekaj zadnjih letih pred vojno naraščal od 15,39 K (leta 1910) do 17,56 K (1913),¹⁵ pač v skladu z naraščanjem cen. Bolj so bile delavke očitno občutljive za notranje odnose v tovarni. Odpuščanju sodelavcev so se upirale z ostrimi protesti. Do predpostavljenih, od katerih naj bi nekateri imeli tovarno za nekako ponemčevalnico in so si dovoljevali celo klice „krainische Hunde“, niso poznale nikakršnih ozirov.¹⁶ Mojstre in uradnike so znale ceniti po njih dejanskem znanju in odnosu do ljudi.

Delavke so delale od 7. zjutraj do 12. in od 13.30 do 18. ure zvečer. Ne tako majhno število delavk je potrebovalo iz bolj oddaljenih vasi do dve uri in celo več za pot na delo in prav toliko spet za vrnitev domov. Delavke so bile tako razen prazničnih dni tako rekoč ves dan v tovarni. Tovarniške dvorane, v katerih je človeka pretresel „pogled na dolge vrste deklet in žen, ki delajo smotke in cigarete sicer z neverjetno spretnostjo, ki pa jim to delo strahovito ubija duha in telo“¹⁷ in prej orisana stanovanja so bila tako rekoč edino njihovo vsakdanje življenjsko okolje. Zanimala bi nas ob tem seveda opremljenost njihovih natrpanih stanovanj in detajli življenja v njih. Tovrstna rekonstrukcija, tudi le približna, je mogoča le še za nekatere primere; večinske podobe, žal, ne bi več dala.

15 Ambrož, Kronika.

16 Slovenec, 31. 3. in 2. 4. 1904.

17 Franjo Žgeč, Akademski socialno-pedagoški krožek na univerzi v Ljubljani. Pedagoški zbornik za leto 1922. Ljubljana 1922, 64–65.

Summary

The Origin and Environment of Women Workers in the „Ljubljanska tobačna tovarna“ Until World War I

The article relates to the study of cultural background of women employed in the tobacco plant of Ljubljana in the period until World War I when the plant employed almost 2500 women and girls. On the basis of plant register of workers (Arbeiter Grundbuch) and death and birth register for Ljubljana in 1900 it was possible to find out from what and how distant surrounding villages and in what number women workers went to work in the city of Ljubljana. It was furthermore possible to give a detailed description of their housing background in the city. With regard to classification of their residence the picture is a clear cut one: their residence was mostly concentrated on the edges of the then Ljubljana, i.e. in a semi-urban and semi-rural environment. Housing conditions correlated with the regional situation of their places of residence: in 57 % of the cases women workers lived in flats with two rooms only that were in average occupied by 4 persons, 20 % of all cases were flats with three rooms and as many as 16 % flats that consisted of one room only. The latter flats were in average occupied by 3 persons. The stamp of suburban life was reflected also on the position of flats that were mostly situated on ground-floors and attics.

In addition to housing social background is also discussed in the article. It was found out that women workers living in Ljubljana originated predominantly from workers families, partly however also from semi-farmers and craft-oriented families. To a large extent the women workers of the tobacco plant married skilled workers. The same flats, in case of sub-tenants, were rented exclusively by workers and partly students, due to their specific social background. The environment of these women workers was thus, both in the plant as well as at home, essentially that of the working class. Women workers originating from suburban villages, have, however, maintained contacts with the rural environment, which was reflected in some of their customs, e.g. national costume, which in turn was also reflected in the relations between women workers living in the city and those originating from suburban villages.

Huzar

Pravljico je povedal Rom Štefan Horvat iz Pušče

Uvod

Pravljica je bila zapisana aprila leta 1961 v romskem naselju Pušča—Černelavci pri Murski Soboti. Pripovedovalec je bil 80-letni Štefan Horvat, nepismen, splošno znan z imenom Fico; to ime je dobil po svojem očetu. Poleg tega je imel še ime Čejč; po njem ga je poznala vsa bližnja okolica.

Štefan Horvat izvira iz karpatske skupine Romov, ki so se v velikem številu naselili na Madžarskem, posamezne družine pa so se odcepile in se naselile v Prekmurju. Štefan Horvat je bil med prvimi naseljenci na Pušči ob koncu 19. stoletja in na zač. 20. stol. Ko se je priselil v Prekmurje, je opravljal kovaška dela, brusil razna rezila in popravljaval dežnike. Bil je tudi godbenik v godbeniški „bandi“ na Pušči. Ti Romi so igrali na gostüvanjih, sejmih, v gostilnah in ob rojstnih dnevih bližnjih domačinov.

Štefan Horvat je bil znan med romskimi in drugimi naseljenci kot zabaven in šaljiv pripovedovalec raznih zgodb. Enak način pripovedovanja se zrcali tudi v pričujoči pravljici. Glavna oseba v pripovedi je pravzaprav Rom vojak, ki na potovanju najprej sreča svete osebe, nato še čarovnico in vrage. Začetek pripovedovanja pravljice in njen konec sta običajna, kakor sta znana tudi pri drugih romskih rodovih. Pravljica je zapisana v narečju prekmurskih Romov. Nekateri dogodki v njej so povedani le deloma, zato manjkajo povezave med dogajanjem, ki je nanizano v pravljici.

Rokopis besedila hrani zapisovalka v romskem in v slovenskem jeziku.

Huzar

1. Nimco sinja deš berš, gelo kher te trin thre kardja; of vakerla če kinla žemja, akor duhanu našti kinla. Alo jek kuduši, of dinja jek krajcari. Achile duj krajcarja. Akor ale duj kudušča, te papal dine duj krajcari. Jek kuduši pendja, so kivaninen. Of pendja, na pe kaleske, mert nan le ništa čak jek kopál. Akor kivanindja gunu te puška te hegeduva te pipa te duhano tete hal tete pijel.

1. Bil je huzar, vojak, ki je deset let služil vojsko, potem je šel domov in dobil plačilo tri krajcarje; govoril je, če kupi zemljo, potem ne more kupiti tobaka. Siromak je prišel k njemu, on pa mu je dal en krajcar. Ostala sta mu dva krajcarja. Potem sta prišla dva siromaka, vdrugič pa je dal oba krajcarja. En siromak je rekel, da si naj nekaj želi. On je rekel, da noče ničesar, ker nimata drugega kot samo eno palico. Potem si je želel torbo, puško, violino, pipo in tobak ter jesti in piti.

2. Akor probalindja čirikija man kuščo t'ikerel. Te of gelu, žanahi pri djeja, ki na lilahi hot of žala. O rašej leske pendja, hot of našti khar diav cidel. O rašej pendja, of žala vaše. Te o rašej kada ando khare pelum, akor o nimco cidlahi, o rašej pa kellahi, pre foti sa čhindjerdja.

2. Potem je poskušal dobiti ptiča v grmovju. In on je odšel, da bi šel po hrano, ki pa je ni dobil, zato je spet šel. Duhovnik (sveti mož) je rekel njemu, da ne more iti v trnje. Duhovnik je rekel, da naj gre on v gozd. In duhovnik, ko je prišel v trnovo grmovje, je huzar začel igrati, duhovnik pa je plesal in si je raztrgal vso obleko.

3. Te akor gelo ando foro, odoy pa ari sinja cidine kalo fotó. Of phučja, po što. Kiralski rakli si te žal andi dis. Akor of pe linja vašej, hot of linja vašej, te of mentindja la kiralska raklija.

3. In potem je šel v mesto, tam pa so visele črne zastave. On je vprašal, kaj to pomeni. Zaradi kraljeve hčere je, ker mora priti v mesto. Potem je namesto nje šel on, ja, namesto nje je šel on in je branil kraljevo hčer.

4. Of čingja pro gono, pro vuder, akor te pelo jekvar pro stolo. Te odava phučija lestar, so kérel odoj. Te akor ando gono trin benga, to lang séde pro angušto ari rikerdja, te akor andje leskre cedula pisindja leskre rateha.

4. Tolkel je po vreči, po vratih in potem je naenkrat nekaj padlo na mizo. In vprašal jih je, kaj delajo tukaj. In potem je stlačil vse tri hudiče v vrečo; odsekal je en prst, ga vzel ven in potem z njegovo krvjo napisal na listek.

5. Oda cedula bičadja kiraliske, te kiral leske o kirali. Of sastuv, akan dija terni rakli, sava mentindja. O ja, pe ladinjahi to vaha andi dis. O terno kiraji ulo te le bengen, of ladinja ando munari, hot sastra keravla andri leste sastra. Benga naši gele.

5. Ta listek je poslal kralju, da dobi kraljevo hčer. On je zdrav, sedaj naj dobi mlado dekle, ki jo je obvaroval. In potem se je odpeljal z vozom v mesto. Mladi kralj je odpeljal hudiče in jih odložil v mlinu, da bi naredili železo iz njih. Hudiči pa so zbežali.

6. Te of pa gelo ando memjor sargo. O Peter na mukjale ando memjor sargo. Of žala valušno ando poklo. Kada le dikle, akor naši geli o benga. Odoj akor gelo andro memjor sargo, ari gelo, bokalo sinja, te ari gelo.

6. In potem je odšel ter se ulegel v skrinjo čarovnice. Peter ga ni pustil v čarovnično skrinjo. On pa je šel veselo v pekel. Ko so ga hudiči zagledali, so zbežali. Od tu je odšel, zlezal iz čarovnične skrinje, odšel ven, bil je lačen in je spet šel.

7. Pal gelo uzi kiralska žuvli. Akan pa na žanas, te žil, vaj pa mule, vaj sada nan nimco poklo. Sako nimco perel ando memjor sargo.

7. Spet je odšel k ženi kraljici. Sedaj pa ne veš, če živi, ali je umrl, ali sedaj huzarja ni v peklu. Vsak huzar pride v čarovnično skrinjo.

Štefan Horvat je povedal pravljico tudi v slovenskem jeziku. Ta pripoved je razumljivejša, ker je tudi obširnejša. Vendar moram pripomniti, da je pripovedovalčevo izražanje v našem jeziku okornejše in včasih težko razumljivo, zato je besedilo toliko popravljen, kolikor je potrebno za boljše razumevanje.

Živel je huzar, vojak, ki je deset let služil vojsko. Potem je šel domov; dobil je tudi plačilo tri krajcarje.

Potem je prišel k njemu siromak in on mu je dal en krajcar. Sedaj je premišljeval, če kupi zemljo, potem ne more kupiti tobaka. Potem sta prišla še dva siromaka, vdruživ pa je dal oba krajcarja. Sedaj ni imel ničesar. Od teh dveh siromakov je bil eden Bog, eden sv. Peter. Bog je vprašal huzarja, kaj si želi. Ta je rekel, kaj naj bi si želel, ko pa nimata

drugega kot samo eno palico. Peter je rekel, naj si nekaj želi. Potem si je želel torbo, puško, violino, pipo in tobak ter jesti in piti. Vse to je dobil.

Potem je potoval in videl tudi lovce, ki so šli na lov. On bi šel rad z njimi, pa ga plebanuš (župnik) ni pustil iti. Vojak je rekel plebanušu, da mora iti iskat, kar bo ustrelil. Potem je šel plebanuš iskat vrano v trnje, kamor je padla. Huzar pa je začel igrati na violino in plebanuš je moral plesati, da si je raztrgal vso obleko in opraskal oči.

Huzar je šel potem v mesto, tam pa so visele črne zastave. Vprašal je, kaj je to. Rekli so, da mora priti kraljeva hči v mesto v zakleti grad, v katerem so hudiči. Potem je šel vojak namesto nje.

Zjutraj so pogledali, če je še živ. Ko je hudiče stlačil v vrečo, je enemu odsekal prst in z njegovo krvjo napisal sporočilo kralju, da je živ in da je hčerko rešil. Pridejo naj z vozom, da bodo vrage peljali v mlin, kjer jih bodo zmleli v železo.

Ko so hudiče pripeljali v mlin, je mlinar odvezal vreče in hudiči so zbežali.

Huzar se je poročil s kraljevo hčerjo, potem pa je odšel na pot, da bi kaj izvedel. Srečal je čarovnico, ki je nesla skrinjo. Rekel je: „Oj, baba, za mene bi bilo dobro, če bi me dala notri zaradi dežja.“ Baba je rekla: „Kar noter lezi, če ti je prav.“ Čarovnica ga je vrgla na pleče (na ramo) in z bogom z njim v pekel. Hudiči so prišli pogledat in ko so ga zagledali, so zbežali. Od tu je tudi on zbežal in šel v nebesa. Osem dni je bil tam, pa bil je lačen, in je šel ven.

Spet je prišel h kraljici, svoji ženi. In sedaj še živi, če že ni umrl.

Ob tem zapisu romske pravljice pripominjam, da je bil Štefan Horvat, ki je nekaj let po tistem, ko sem zapisala njegovo pripoved, umrl, eden zadnjih starejših pripovedovalcev tovrstnega romskega izročila pri prekmurski skupini Romov. Vsakdanje življenje današnjih Romov se hitro spreminja, predvsem je njihov delavnik drugače razporejen, odkar se zaposlujejo. Tak način življenja pa ne dopušča mnogo časa za pripovedovanje ali poslušanje takih ali podobnih pripovedi. Današnji Romi preživljajo prosti čas ob drugačnem razvedrilu, kakor so ga bili navajeni njihovi predniki.

Summary

Štefan Horvat, Gipsy, of Pušča near Murska Sobota, relates a tale, text written by Pavla Štrukelj

In 1961 the author wrote down the tale of a Gipsy husar (soldier) from Prekmurje in northeastern Slovenia. Said tale was narrated by eighty year old Štefan Horvat who had already at the end of the nineteenth century settled in the village of Pušča near Murska Sobota. The story tells of a Gipsy soldier and his meeting with saintly people (Christ and St. Peter) with witches and devils and of his marriage to a king's daughter.

The tale is written in the dialect of the Prekmurian Gipsies and in the Slovenian language. Taken from the as-yet unpublished tales written down by the Gipsies of Slovenia the handwritten text is in the possession of the author.

Krašenje telesa in nakit afriških prebivalcev južno od Sahare

Slovenski etnografski muzej je pripravil leta 1972 tematsko razstavo o oblačilih Afričanov južno od Sahare. Na tej razstavi je naš muzej pokazal gradivo o načinu oblačenja, ki ga vsebujejo naše muzejske afriške zbirke. Razen primerkov oblačil je zbranih v našem muzeju tudi večje število okrasnih predmetov in nakita s črne celine. Pričujoči prispevek obravnava prav temo krašenja telesa in nakit črnskih prebivalcev južno od Sahare; razstava, ki bo zajela naše muzejsko gradivo s to temo, pa predstavlja resnično drugi del razstave afriških oblačil.

Predmetna analiza temelji na preučevanju predmetov afriških oblačil, ki so shranjeni v našem muzeju, in ki so prikazani na muzejski razstavi.

Obravnavani predmeti izvirajo iz 19. in 20. stoletja. V razpravi bodo prikazani njihov pomen in namenska uporaba kot tudi dosedanje raziskave in objavljena dela o krasilni dejavnosti v predindustrijski dobi, o oblikah krašenja in o nakitu v današnjem času na afriški celine.

Muzejska zbirka nakita in okrasnih predmetov prebivalcev južno od Sahare¹ obsega tele skupine:

A. Okrasni predmeti in nakit na pričeskah. Muzejski predmeti so maloštevilni, vendar značilni za posamezna območja obravnavane celine; so dodaten okras urejeni pričeski. Med predmeti je izvirna lasulja, ki ponazarja pričesko bojvnika rodu Masajev iz Kenije. Značilni so tudi primerki podzglavij za varovanje pričeske med spanjem. Predmeti izvirajo iz Konga Brazzaville in Zaire, iz Centralne afriške republike, iz južne in vzhodne Afrike. Glavniki v zbirki kažejo posebno zvrst umetnosti afriškega človeka iz ekvatorialnega območja te celine, predvsem iz države Zaire. Posebej je potrebno omeniti raznobarvno vzorčasto pletenje in rezljane motive.

Lesena podzglavja, prinesena iz vzhodne in južne Afrike in iz Somalije, so rezljana in ponazarjajo izviren stil oblikovanja tovrstnih lesenih izdelkov.

Umetna lasulja je pripadala masajskemu bojvniku, kakor smo že omenili. Maska skrivne moške družbe rodu Ekoi iz južne Nigerije prikazuje pričesko v obliki rogov.

K naglavnemu nakitu sodijo še ti predmeti: okraski za ples iz rastlinskega ali živalskega materiala, okrasna bojna pokrivala, ki nadomeščajo pričesko; diademi in čelni nakit.

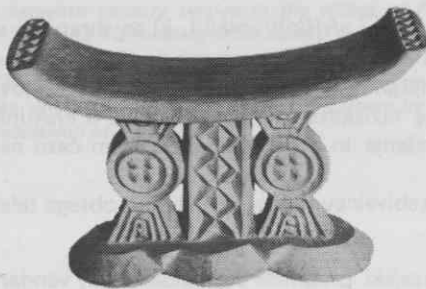
B. Nakit v ušesih. Ti predmeti obsegajo uhane, razne obročke, dragocen viseč nakit in okraske iz rastlinske in živalske snovi.

C. Ogrlice — nakit okrog vratu. Muzejski predmeti so otroške, ženske in moške ogrlice, ki izvirajo iz različnih krajev črne celine. Navedeni nakit je izdelan iz preprostega in dragocenejšega materiala, uporabljan pa ob različnih priložnostih. V zbirki so tudi amuleti in ogrlice vaškega čarovnika.

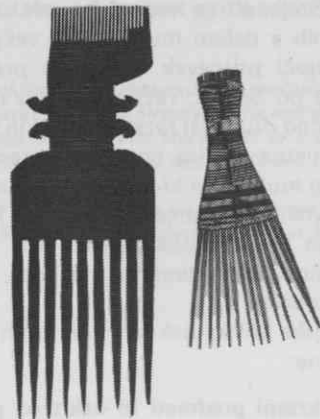
D. Nakit na rokah. To so prstani in obročki. Prstani so maloštevilni; moramo tudi reči, da niso bili tako razširjeni kakor obročki, ki so v zbirki številni in prineseni iz različnih

¹ Obdelani predmeti pripadajo neevropskim zbirkam v Slovenskem etnografskem muzeju:

- a) Knobleharjevi zbirki z območja vzhodnega Sudana, etničnima skupinama Bari in Čir (P. Štrukelj, SE XX, 1967, str. 143–172)
- b) zbirki raziskovalca A. Lavrina (Egipt, vzh. Sudan)
- c) zbirki pomorskega kapitana Perčiča (Gabon)
- d) misijonarski zbirki iz osrednje in južne Afrike
- e) zbirki raziskovalca P. Schebesta (Kongo—Brazzaville, Zaire)
- f) zbirki L. Poljanca (Togo, Nigerija)
- g) Codellijevi zbirki (Nigerija)
- h) zbirki predmetov iz Dahomeja, Gane, Nigerije
- i) zbirki predmetov, zbranih v zadnjih desetih letih (Kenija, Somalija)
- j) zbirki predmetov iz zahodne Afrike (I. Švegel)

Leseno rezljano podzglavje, Rwanda, juž. Afrika

Glavnika, Rwanda, juž. Afrika

delov celine. Izdelani so iz različnega materiala, preprosti in ornamentirani. Obročke nosijo vsi, to je moški, ženske in otroci.

E. Nakit na nogah. V muzejski zbirki so to železni obročki, ki so jih črnski prebivalci nosili navadno od kolena do gležnjev na nogah. Pri plesih so tem obročkom dodajali zvončke ali druge zvoneče predmete in razne okraske za ples. Tudi tovrstnih okraskov je nekaj zbranih v muzeju.

F. Okrasni pasovi. Ti predmeti, ki so številni v muzejskih zbirkah, so zbrani iz raznih krajev črne celine. O okrasnih pasovih še vedno razpravljajo, ali naj pomenijo najpreprostejši kos oblačila, ali pa imajo le namen krasiti telo. Ko sem preučevala afriška oblačila, ki so bila prikazana na razstavi,² sem uvrstila pas, nošen na bokih z dodanim kosom lubja, kože ali tkanine, med oblačila. Noša takega pasu je bila raziskana na vsem območju črnškega prebivalstva. Na podlagi dosedanjih preučevanj okrasnih predmetov Afričanov smo izbrali med kosi oblačil tiste pasove, katerih poglavitni namen je bil krašenje in ne pokrivanje telesa. To so pasovi ali vrvice, nošene na bokih. Izdelki kažejo izreden krasilni pomen, saj so nekateri pravi umetniški izdelki.

G. Poslikavanje telesa. V naši muzejski zbirki so rudnine, ki so jih uporabljali za barvanje telesa prebivalci v vzhodnem Sudanu.

Krašenje telesa in uporaba nakita pomenita predmet preučevanj, ki zajema pomembne in raznovrstne človekove dejavnosti. Na podlagi muzejskega gradiva bom obdelala v prispevku pričeske črnških prebivalcev, poslikavanje in brazgotinjenje človeškega telesa, deformiranje glave, zob in ustnic ter uporabo vseh vrst nakita.

Še preden bomo obravnavali posamezna poglavja, je potrebno povedati nekaj splošnega o izvoru in pomenu krašenja človeškega telesa. Krašenje človeškega telesa je bilo pomembno v vseh časih v preteklosti, prav tako ima velik pomen danes. Strokovnjaki, ki so se ukvarjali z raziskavami razvoja oblačil, menijo, da je nakit starejši od obleke. To vprašanje je še danes pomembno za etnološke in druge raziskovalce, ki obdelujejo zgodovino oblačilne omike. Nekateri kosi oblačil, predvsem nakit, imajo poglavitni

² Štrukelj Pavla, 1972: Oblačila Afričanov južno od Sahare. Vodnik po razstavi, Ljubljana

pomen, da krasijo telo, pokrivajo le manjše ali večje površine na človeku. Dosedanje preučevanje pomena nakita pri preprostih ljudstvih je dalo več pomembnih teorij, ki skušajo analizirati razvoj oblačil v preteklosti. V teh raziskavah zasledimo še mnogo vprašanj, ki jih bo potrebno še preučevati, pravi Birket—Smith.³

Že v dosedanjih raziskavah ugotavljamo izsledke, ki so pomembni za preučevanje nakita. Teze, ki so postavljene, govorijo o izvoru nakita pri človeku, v našem primeru pri afriškem prebivalcu. Eden pomembnih vzrokov je vera in verovanje v čarovnijo, ki je imelo največji pomen pri nastanku amuletov. Kakor vemo, se amulet in nakit dopolnjujeta in spajata. Po vsej verjetnosti so vplivali na pojav krašenja tudi praktični vzroki.

Na primer poslikano telo je bilo zavarovano, pred pikom strupenih žuželk. V drugem primeru je na primer okrasna brazgotina nastala tako, da so rano potresli s pepelom in tako zaustavili kri. Družbeni pomen nakita nedvomno sodi med merila, ki označujejo ne samo nosilca, temveč sestavo celotne družbe, pomembne predvsem v preteklosti. Nakit, ki je imel tak pomen, ni bil vedno narejen iz dragocenega materiala. Tako je bil na primer nakit bojevnika, ki je premagal sovražnika, čop belih konjskih dlak, ali slonov obroček ali nojeva peresa. O izvoru nakita govori tudi estetski vidik, ki ga zasledimo ne samo pri afriških prebivalcih, temveč pri vseh človeških skupinah.

Vrsta nakita označuje človeka tudi po spolu, po katerem dobi značilen pomen. Na primer, če ga nosi moški, pravimo, da njegov nakit predstavlja moč in dostojanstvo; če ga nosi ženska, pa pravimo, da njen nakit poudarja mehko in lepoto njenega telesa.

V različnih obdobjih in kulturah se je nakit razvijal v najrazličnejše oblike in vrste in je zajel krašenje vsega telesa. Najbolj nenavadne oblike okraskov kažeta iznakaževanje in poslikavanje telesa. Ob takem načinu krašenja lahko pripomnimo, da je površina kože še posebno primerna za spreminjanje naravnega videza.

Vrsta nakita, na primer železni obročki na roki, ki jih nosijo pripadniki raznih rodov v vzhodni Afriki, je lahko napadalno ali obrambno orožje. Nakit, ki je uporabljen ob slovesnih priložnostih in ki je del ceremonialov, je navadno izdelan iz dragocenega materiala in umetniško oblikovan. Na takem nakitu so tudi upodobljeni znaki časti, moči ali heraldični simboli.

Mnogi primerki nakita niso dragoceni in ne bleščeči, izdelani so namreč iz preprostega materiala. Raziskani primeri z ozemlja ob jezeru Tanganjika nazorno kažejo tako vrsto nakita. To so na primer obročki na rokah in nogah, ki so narejeni iz dlak žirafinega repa, nosijo pa jih poglavarji. Pogosto velja nakit tudi kot denar. Tak primer so školjke kauri, zobje povodnega konja, železni in bakreni obročki, preluknjani novci itd.

Okraševanje telesa (poslikavanje, brazgotinjenje) je močno povezano z rodovnimi šegami. Pri mnogih etničnih skupinah velja tak okras kot družinski ali rodovni znak, pri nekaterih označuje lepoto.

Nazadnje omenjamo še umetniško izdelane pričeske, ki veljajo za eno najstarejših krasitev. Že na eni sami celini poznamo mnogo vrst pričesk, in to ne samo iz preteklosti, temveč tudi iz današnjih dni. Nekatero pričeske so danes izgubile simboličen pomen, zato pa veljajo kot poseben okras na človeku.

Pričeske črnih prebivalcev

Afriški prebivalci južno od Sahare poznajo številne pričeske. Razporejamo jih v več vrst, preprostih in zapletenih oblik. Osnovno delo, ki je podlaga končni obliki pričeske, je

3 Birket—Smith Kaj, 1946: Geschichte der Kultur, Zürich, str. 205—208

razporejanje in britje las. Posamezni čopi las so oblikovani na razne načine, nekateri tudi zavozlani na koncu. Najpogosteje so lasje spleteni v številne kite; te so razporejene po glavi različno in oblikovane tudi tako, da stojijo pokonci. Dodatni material, na primer ilovica, palmova vlakna, travne bilke, trakovi, biseri, živalska peresa idr., so uporabljeni pri zapletenih pričeskah. Prav take pričeske so navadno narejene za daljšo dobo, zato jih skušajo ohraniti tudi med spanjem.

Splošno razlikujemo črnske pričeske po starosti in spolu ljudi. Posebne pričeske nosijo vaški čarovniki, vrači in člani raznih religiozних kultov.

Pri prebivalcih na zahodu črne celine so še danes razširjene najrazličnejše oblike pričesk. Osnova teh pričesk je razdelitev las na čope, na pokončne dolge pramene las in na svitke las na sredini glave. Stili pričesk so tako številni in raznovrstni, da zasledimo posamezne značilnosti urejanja las že v manjših krajih. Značilen primer, ki ga navajam na tem mestu, sta pričeski žena in mož v etnični skupini Ful, ki sta čudovito umetniško izdelani in prefinjeni. Znale so tudi pričeske plemena Yoruba iz Nigerije. Te so oblikovane za vsako slovesno priložnost drugače.

Pričeske na drugih območjih te celine kažejo prav tako umetniško izdelane oblike, ki jim je dodan še drug material. Značilne so na primer moške pričeske Masajev in drugih pripadnikov niloto-hamitske skupine, bantuijskega rodu na jugu celine in pričeske prebivalcev severno od ravnika. Ženska pričeska kaže pogosto kratke lase ali celo obrito glavo na območju osrednje in vzhodne celine. Potrebno je omeniti tudi dejstvo, da je ohranila ženska pričeska v današnjih dneh več rodovnih značilnosti kot moška. V mestih je precej razširjena navada, da nosijo moški pristrižene lase po evropski modi, enako si prirezujejo tudi brado.

Pričeske otrok in mladih deklet

Afriška mati naredi pričesko otroku že nekaj dni po njegovem rojstvu. Otrok je namreč najprej ostrižen do golega ali obrit, lasje pa so shranjeni v posebni košarici. Striženje do golega pomeni otrokovo ponovno rojstvo. Podoben pomen ima britje ujetnikove glave. Ko ujetnik dobi novega gospodarja, pomeni, da se je ponovno rodil in pretrgal vse stike z rojstnim domom.

Šega, da brijejo majhnim otrokom glave, je na črni celini splošno razširjena. Ko je otrok večji, mu starši oblikujejo pričesko po številnih variantah. Lasje na otrokovi glavi, ki so geometrično razporejeni, posamezni čopi spleteni, vmes pa obrbite površine, so oblikovani v čudovite okrasne like. Ti so pomembni, kajti prav po teh likih je mogoče določiti pripadnost rodu, družbeni skupini, spol in starost. Tako na primer imajo otroci kovačev na zahodu celine puščena dva kroga las na vrhu glave, ki naj pomenita klešče.⁴

Majhne deklice imajo pričeske narejene iz obilo drobnih kit, ki so različno razporejene po glavi. Oblikovani so tudi čopki las, vmesni deli so obriti. V nekaterih krajih obrijejo glavo še mladim dekletom, toda samo po eni strani. Simetrične čope las jim pustijo, ti pa so spleteni pri plemenih Wolof in Bambara v kite,⁵ ali krasi bel obroček iz porcelana posamezne pramene las. Dekleta plemena Khasso nosijo pred deviacijo štiri čopke las, razporejene po glavi. Dekleta plemena Ibo ne smejo imeti obrbite glave, kadar so godne za možitev; najpogosteje nosijo majhen čop na čelu. Ratzel⁶ poroča, da imajo mlada

4 Baduel Céline et Meillassoux Claude, 1975: Modes et Codes de la Coiffure Ouest-Africaine. L'Ethnographie, Paris, Nouvelle Série, No 69, Année, 1975-I, str. 12, 15

5 Baduel et Meillassoux, 1975, str. 12

6 Ratzel Friedrich, 1885: Völkerkunde, Leipzig, Bd I, str. 576

dekleta pri rodu Basunta v osrednji Afriki posebne pričeske. Oblikovane imajo okrogle kupčke las, ki jih prej namažejo z mešanico zdrobljenega oglja, oreha in zemeljskega oreška. Buschanovi⁷ viri vsebujejo podatek o mladih dekletih iz vzhodne Afrike, ki si mažejo lase z maslom in tako svedraste pramene las podaljšajo, da padajo čez oči in ušesa, vmes so vpletene školjke kauri in biseri.

Črnske matere delajo pričeske svojim otrokom zaradi tega, da so lepi, vendar so nekatere pričeske narejene tudi zato, da so otroci zavarovani zoper zle sile. Starši pri plemenu Akan zavarujejo otroka pred uroki tako, da mu dajo grdo ime ali ime sužnja, ali mu pustijo rasti lase in nanje navežejo čarovne predmete.

Moške in ženske pričeske

Pričeske odraslih črnskih prebivalcev so še danes posebna značilnost in kažejo številne variante. V večjih naseljih in v mestih se opaža, da privzemajo modni način striženja las predvsem moški, ženske pa manj. Splošno je znano, da pomembni življenjski dogodki in šege v veliki meri vplivajo na raznovrstnost pričesk. Tako na primer so obredi sprejemanja mladih med odrasle (inicijacija) tako pomembni, da morajo imeti kandidati ob tej priložnosti posebno pričesko. Po končanih obredih mladi pustijo rasti lase. V preteklosti so mnogo bolj kot danes delali umetniško oblikovane pričeske. Lase so pletli v kite ali naredili iz njih visok greben, ki je pomenil simbol lepote in moči. Nekateri danes strižejo lase, da so vedno kratki, ali jih celo brijejo.

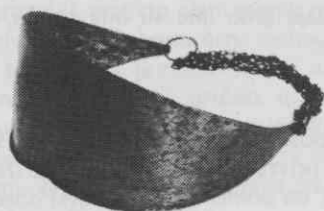
Ženske pričeske obsegajo nešteto variant. Omenila sem že pomembne življenjske dogodke, ki vplivajo na stil pričeske. Tako tudi pri dekletih omenimo posebno pričesko v času, ko je godna za možitev, ali pri poročenih ženah, pri nosečnicah, pri ženah, ki žalujejo za otrokom ali možem, ali pri ženah v menih itd. Na zahodu celine je na primer nespodobno, če mlado dekle nosi ruto na glavi, medtem ko poročena žena ne sme hoditi gologlava. Gospodinja, ki ima služabnike, kar ni redkost v današnjih afriških mestih, uveljavlja svoj ugled tako, da ima umetniško izdelano pričesko.

Raziskovalci, ki so preučevali življenje črnskih prebivalcev v 19. stoletju in v prvi polovici 20. stoletja, so zbrali mnogo podatkov o pričeskah. Tako poroča Ratzel⁸ o pripadnikih rodu Zulu na jugu celine, da pustijo rasti lase mladim ljudem do iniciacijskih obredov. Potem naredijo dečkom pričesko, in sicer tako, da izstrižejo lase na vrhu glave v obliki venca, v premeru 10–12 cm. Pri dekletih oblikujejo čop las na vrhu glave. Oboji, moški in ženske, mažejo lase z maščobo in z oker barvo. Moški tudi prepletajo lase s trakovi lubja in jih premažejo z zdrobljenim ogljem. Lasje se svetijo, oblikovan venec las na temenu pa stoji kot čepica, spredaj vtikajo v lase tudi razna peresa.

Pripadniki Manganja v osrednji Afriki posvečajo pričeskam izredno skrb. Moški nosijo umetniško izdelano visoko pričesko, ki ima namen poudariti njihovo moškost. Priljubljen dodatek moških pričesk so bivolovi rogovi in trakovi iz lubja, ki lase podaljšajo. Pričeske plemen Šiluk, Djur in Nuer so oblikovane podobno kot pri pripadnikih Xhosa na jugovzhodu celine. Te pričeske delajo iz las, ki so premazani z zmesjo zemlje, kravjega gnoja in kavčuka. Ženske nosijo kratke lase. Med Niloto–Hamiti imajo pripadniki rodov Bari in Madi najbolj urejene pričeske. Okrasijo jih tudi z nakitom; na primer, poglavarji nosijo kot znak moči in veljave železen diadem na čelu, drugi moški pa železno preluknjano ploščico, skozi katero potegnejo čop las. Značilne pričeske, ki sem jih že omenila, nosijo Masaji. Vlakna iz lubja vpletejo v lase, da jih podaljšajo. Na koncu

7 Buschan Georg, s.a.: Die Sitten der Völker, Stuttgart, Bd II, str. 382

8 Ratzel, 1885, Bd I str. 246

Poglarjarjev železni diadem, Bari, območje Nila

Ušesni obesek, Masaji, Kenija

pramenov las oblikujejo okrogel čopek. Žene Masajev pogosto brijejo glavo; če pustijo rasti lase, smejo biti dolgi le do enega centimetra. Moški plemena Wahima⁹ imajo prav tako značilne pričeske; glavo brijejo v obliki spiral, puščene lase v pasovih počesejo navpično.

Etnične skupine pripadnikov Bantu na jugu celine skrbno urejajo pričeske, predvsem jih krasijo z dodanim materialom. Ta je raznovrsten, pogosto so uporabljena pisana peresa, trakovi, ali raznobarni biseri. Botsvanske žene vtirajo v lase mešanico, narejeno iz maščobe in sljude, da lasje dobijo sijaj.

V osrednjem delu celine so značilne moške pričeske, ki imajo visok čop, rogove in stoječo periko iz biserov; v pričeskah so tudi rdeča papagajeva peresa. Žene nosijo kratke lase, na čelu so puščeni lasje v obliki trikotnika. Ob slovesnih priložnostih so pričeske okrašene še z biseri. Žene v Kamerunu nosijo prav tako kratke lase, pripadniki Bangala pa umetniško izdelane pričeske.¹⁰ Mnogo variant skrbno izdelanih pričesk poznamo tudi pri Latuka.¹¹ Poseben stil pričeske ima obliko čelade (dodani so trakovi, klobučevina, mreža, bakrene ploščice, nojeva peresa, našiti so modri in rdeči biseri, rob čelade je iz školjk kauri). Žene Latuka nosijo kratke lase. Obliko čelade imajo tudi pričeske pri plemenu Pangwe; pri tem plemenu vpletajo v lase še podolgovate bisere in školjke kauri.

Poseben stil pričeske ima okrasni greben¹², ki dela videz pretirano visoke ploskve kite, narejene od čela do tilnika. To je umetniško izdelana pričeska, narejena z naravnimi lasmi in z različnimi dodatki. Dodatni materiali so žima ali sisal, kovinski ali leseni predmeti, stekleni biseri in školjke kauri. Največji greben teče po sredini glave in je osrednji sestavni del pričeske; temu so lahko dodani manjši grebeni, kite ali svedrasti prameni las.

Ta pričeska ima po navadi tako ime, ki pove, da njen nosilec ali nosilka ne more nositi ničesar drugega na glavi. Na primer ime pričeske doni—balo pomeni pri plemenu Khasso

9 Buschan, s.a., Bd II, str. 382

10 Ratzel, 1885, Bd I, str. 576

11 Buschan, s.a., Bd III, str. 71

12 Baduel et Meillassoux, 1975, str. 23—25, 26—29, sl. 12, 13, 14, 15

Jefferson Louise, 1973: *The Decorative Arts of Africa*, New York, str. 106, 110—sl. 122, 112—sl. 128, 113—sl. 130

da ni mogoče nositi na glavi ničesar. Enak pomen ima ime pričeske duybade pri ljudstvu Peul v Futa Jalonu. Nosijo jo poročene žene in označuje tudi njihov visok položaj. Tej pričeski z okrasnim grebenom je dodana bambusova ploščica, da so na njej položene kite. Ob straneh glave in na tilniku je paleta kit na drobnih paličicah. Omenjeni stil pričeske je značilen predvsem na sudanskem območju. V Beninu ima ta pričeska obliko petelinjega grebena, pri plemenu Ibo v Nigeriji pa nosijo žene, ko dobe prvega otroka pričesko v obliki čeladastega grebena.

Prav tako kakor pričeske v obliki grebena sestavljajo tudi številne kite razne stile pričesk. Žene plemena Bambara na zahodu celine imenujejo svojo pričesko „obešeno srce“. To je precej zamotana pričeska, visoka in oblikovana ob straneh glave.¹³ Pri ženskah rodu Khasso so lasje svobodneje urejeni, predvsem so kite ob ušesih položene naprej in nazaj po glavi; pomembno je, ali je ženska poročena ali ni.

Na obali Gvinejskega zaliva poznajo prebivalci druge oblike pričesk. Lasje so razdeljeni na pramene, ki padajo po golo ostriženih delih lobanje. Iz pramenov las so oblikovane kroglice, glavice, roglji, ali spletene drobne kitke. Na stil te pričeske vplivajo domače šege in moda.

Umetne ali oblazinjene kite predstavljajo poseben stil afriške pričeske. Tak primer je pričeska, imenovana gossi,¹⁴ ki izvira s sudanskega območja; narejena je iz naravnih las, katerim so dodani še umetni pripomočki. Pričesko nosijo odrasli ljudje, dekleta morajo imeti zanj najmanj 17 let. Oblikovanje te pričeske je drago in zamotano, nosijo jo le ob pomembnih družinskih slavnih. Pričeska je sestavljena iz številnih kit, črno pobarvanega sisala in volne, oblazinjenih las in drugih umetnih pripomočkov.

Zgodovinska poročila in ohranjena slikarska umetnost na stenah podzemeljskih jam govorijo o raznih stilih pričesk na afriški celini; njihova kontinuiteta je izpričana, saj opazamo enake oblike pričesk tudi v današnjih dneh. Zanimiva so poročila prvih raziskovalcev in popotnikov, ki opisujejo pričeske prebivalcev zahodne celine in prebivalcev iz dežel nekdanjih afriških kraljestev. Ti podatki vsebujejo precej natančne opise. Na primer: pričeske imajo dolge in zakrivljene roglje, kite, kupčke ali kroglice po glavi. Beninski prebivalci naoljijo lase s palmovim oljem in jih potem oblikujejo v cvet ali venec, ki je okrašen z zlatimi nitmi ali koralami. Nekateri nosijo kite, ki jih je mnogo ali malo, in te so drobne ali debele. Raziskane so bile tudi pričeske, ki so jih nosili na kraljevem dvoru v Dahomeju. Pleteni lasje so bili stisnjeni kot paličice v visok okrogel čop. Danes te ženske ne nosijo več visokega okroglega čopa. Pričeska na roglje je znana pri ljudstvu Ibo v južni Nigeriji in v Gani, ponazarja pa antilopine rogove.

Nekatere pričeske predstavlja le gola ostrižena ali obrita glava; to naredijo pogosto ob raznih obredih, na primer, ko vdova neha žalovati. Prebivalci na Slonokoščeni obali in v južni Nigeriji so imeli navado, da so ženski obrili lase, če se je ločila.

Pričeske v pragozdovih na območju reke Konga in v Burundi, koder prebivajo črnska plemena in Pigmejci, vsebujejo več variant. Ženske Babali mažejo lase z oljem in rdečo zemljo, nato naredo iz las majhne kupčke in rogove; moški lase obrijejo tako, da ostanki las predstavljajo razne ornamentalne oblike, razen tega nosijo starejši moški še okras iz dodanega materiala.¹⁵ Pri plemenih Wangwana in Bandaka dojenčkom povezujejo glave, da se podaljšajo. Ta navada je še posebno razširjena pri črnih Medje, kajti pri teh je ideal

¹³ Baduel et Meillassoux, 1975, str. 25

¹⁴ Baduel et Meillassoux, 1975, str. 32

Leiris Michel, Delange Jacqueline, 1968: Afrika, Die Kunst des schwarzen Erdteils, München, str. 149–150

¹⁵ Schebesta Paul, 1934: Vollblutneger und Halbwürge, Salzburg—Leipzig, str. 24

lepote podolgovata glava. Primerno taki glavi oblikujejo tudi pričesko, in sicer so lasje pleteni v pasovih tesno ob glavi proti tilniku. Poleg kit so narejeni tudi majhni čopki; pričeska se zadaj konča z umetnimi lasmi. Na tem območju so značilne še pričeske, ki imajo obliko krožnika na vrhu glave. Izdelane so izredno skrbno in so pomembne predvsem z estetskega vidika. Zaradi teh pričesk morajo žene spat na posebni lesen pripravi, na lesenem podzglavju¹⁶ (naš muzej hrani lepe primerke). Moški plemena Mamvu—Balese nosijo kratke lase ali so obriti. Pripadniki Batutsi in Bahutu naredo pogosto majhne kupčke las po glavi, predvsem so značilne njihove čeladaste pričeske; moški rodu Bachwa, nosijo kratke lase, del glave je obrit, videti je tudi kitke ob glavi ali kupčke. Bojevnik Mututsi nosi pričesko v obliki grebena. Pričeske črncev Nkundu so skrbno urejene, umetniško oblikovane, vanje zatikajo okrasne kovinske igle (nekaj primerkov je v našem muzeju). Zaradi teh pričesk morajo spat na lesenih podzglavjih.¹⁷

Delo s pričesko je dolgotrajno, pogosto povezano z bolečimi opravili, in zahteva mnogo veščine in spretnosti. Nekatere pričeske se ohranijo mesec dni, ne da bi jih bilo kakorkoli potrebno popraviti. Večinoma delajo pričeske ženske, vendar so tudi moški izvedeni v tem delu. Iz zgodovinskih virov je znano, da so bili vrači, imenovani grioti, in čevljarji v Maliju priznani frizerji.

Ženska, ki dela pričesko, sedi navadno na tleh, prav tako tudi njena stranka. Prvo delo frizerke je, da pripravi lase za določeno pričesko. Tako na primer razdeli majhne kodrčke z železno ali leseno konico ali s paličico iz slonovine in naredi preče. Potem frizerka namaže lase z maslom ali z rastlinskim oljem, da jih laže oblikuje, in pobarva z mešanico iz saj, oglja in arašidov. Tako so lasje pripravljene, da jih spleta v kite, te pa poveže v majhne kupčke, ki postanejo trdi kot rogovi; kite lahko povleče tudi na ploščico iz upognjenega lesa, na oblazinjen podložek ali doda lase, ki so jih podarili najbližji.

Ko so narejena ta osnovna dela, frizerka lahko oblikuje razne variante pričesk. Tako na primer splete številne kite, ki padajo v slapu na ramena, ali debelejšje kite, ki jih je precej manj. Kite lahko stojijo navpično ali mehko padajo po glavi, položene so tudi po obriti lobanji, in sicer od sredine glave na vse strani in nasprotno; kite obdajajo osrednji okrasni greben, pokrivajo del glave, ali z njimi naredo razne geometrične like.

Urejene pričeske imajo različna imena. Nekaj smo jih že omenili, pri nekaterih imenih se bomo pomudili še na tem mestu. Ime pričeske „de kun ji jama“ ali „misemani“ pomeni, da je pričeska narejena z množico majhnih kit, pletenih tesno ob glavi. Pričeska „tasaju“ ima mnogo variant. Nosijo jo mlade deklice pri plemenu Bambara; lasje so pleteni v različnih smereh. Posebnost je pričeska, ki ima obliko dna skledice. V Maliju in v Senegal¹⁸ imajo pričeske razna imena, na primer majhni repki, luske, bonboni, kupčki itd.

Nakit na pričeskah ima dvojni pomen, in sicer krasi pričesko in jo varuje. Ta nakit je zelo različen in izdelan iz raznega materiala, dragocenega in preprostega. Tako črnski prebivalci krase svoje pričeske z raznimi semeni, sadeži, biseri (steklenimi, kovinskimi in drugimi), z izdelki iz rastlinskih vlaken, s školjkami kauri, z zlatim nakitom, rezljanimi glavniki itd. Dragoceni nakit je navadno prišit na pričesko. Žene v Tombuktuju imajo rade nakit na sencih, zato nosijo usnjene, srebrne ali zlate pravokotne obeske, ki padajo na ušesa.

16 Schebesta, 1934, str. 89—90

17 Schebesta, 1934, str. 180, 225

18 Baduel et Meillassoux, 1975, str. 42, 48—52

Lesen rezljan glavnik kot okras pričeske je bil znan v Gani že v 17. stoletju. Primerki glavnikov, ki jih hrani muzej, so rezljani in izvirajo z območja reke Konga in Ugande. V Zaire, Tanzaniji in v Zambiji se je ponovno začela razvijati umetnost rezljanja afriških glavnikov.¹⁹

Današnje pričeske afriških prebivalcev so se bolj ali manj spremenile, in sicer v večjih naseljih in v mestih. Nekateri še brijejo lase, drugi na primer narede pričesko po modi. Na spremembo pričesk je vplival tudi islam.

Nekatere današnje pričeske črnskih prebivalcev prikazujejo le obrito glavo ali puščene kratke lase. Lase obrijejo z majhno črepinjo od steklenice ali z britvijo. Če ima frizerka namen narediti pričesko, ki bo imela kite, potem nekaj las obrije v pasovih; z britjem naredi po glavi lahko tudi razne geometrične like. Če pa ne brije las, jih pusti v kodrih. Mnogo današnjih pričesk ima izvor v tradicionalnih oblikah, ki so danes postale modne. Moderne pričeske, posebno na zahodu celine, kažejo tudi evropski vpliv.

Krašenje človeškega telesa

(poslikavanje, tetoviranje, brazgotinjenje—skarifikacija, deformiranje)

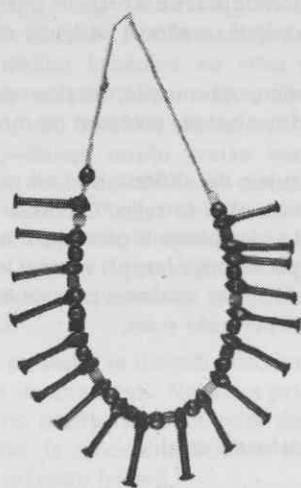
Raziskave, ki izpričujejo izvor pričesk pred oblačili, omenjajo tudi krašenje človeškega telesa, ki se je pojavilo po vsej verjetnosti prav tako prej kot obleka. Splošno razširjeni načini krašenja telesa pri raznih človeških skupinah so poslikavanje, tetoviranje in brazgotinjenje. Nameni takega krašenja so različni, predvsem so poglavitni vzroki šege, razna verovanja in estetski vidik, ki po navedenih tehnikah spreminjajo in olepšujejo človeško kožo.

Poslikavanje in barvanje telesa se je razvilo iz različnih nagibov; nekateri so bili čisto preprosti in praktični, pri nekaterih pa je prevladoval estetski vidik. Pomembni vzroki so bili še ritualni in magični obredi.

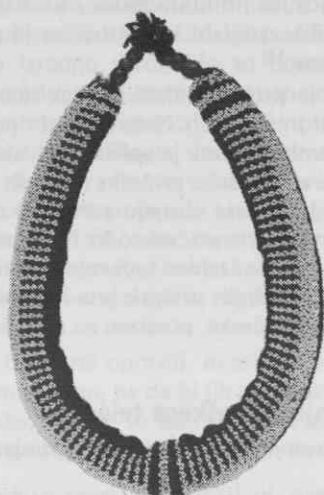
Če pogledamo omenjeni način krašenja pri črnskih ljudstvih, ugotovimo, da so se posebno v preteklosti, barvali in mazali z oljem ob raznih ceremonialnih plesih in slovesnostih. Starejši viri na primer poročajo, da so se Hotentoti poslikali zaradi tega, da so bili zavarovani zoper mrčes. Drugi rodovi so, na primer menili, da se bo sovražnik prestrašil, ali da bodo varni pred zlimi silami demonov, če si bodo spremenili zunanji videz.

Splošna navada afriških prebivalcev je še danes, da si mažejo telesa z raznimi rastlinskimi olji. Barve, ki jih rabijo za poslikavanje telesa, jim ne samo ugajajo, temveč jim tudi nekaj pomenijo. Rdeča barva, na primer, pomeni moč in življenje, je znamenje žalovanja ali zdravilo. Pogosto naredijo rdečo barvo iz drevesnega lubja rubiazee ali iz rdeče železove rude. Prav tako je različno uporabljena bela barva. Ženam plemena Dida na Slonokoščeni obali pomeni simbol žalosti, zato si v dnevih žalovanja belo pobarvajo vrat in obraz. V etnični skupini Banda uporabljajo belo barvo ob iniciacijskih obredih. Bela barva je pripravljena iz gline in prahu (pomembno je verovanje, da je zemlja neposredno povezana z mrtvimi). Črna barva je narejena iz prahu premoga, oglja in iz soka drevesne korenine. To barvo uporabljajo pripadniki Mandja v Centralnoafriški državi ob iniciacijskih obredih. Umetnost poslikavanja telesa je dosegla na ozemlju črnškega prebivalstva visoko stopnjo. Poseben stil poslikavanja pozna pleme Songye na kongoškem ozemlju; tu se barvajo za nočni ples ob mladem mesecu. Plesalci imajo bele kroge okrog oči in bele ter rdeče črte

19 Comins Jeremy, 1971: Getting Started in African Crafts, New York, str. 45—47
Jefferson, 1973, str. 148, 153—sl. 205

Ogrlica, Somalija

Ogrlica iz raznobarnih biserov, Natal, juž. Afrika

po telesu. Žene rodu Mangbetu se poslikajo črno s sokom gardenije. Okraski predstavljajo zvezde, malteški križ, čebelo, razne cvetice, ravne in ukrivljene črte. Wangwana in Bandaka v Zaire poslikajo obraz belo za ples.²⁰ Poslikanje telesa z belo barvo je šega tudi pri pripadnikih rodu Muata Jamvo v osrednji Afriki. Okraski so štirioglate figure, pike, križci in druge geometrične oblike.

Na zahodu celine ne mažejo telesa samo z rastlinskim oljem, temveč ga tudi barvajo z živo rdečo in črno barvo. Mladi moški iz rodu Bororo—Ful na ozemlju Nigra pobarvajo ob rodovnih svečanostih obraz z rdečo, črno in belo barvo; okraski pomenijo znak moške lepote. V Gvineji je pri iniciacijskih obredih obraz mladih Kissov²¹ barvan rdeče in belo. Okraski so geometrični liki.

Značilni barvi Niloto—Hamitov na vzhodu celine sta rdeča prst z raznimi odtenki in pepel. (V našem muzeju so shranjene rudnine, iz katerih so bile pripravljene rdeče barve Barijcev).²² Na tem območju uporabljajo druge etnične skupine še oker barvo in belo glino.

Močno povezano z etnično označbo je poslikavanje telesa pri Hotentotih. Telo slikajo z mešanico, z mazilom iz maščobe, zelišča buhu, oreha in oker barve. To mazilo daje bleščeč sijaj temni koži; lasje, namazani z njim, so zavarovani zoper žgoče sonce. Obraz je poslikan z rdečo kredjo; to so posebno rade uporabljale žene etnične skupine Namaqua. Poslikan je bil tudi nos, okrog oči so bila narisana nekakšna očala. — Pripadniki plemena Herero primešajo maščobi rdečo železovo rudo. Člani rodu Zulu uporabljajo enake barve. Južni Xhosa namažejo telo s kovinsko bleščečim mazilom, ki je narejeno iz maščobe in kovinsko bleščečega prahu. Otrok je poslikan po obrazu z oker barvo.

20 Schebesta, 1934, str. 63

21 Leiris, Delange, 1968; str. 126

22 Štrukelj Pavla, 1968: Afriška zbirka vzhodnosudanskih plemen Bari in Čir v SEM, Slovenski etnograf, letnik XX — 1967, Ljubljana, str. 147

Tetoviranje in brazgotinjenje ali skarifikacija sta pri afriških prebivalcih precej razširjena, vendar je brazgotinjenje pogostnejše. Obe vrsti krašenja telesa izražata slo po lepoti, označujeta pleme ali socialni položaj. Tetovira se tako, da se barva nanese pod kožo z iglo. Brazgotinjenje je bilo boleč postopek; mora se narediti urez v kožo. Brazgotinast okras je lahko konkaven ali konveksen, odvisen je od keloidnih lastnosti črnčeve kože in njene obdelave.

Tetovira se lahko po vsem telesu. Na zahodu celine tetovirajo obraz in dele telesa. Okraski so pike in črte; sestavljene na več načinov imajo različne pomene, najpogosteje označujejo rod in že opravljeno obrezovanje. Nekateri tetovirajo že otroke, drugi odraščajočo mladino ali mlade ob poroki. Tetovirani znaki pri plemenu Hausa so še danes pomembni, pomenijo namreč rod družine, vrsto obrti itd. V vzhodnem Sudanu so tetovirani okraski oblikovno izredno lepi. Tetoviranje je znano tudi pri rodovih Nyassa, v Ugandi in v južni Afriki. Na ozemlju Konga—Brazzaville in Zaire prebivalci sicer poznajo tetoviranje,²³ vendar je skarifikacija telesa pomembnejša. Izjemen primer so pritlikavci, ki ne poznajo tetoviranja in poslikavanja telesa.

Okrasno brazgotinjenje na telesu črnskih prebivalcev pozna mnogo vzorcev, predvsem se razlikuje od rodu do rodu. Brazgotine so lahko malo zaznavne in površinske, ali skrbno narejene in globoko zarezane v kožo, kakršne najdemo pri prebivalcih v Zaire, v južni Keniji in v severnem Mozambiku. Poseben stil skarifikacije je razširjen pri pripadnikih plemena Tiv v Nigeriji; pri teh pomeni brazgotinast okras izredno lepoto.

Nekateri raziskovalci menijo, da brazgotinast okras ne označuje rodovne pripadnosti. Ta trditev pa ne velja za mnoga plemena, kot npr. za Yoruba in Ibo, pri katerih se skarifikacija razlikuje od rodu do rodu.²⁴ Zato je mogoče trditi, da pomeni brazgotinjenje poleg lepote tudi označbo rodu, družbeni položaj in da se razlikuje po spolu in starosti brazgotinjenec. Ponovno moramo omeniti iniciacijske obrede, sprejemanje članov v skrivne družbe, in družinske svečanosti, ob katerih so nastali razni stili okrasnega brazgotinjenja.

Okraski na telesu, narejeni z brazgotinami, so zvečine geometrični liki, tu in tam tudi risbe živalskih podob. Moški imajo navadno okrasne brazgotine na prsih, rokah in na obrazu, ženske imajo okrašen hrbet, noge in tudi obraz.

Vrezi v kožo so večinoma narejeni z ostrim žebeljem ali z britvijo; potem rane zdrgnejo z ogljem ali z barvo indigo. Te barve povzročijo, da brazgotina naraste in se obarva. Brazgotine, narejene z žebeljem, so večinoma površinske. Vrezi z drugimi rezili so globoki in v nekaterih primerih popolnoma spremenijo poteze na obrazu ali na drugih delih telesa ter ustvarjajo izrazite sence.²⁵

Jamičaste okrasne brazgotine so ugotovljene pri prebivalcih Mossi v Zgornji Volti, tovrstni okrasni plastičnih oblik so znani pri etničnih skupinah Sara v Čadu in pri Bamileke v Kamerunu. Pikčast vzorec po večji površini kože zasledimo pri rodu Ngala v Kongu—Brazzaville in v Zaire.²⁶ Te okrasne brazgotine so resnične umetnine, oblikovane od enostavnih linij do zapletenih vzorcev geometričnih ali stiliziranih likov.

23 Ratzel, 1885, Bd I, str. 69
Buschan, s.a., Bd III, str. 95

24 Jefferson, 1973, str. 122
Leiris, Delange, 1968, str. 119—122

25 Jefferson, 1973, str. 123—sl. 147

26 Leiris, Delange, 1968, str. 120
Birket-Smith, 1946, str. 223
Schebesta, 1934, str. 223—224

Deformiranje glave, zob in ustnic

Lepota telesa pomeni črnskim prebivalcem mnogo, kakor smo tudi že spoznali iz obravnavanega gradiva, saj zaradi lepote spreminjajo človeku naravni videz. Na zahodu afriške celine, na primer skušajo pripadniki rodu Ašanti v Gani oblikovati estetski videz družinskega člana že v prvih dneh po njegovem rojstvu. Menijo namreč, da bo imel otrok dolg vrat in lep obraz, če bo noseča žena nosila na pasu leseno figuro, imenovano akua-ba;²⁷ figura ima droben dolg vrat, predvsem pa magično moč na otrokov razvoj v materinem telesu.

Razen podaljšanega vratu, ki je znamenje lepote na vsem ozemlju Konga—Brazzaville in Zaire (rod Medje, Wangwama, Bandaka, Mamwu—Balese), ob reki Nil in še posebno pri rodu Mangbetu,²⁸ je razširjena tudi šega, da majhnim otrokom umetno daljšajo zgornji del lobanje zaradi lepotnega videza. Ta običaj ni razširjen samo na tej celini, temveč ga poznamo tudi pri prebivalcih na območju Sredozemlja in drugod po svetu.

Na črni celini starši oblikujejo otrokovo glavo tako, da jo stiskajo z različnimi pripravami. Najpogosteje obložijo glavo s ploskimi lesenimi deščicami, ali jo tesno povijejo s trakovi drevesnega lubja. Tako deformirano podolgovato glavo olepšajo s pričesko, ki je posebno pri ženskah, kakor smo že spoznali v poglavju o pričeskah, resnično umetniško delo.

Črnski prebivalci so imeli navado, posebno v preteklosti, da so prednje zobe brusili, pilili, šilili in jih izdirali. Tudi deformacija zob je sodila k človekovemu estetskemu videzu in rodovnim šegam; v nekaterih krajih na tej celini je ohranjena ta šega še danes. V Kongu—Brazzaville pripadniki rodu Fang pilijo zobe toliko časa, da so popolnoma koničasti; pravijo, da ti zobje spominjajo na njihovega praočeta — prednika krokodila. Zobje pilijo tudi cik—cak, kar simbolično pomeni, da so razvrščeni kot poti vode in besed²⁹ — v nasprotnih smereh. Ta rek ima velik pomen v njihovem izročilu, ker govori o nastanku sveta. — Ob Zgornjem Nilu je razširjena pri vseh črnkih plemenih navada, da odbijajo prednje zobe. Prav tako je pogostno brušenje zob na obširnem območju vzhodne Afrike.

Odrptine na glavi — ušesa, nos in usta — so različno okrašene. Značilen je povečan in iznakažen mehki del ušes. Tega moramo omeniti pri ženah rodu Kikuyu v Keniji. Poleg obročka nosijo tudi večje ploščice ali valjast predmet, ki zaradi teže povzroča deformacijo ušesa. Enako deformirana ušesa imajo žene plemena Masaj; v ušesni mečici imajo narejeno veliko odrptino, v njej vstavljen težek okrask. Ta je na primer cilindrični predmet, velik uhan, velika spiralna plošča itd. Pripadniki plemena Wagoja nosijo v ušesih koščke lesa z vžganim geometričnim ornamentom in s šopi peres. Vstavljanje ploščic ali težjih okrasnih predmetov v prebodena ušesa je splošna navada afriških žena. Navajamo tudi žene Tuaregov, ki nosijo težke uhane; zaradi te njihove teže so ušesa deformirana. Pri prebivalcih zahodne Afrike je videti, da nosijo v ušesih ploščice in druge okraske, ki so enaki kakor pri prebivalcih v Sudanu in v južni Afriki.

Ploščice ali drugi okraski so tudi v prebodenih nosnicah. Okraski so različni; na primer: vrvica iz travnih vlaken, košček kremenca, leopardov zob, kamnita, lesena ali koščena ploščica. Na zahodu celine nosijo v nosu pogosto poleg ploščice tudi biser, koralo, ptičji kremplj idr. Različni okraski v nosu so znani tudi v Sudanu.

27 Leiris, Delange, 1968, str. 117—118
Jefferson, 1973, str. 146—147

28 Schebesta, 1934, str. 72, 83, 89—90, 103
Leiris, Delange, 1968, str. 117
Birket—Smith, 1946, str. 224

29 Leiris, Delange, 1968, str. 118—119

Okrasni predmeti, ki so vstavljeni v prebodene ustnice, so prav tako raznovrstni. Zelo običajna je paličica iz kremenjaka, ki krasi spodnjo ali zgornjo ustnico. Pri ženah na zahodu celine in v Sudanu imajo navado povečati ustnice in vanje vstaviti ploščico. Žene plemena Sara v Čadu imajo ploščico v ustnicah in to postopno večajo. Deformirane ustnice teh žena so podobne kljunu in so precejšna ovira pri govorjenju, jedi in pitju. Pri prebivalcih na območju Konga so vstavljene ploščice v ustnicah inkrustirane z biseri in školjkami.³⁰

Na koncu tega poglavja dodajam še podatek Buschana,³¹ ki ima zabeležen še en lepotni znak, to je odsekani zadnji člen na mezincu. Tudi ta zadnji podatek pove, kako različni so pri človeku ideali lepote.

Krašenje telesa je mogoče predstaviti nazorno le z ilustrativnim gradivom, ki načrtno dopolnjuje razstavo nakita. Obravnavani stili krašenja telesa so bistveno povezani z uporabo nakita, zato sem jih vključila v razstavno gradivo.

Nakit

Muzejska zbirka nakita obsega izdelke, ki so jih črnski prebivalci uporabljali za krašenje glave, ušes, rok, nog in pasu. Predmeti so izdelani iz različnega materiala, preprostega in dragocenega; so izvorni in obsegajo vse poglobitve vrste nakita, ki je bil razširjen med domačini na afriški celini južno od Sahare.

Nakit iz biserov, kovine in iz drugega materiala

Nakit iz biserov poznajo vsi črnski prebivalci na afriški celini. Uporabljeni biseri so izdelani iz različnega materiala. Črnski domačini jih delajo iz kamna, železa, lesa, koral, školjk, stekla, semen, kosti, slonovine, bakra, medenine idr. Izdelki iz biserov so: predpasniki, verižice, ogrlice, diademi, torbe, obročki, viseči okras itd. Biseri so nanizani na vrvico, ali našiti na mrežo iz rastlinskih vlaken, ali na usnje, ali na blago.

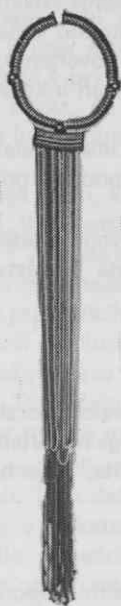
Razni biseri so bili uporabljeni kot nakit že v davni preteklosti. Znano je, da so pred več tisočletji pred n. š. poznali steklene bisere v Egiptu. Po vsej verjetnosti so bili ti biseri prineseni iz Azije. Na afriški celini so bili odkriti v okolici Zimbabwe biseri iz 3. in 4. stoletja naše ere. Ugotovljeno je, da so ti biseri pomenili denar in so imeli ime „pasatni veter“. Enak pomen so imeli biseri na kitajskih džunkah in na arabskih ladjah, ki so plule in trgovale vzdolž vzhodnoafriške obale do Sofale in Madagaskarja. V 14. stoletju, ko so pomorski trgovci začeli obiskovati afriške luke, v katerih so trgovali z zlatom, so biseri prav tako imeli pomembno vlogo; pomenili so tudi darilo. V 19. stoletju, ko so prihajali Arabci na ozemlje črnskih prebivalcev po slonovino, so s seboj prinašali razne darove. To so bili na primer razni okrasni predmeti, predvsem biseri, bakrena žica itd. Steklene bisere in druge okrasne predmete so prinašali tudi Evropejci in Američani, predvsem v 19. stol. in na začetku 20. stoletja; domačini so jih sprejeli in se z njimi tudi krasili.

Zanimivejši so tisti biseri, ki so jih domačini sami izdelali. Ti so kamniti, keramični, kovinski biseri, potem taki iz školjkinih lupin in naposled stekleni biseri.

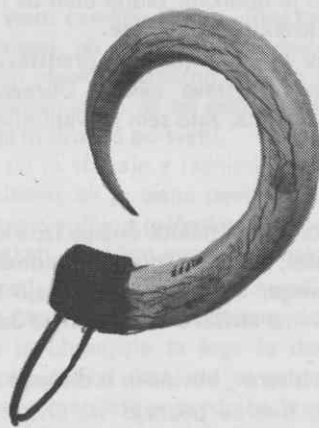
Oblikovanje biserov iz raznih kamnin v preteklosti je bilo težko delo. Mojstri so toliko časa obdelovali kamen, da so dobili zaželeno obliko. Dolgo je trajalo, preden jim je uspelo dobiti visok sijaj bisera. Izdelovalci teh biserov so nekdanj opravili vse delo ročno, danes uporabljajo že mehanizirane priprave.

30 Bossert H. Th., 1929; *Geschichte der Kunstgewerbes aller Zeiten und Völker*, Berlin, Bd II; Baumann Hermann: *Afrikanisches Kunstgewerbe*, VI. Westafrika, str. 78–79

31 Buschan, s.a., Bd II, str. 348

Nevestin okras, Masaji, Kenija

Živalski zob — obesek, Bari, območje Nila

Nakit iz steklenih biserov se je razširil v zahodni, vzhodni in v južni Afriki. Iz 16. stoletja poznamo slavne aggrī bisere³² — to so živo pisani stekleni biseri, ki so jih uporabljali za ogrlice, pasove in drugi nakit na zahodu celine. Razen teh govorijo še druge najdbe o zgodnji rabi steklenih biserov v preteklosti. Tako so znane številne najdbe steklenih obročkov iz južne Sahare. Raziskovalci so mnenja, da ti obročki izvirajo iz severne Afrike, saj so bile delavnice za obdelovanje stekla ugotovljene v Maroku že v 11. stoletju. Mesto Bida v Nigeriji, nekdanje središče kraljestva Nupe, katerega prebivalci pripadajo islamski veri, je še danes najpomembnejše in slavno po steklenih izdelkih nakita, predvsem obročkov in biserov. Iz tega mesta izvirajo sloveči kamniti biseri iz jaspisa, ahata, karneola in modre ter rdeče korale.

Prebivalci stare četrti Bida, imenovani Nupe, so bratrance Fulbe, živijo še v strogem cehu in so najboljši današnji izdelovalci steklenih izdelkov na črni celine. Njihovi izdelki so znani stekleni obročki brez šiva, figure steklenih kač in raznobarni biseri.³³

V mestu Bida poznajo še danes preprosto tehniko pri izdelovanju okrasnih steklenih predmetov. Material, ki ga dandanes uporabljajo mojstri Nupe, so evropske steklenice raznih barv. Te najprej pretopijo v mehko maso, nato iz nje oblikujejo enobarvne in pisane obročke na žareči železni palici nad ognjem. Iz večbarvne mase dobijo marmorirano steklo; iz njega pa naredijo obročke, ki na njih tečejo barve v valovitih črtah.

32 Jefferson, 1973, str. 174

Leiris, Delange, 1968, str. 143

33 Gardi René, 1969: Unter afrikanischen Handwerkern, Bern, str. 87–102

Na afriški celini so močno upoštevani tudi dragi in poldragi kamni. Pomembna sta dva, in sicer karneol, ki so ga v daljni preteklosti poznali že Egipčani, in kremenjak, ki ga rezljajo številna črnska plemena že stoletja.

Ohranjena dela črnske umetnosti iz preteklih stoletij pričajo o izredno široki uporabi steklenih biserov in poldragih kamnov. Iz njih ni bil narejen samo nakit, temveč so biseri in poldragi kamni krasili tudi vladarske prestole, krone, oblačila, bobne, fetišje – kratka predmete, ki so bili namenjeni ceremonialu.

Današnje delavnice, ki izdelujejo bisere in druge okraske, so razvile razne tehnike in stile teh izdelkov. Med najnovejšimi moramo omeniti bisere, oblikovane iz lesa. Ti so narejeni iz majhnih koščkov lesa, najpogosteje iz balzama.³⁴ Ko je ta biser dokončno oblikovan, ga še pološčijo. Drugi material za bisere so še razne jagode, pobarvane na primer s čajem ali kavo. Lepe odtenke od rumene do temno rjave barve dobijo prav z mešanico čaja in kave.

Kovinski nakit obsega izdelke iz železa, bakra, medenine, zlata in srebra. Mojstri teh izdelkov so splošno kovači; v preteklosti so imeli poseben položaj v družbi. Pri nekaterih rodovih so imeli posebne pravice, pri drugih so bili prezirani, kakor pri Niloto–Hamitih v vzhodni Afriki. Nakit iz železne, bakrene in medeninaste kovine je bil razširjen v Sudanu, v osrednji, vzhodni in v južni Afriki. Zlati in srebrni nakit je znan iz zahodne Afrike in Sudana. Obeski pri etničnih skupinah Baule in Anye kažejo čudovito filigransko tehniko. – Nakit iz slonovine je posebno skrbno izdelan na območju reke Konga.

Pogosten in priljubljen material za nakit so školjke kauri (*Cypraea moneta*). To je starodaven sudanski okras, ki se je posebno razširil med pastirskimi plemeni. Usnjeni izdelki teh prebivalcev so bogato okrašeni s školjkami kauri. Pripominjam tudi, da ni samo na afriški celini, temveč tudi drugod po svetu školjka kauri različno uporabljena, predvsem tudi kot denar.

Tisti nakit črnskih prebivalcev, ki je izdelan iz preprostega materiala, je pogosto oblikovno izredno zanimiv. Tako ima na primer nakit, oblikovan iz lupine nojevega jajca, školjk, iz pletenih rastlinskih vlaken, iz ptičjih peres itd. nešteto oblik. Nekateri predmeti pa so preprosto uporabljeni kot nakit, na primer živalski zobje, lesene paličice, gumb od perila idr.

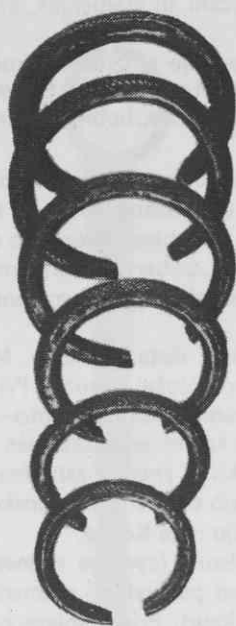
Uporaba in razširjenost različnih vrst nakita

Splošno je mogoče reči, da se kažejo izvirne značilnosti nakita črnskih prebivalcev pri kovinskih izdelkih in pri predmetih, ki so vzeti iz naravnega okolja. V to vrsto nakita štejemo številne železne obročke, železne bisere, nojeva peresa in izdelke iz rastlinskega materiala.

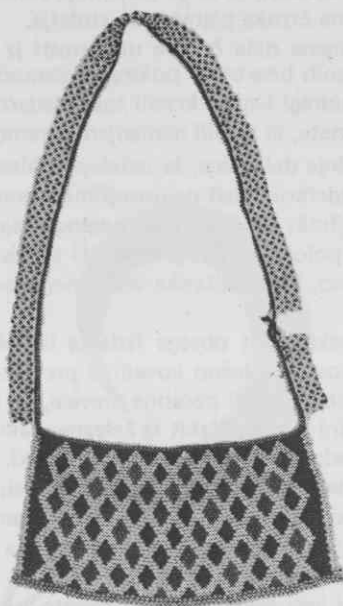
Na zahodu celine so splošno razširjeni okrasni obročki, narejeni iz različnega materiala, predvsem iz železa, slonovine in iz rastlinskih vlaken. Domačini nosijo obročke na rokah, na nogah, na zunanem robu ušesne mečice in na ustnicah.³⁵ Obročki na nogah so masivni, obročki na rokah so tanjši, nekateri med njimi imajo ostre kaveljčke. Na tem območju ni tako pogosten okras iz kovinskih žic, kot ga poznamo na vzhodu celine. Številne so ogrlice iz školjk ali iz nosorogovih zob. Umetniško izdelani obročki iz slonovine so znani iz 16. in 17. stoletja. Tedaj so ti izdelki predstavljali visoko umetnost v nekdanjem beninskem kraljestvu. Pripadniki rodu Fulbe in Hausa imajo bogat nakit,

34 Comins, 1971, str. 49–51

35 Birket–Smith, 1946, str. 220–221
Buschan, s.a., Bd III, str. 2–3

Železni obročki za roke in noge, Bari, območje Nila.

Okrasni predpasnik iz raznobarnih biserov za deklice, Natal, juž. Afrika

predvsem viseče okraske iz kovin, školjk kauri in raznovrstne kvalitetne usnjene izdelke. Zlat nakit je bil razširjen predvsem pri Ašantih v Gani (ob nekdanji Zlati obali).³⁶ Izredno umetniško izdelan je bil nakit za člane kraljevskega dvora. Znani so izdelki iz zlatega filigrana; to so bile ploščice, ki so jih nosili veljavni ljudje na prsih in na glavi. Nakit je imel tudi oblike raznih živali, obročkov za roke in noge in za ušesa. Razne oblike simbolov so označevale človekov položaj. Oblike zlatega in bronastega nakita so enake, predvsem so značilne spirale, zakrivljene in valovite linije, cik-cak črte in križ. Mojstri teh zlatih izdelkov so imeli v Gani poseben položaj, dovoljeno jim je bilo tudi nositi zlat nakit. Prebivalci na severu Gane so nosili srebrn nakit.

Pripadniki plemena Pangwe—Baya ob ustju reke Kasai³⁷ so bili med prvimi, ki so začeli uporabljati medeninasti in bakreni nakit. Najlepše izdelke tega nakita je bilo mogoče dobiti pri poglavarjih plemena Bateke. Tako imenovani stoječi bakreni ovrtniki iz nanizanih obročev so znani pri plemenu Pangwe ob reki Ubangi. Žene plemena Bangala nosijo kilograme težke medeninaste obročke okrog vratu. Poleg bronastih imajo tudi obročke, ki so tkani iz palmovih vlaken.

V osrednji Afriki pri plemenu Muata Jamvo³⁸ je navada, da nosijo koščke cevki v nosu in v ušesih; na rokah in nogah imajo železne in bakrene obročke. Ti obročki so povezani

36 Jefferson, 1973, str. 132

Bossert, 1929, Bd II, Baumann Hermann: Afrikanisches Kunstgewerbe, VIII. Die sudanischen Kulturen, str. 120–122

37 Bossert, 1929, Bd II, Baumann, VI. Westafrika, str. 79

38 Ratzel, 1885, Bd I, str. 560

med seboj s slonovo kito. Okrog vratu nosijo biserne ogrlice in razne talismane, na primer živalske rogove idr. Pripadniki etnične skupine Manganja^{38a} se krasijo z železnimi in bakrenimi obročki na rokah in nogah; v ušesih, okrog vratu in na prstih rok so ti obročki različne velikosti. Nakit na zgornji ustnici je vstavljena ploščica, imenovana pelele. To ploščico menjavajo, ker vstavljajo vedno večjo in debelejšo.

Splošno je mogoče trditi, da je na vsem ozemlju ob reki Kongo kovinska obrt dosegla pomemben razvoj. Pri moških in ženskah etnične skupine Babali so zelo upoštevan medeninasti obročki na rokah in na nogah. Nekateri obročki so oblikovani kot dolga spirala. Pripadniki Mambela in Anyoto nosijo okrašene čepice s ptičjimi peresi. Iz kovine nosijo železni diadem, medeninaste obročke in železne spirale. Značilnost rodu Medje so okrasni pasovi žensk z velikim čopom na zadnjici. Ženske plemena Mamvu—Balese nosijo okrog vratu masivne verižice, narejene iz železnih biserov; pogosti so tudi obročki, spleteni iz rastlinskih vlaken. Schebesta³⁹ poroča, da nosijo pri plemenih Batutsi in Bahutu visok železen obroč na čelu samo matere. Običajni so tudi medeninasti obročki in spirale, ki jih nosijo na nogah, in pleteni obročki iz rastlinskih vlaken. Črnci Nkundu nosijo masivne medeninaste obročke in spirale na nogah in rokah ter okrog vratu. Samo moški se krasijo s polkrožno ploščico, ki jo nosijo okrog vratu ali na čepici.

Nakit iz biserov je razširjen po vsej afriški celini, še posebno v vzhodni in v južni Afriki. Prebivalci Gala na vzhodu celine nosijo obročke iz slonovine na nadlahti desne roke; na rokah in nogah imajo še številne medeninaste in železne obročke. Žene ovijajo levo podlaht s spiralasto žico. Običajni so raznobarni biseri, nanizani na vrvice, in srebrni amuleti. Prebivalci ob obali krasijo ušesa z velikimi srebrnimi obroči, rozetami in verižicami; srebrne obročke nosijo tudi na zapestju in na prstih. Opaziti je tudi močan vpliv indijskih okrasnih izdelkov, ki jih kupujejo v trgovinah. Poseben nakit islamskih prebivalcev v Somaliji sta ogrlica in obesek iz usnja. Obesek ima obliko usnjene torbice, v kateri je shranjen koran; ob straneh sta dodana bisera iz jantarja.

Nakit iz biserov je bil razširjen pri Niloto—Hamitih že v davni preteklosti. Prvotni biseri so bili oblikovani iz lupine nojevega jajca, iz školjk, predvsem pa iz železne kovine. V novejšem času so pogosti raznobarni stekleni biseri, ki so nanizani na rastlinski vrvice, našiti na pasu ali vstavljeni v raznih predmetih.

Poseben nakit moških pri plemenu Bari je cvetlica za pasom ali v ušesnih obročkih in ogrlica. Nosijo tudi številne železne obročke na rokah in nogah. Nakit, izdelan iz železne kovine, je prav pri Barijcih⁴⁰ dosegel visoko umetniško vrednost. Splošni so večji obroči okrog vratu in železni diadem na čelu (Bari, Madi). Pripadniki etnične skupine Šuli se krasijo z masivnimi železnimi obročki na rokah in nogah; ti so tako težki, da morajo noge obložiti oziroma zavarovati z rastlinskimi listi. Značilni so obročki na rokah, ki imajo zavite kaveljčke, dolge 5—7 cm; obroček je ovit z usnjanim trakom, kadar ni rabljen kot orožje. Pri Barijcih sme nositi ta obroček le tisti mož, ki je ubil slona brez tuje pomoči. Bogat nakit iz raznobarnih biserov nosijo Masaji, predvsem njihove ženske. Najpogostejše so številne ogrlice, veliki obeski v ušesih, zapestnice, obročki in biserni trakovi v lasih. V deformiranih ušesih nosijo težke obeske, oblikovane iz kovine in biserov. Ženske imajo okrog vratu velike železne spiralaste obroče in mnogo ogrlic iz raznobarnih biserov. Enak nakit je tudi na nogah in rokah.

Poleg že omenjenega nakita na tem območju je potrebno navesti še nekaj primerkov. Pripadniki plemena Madi, denimo, se radi krasijo z merjaščevimi, pasjimi ali s človeškimi

38a Ratzel, 1885, Bd I, str. 398—399

39 Schebesta, 1934, str. 23—25, 40, 103—104, 181, 225—226

40 Štrukelj, 1968, str. 156—158

zobmi. Vsi našteti predmeti veljajo kot amuleti in prav tako usnjeni obročki na zgornjem delu roke. Bari in Šuli nosijo okrog pasu rezljane ploščice iz polževih hišic ali železne bisere, nanizane na dolgih vrvicah. V preteklosti so ti predmeti pomenili denarno vrednost.

Pripadniki jezikovne skupine Bantu na jugu afriške celine so večji izdelovalci in oblikovalci nakita iz biserov. Ornamentalni motivi na teh izdelkih so večinoma geometrični liki, oblikovani iz raznobarnih biserov. Posebej moram omeniti ogrlice, zapestnice, majhne predpasnike in obročke pri plemenu Ndebele, ki so izredno natančno izdelani.

Pripadniki Zulu⁴¹ nosijo bogat nakit. Posebno lepi so izdelki iz raznobarnih biserov. Ti so svitkaste in ploščate ogrlice, naglavni nakit, pasovi, obročki in predpasniki, ki pomenijo tudi ljubezensko sporočilo. Ornamentalni motivi so spet geometrični liki. Razen bisernega nakita nosijo tudi prstane, ptičja peresa v laseh in razne amulete.

Prav tako izvedeni oblikovalci bisernega nakita kot Zulu so tudi pripadniki etnične skupine Xhosa. Njihovi izdelki štejejo med najlepše in so pomemben del njihove obleke. Moški pri južnih Xhosa nosijo še amulete okrog vratu ali uporabne predmete, na primer šilo ali železno lopatico v okrašenem tulcu, da čistijo nos z njo.

Pri etnični skupini Zambezi predstavljajo amuleti največji del nakita. V preteklosti so jim sosednja plemena prodajala železne in bakrene obročke. Sami izdelujejo težke prstane iz slonovine, majhne šatulje, paličice in rezljane ploščice za nakit v laseh. Iz zob nilskega povodnega konja delajo okrasne igle za lase in dolge glavnike.

Izvirni okras Hotentotov so obročki iz slonovine, ki jih nosijo na nadlahti. Žene in otroci natikajo bakrene obročke na noge, okrog vratu imajo ogrlice iz bakrenih in steklenih biserov. Okraski so tudi lupine nojevega jajca, nanizane na vrvi. Grmičarji nosijo številne medeninaste in železne obročke in ogrlice iz temnih biserov, ki jih dobijo pri sosednjih plemenih. Njihov značilni okras so še razne lovske trofeje, na primer ptičja peresa, zajčji rep, živalski zobje, kremplji, rogovi, školjke in drugo.

Ženske plemena Herero nosijo številne bakrene in železne obročke na podlahti in na nogah. Ogrlice iz biserov so splošno v rabi pri obeh spolih (dragoceni so izdelki iz železnih biserov); na njih so obešeni razni predmeti, kot koščki železa, školjka itd. Značilni so še okrasni usnjeni trakovi ali trakovi, spleteni iz rastlinskih vlaken, v laseh.

Ženske pri etnični skupini Ovambo v puščavi Kalahari nosijo bakrene obročke na rokah in nogah; ti včasih tehtajo več kilogramov. Nakit okrog vratu in bokov je izdelan iz raznobarnih biserov, školjk ali iz raznih lupinic, našitih na obleko, na usnjeni izdelek ali so nanizani na vrstico. Ženske so tako obložene z nakitom, da se prav neokretno premikajo. Moški nosijo naglavni nakit in ogrlice, narejene iz biserov, in bakrene obročke na rokah.

Na koncu navajam še nekaj okrasnih predmetov, ki jih oblikujejo mojstri današnjih delavnic. Tak primer je rezljan lesen glavnik ali glavnik, pleten iz rastlinskih vlaken, ali glavnik, izdelan iz roževine. Leseni glavniki z vrezanimi ornamentami in z rezljanimi figurami so razširjeni po vsem ozemlju črne celine.

Oblikovalci lesa delajo tudi pomanjšane maske, ki se uporabljajo kot okrasni obeski. Taka maska ni izdelana samo iz lesa, marveč tudi iz kovine ali iz usnja. Tovrstni obeski so na ozemlju Konga oblikovani iz slonovine v filigranski tehniki. Iz slonovine so rezljani tudi glavniki in okrasne igle za lase. Okrasni motivi na teh izdelkih kažejo številne simbole in izreden čut za estetsko obliko.

41 Ratzel, 1885, Bd I, str. 246, 377–378
Jefferson, 1973, str. 174, 177–179

Summary

Body Ornamentation and Jewellery of African Peoples South of the Sahara

The author's paper discusses the body ornamentation and jewellery of African peoples south of the Sahara. Her analysis is based on that material in the Museum's collection of jewellery and ornamental objects of the black peoples which is periodically presented for exhibition. The Museum's articles are representative of the output of the nineteenth and twentieth centuries. They comprise ornamental articles and jewellery for hair-dressing, and the ears, around the neck, arms, and legs, ornamental belts, and mineral substances for body painting.

On the basis of the enumerated materials the author discusses hair styling, the decorating, tattooing, and scarifying of the human body, the deforming of the head, teeth, and lips, and the extensive use of all types of jewellery. In developing this theme the author also takes into account both past and present literature and research.

Vlasta Koren

Nekaj značilnosti ljudske kulture v madžarski vasi Motvarjevci (Szent Laászló) v Prekmurju

Vas Motvarjevci leži v severovzhodnem delu Prekmurja, prav ob slovensko-madžarski meji. Čeprav je od priključitve k Jugoslaviji po prvi svetovni vojni naprej obkrožena samo s slovenskimi vasi, je ostala zaradi narodnosti in verskih razlik kaj malo dostopna za zunanje vplive.

Vas je značilen primer kalvinskega naselja, kjer je že med svetovnima vojnama bivalo 76 % pripadnikov kalvinske vere.

Slovensko-madžarsko obmejno območje je edino v Sloveniji, ki še pozna kalvince, čeprav je nova državna meja pustila njihove verske ustanove onstran mejnih kamnov.

Z Motvarjevci se konča območje kalvince, ki se vleče ob meji proti severu vse do Hodoša in vključuje praviloma le pripadnike madžarske narodnosti.

Leta 1921 je živelo v vasi razen Madžarov še 4,8 odstotka Slovencev, do danes pa se je povečalo slovensko prebivalstvo na 10 %, predvsem zaradi doselitve na kmetijska posestva.

Po veri so prebivalci večinoma kalvinci, vendar se število kalvincev nenehno zmanjšuje. Leta 1921 je obsegalo prebivalstvo poleg 20 % katolikov 75 % kalvincev, 4 % evangeličanov in 1,4 % izraelitov. Danes je v vasi 190 kalvincev, 75 katolikov in 14 evangeličanov.

Zanimivo je, da danes v Motvarjevcih opravljata bogoslužje katoliški in reformatorski duhovnik. Prvo nedeljo v juniju, ob obletnici blagoslovitve kapele, je katoliško bogoslužje, pri katerem sodelujejo kalvinci s petjem in pridigo. Na koncu ekumenskega bogoslužja imajo kalvinci svoje kratko bogoslužje, imenovano „spomin gospodove večerje“.

V naselju s kalvinskim prebivalstvom zasledimo nekatere značilnosti v razvoju materialne in duhovne kulture. Večina navedenih podatkov velja tudi za sosednje vasi, zlasti je v teh sorodno nabiralništvo, lov, ribolov, čebelarstvo in ljudsko zdravilstvo.

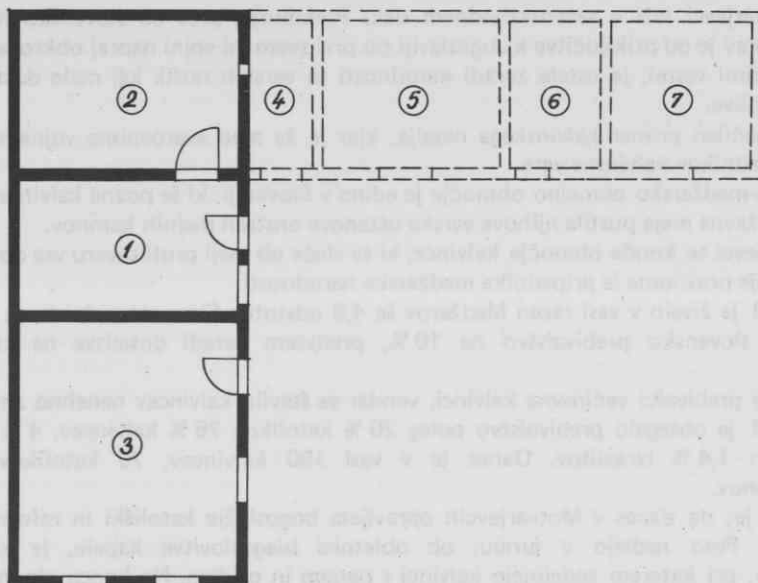
Prispevek, ki ima namen prikazati poglobitve poteze ljudske kulture v Motvarjevcih, naj bi nakazal še vpliv njihove ljudske kulture na ljudsko kulturo sosednjih slovenskih vasi ter prevzem sosednjih slovenskih oblik ljudske kulture.

Ljudska arhitektura

Ljudska arhitektura v omenjeni vasi govori o spremembah, ki so nastajale konec 19. stoletja, ko se je prvotna oblika „cimpranega“ in ometanega doma v obliki ključa umaknila domu grajenemu iz domače opeke.

Po katastrskih mapah iz leta 1860 je razvidno, da so tedaj v Motvarjevcih prevladovali „cimprani“ stegnjeni domovi. Leta 1895 so bile še vse hiše lesene in dosledno krite s slamo. Po ustnem izročilu so bile menda še leta 1900 samo tri hiše zidane iz opeke. Zadnjo leseno, s slamo pokrito hišo, „zsuppos haz“, Motvarjevci 95, so podrli leta 1970. Hiša je bila stara baje približno dvesto petdeset let. Razporeditev prostorov kaže priložena tehnična skica. Vhod v vse stanovanjske prostore je bil od zunaj. Najstarejša motvarjevska hiša je imela črno kuhinjo, „füstökonyha“, kakršno je mogoče še danes videti v sosednji vasi Pordašinci.

Domačije z ločenimi vhodi v dvoriščni fasadi so danes v Prekmurju najstarejše in že

————— OHRANJENO
 - - - - - NEOHRANJENO
 VSE LESENO

- 1 „FÜSTÖSKONYHA“ (ČRNA KUHINJA)
 2 „KAMARA“ (KAMRA)
 3 „SZOBA“ (SOBA)
 4 „KIS KAMARA“ (MALA KAMRA)
 5 „ISTALLÓ“ (HLEV)
 6 „DISZNÓÓL“ (SVINJAK)
 7 „ISTALLÓ“ (HLEV)

JANKO RUDOLF MOTVARJEVCI ŠT 95

redke. Na severovzhodnem delu Goriškega (Šalovci, Vučja gomila, Koblje, Hodoš) in na Dolinskem (Dobrovnik, Polana, Trnje in okolica) je še nekaj preostalih s slamo kritih nizkih hiš, ki imajo z dvoriščne strani tri ločene vhode v tri stanovanjske prostore. Značilnost teh hiš je ta, da prostori med seboj niso povezani, temveč vodi vhod v vsak prostor posebej z dvoriščne strani. Hiša s tremi ločenimi vhodi je prišla v Prekmurje iz Madžarske. V sosednji pokrajini Göcsej na Madžarskem so razširjene domačije z enako tlorisno zasnovo, kjer vodi vhod v vsak prostor posebej z dvoriščne strani.

„Cimprane“ zatočene hrame z zaprtim dvoriščem so po ustnem izročilu gradili nekako do leta 1870. Iz požarno-varnostnih razlogov so po letu 1886 gradili posamezno stoječa gospodarska poslopja, poleg zidanega stanovanjskega poslopja. Glede prevladujoče zemljiške razdelitve na proge so danes v Motvarjevcih znani zidani domovi na pravi kot in stegnjeni domovi. Vendar je dandanes prevladujoča oblika doma v pravem kotu.

Skoraj vse zidane hiše so po ustnem izročilu nastale v desetletju pred prvo svetovno vojno, nekaj še v prvih povojnih letih. Danes je v Motvarjevcih stoena hišna številka, devet stanovanjskih poslopij pa je praznih. Pri kalvincih je bila navada, da so imeli le po enega otroka, edinca, in če se je ta morebiti poročil v sosednjo vas in so starši umrli, je ostalo stanovanjsko poslopje prazno.

Največ zidanih hiš ima nad glavnim stopnišnim vhodom dvokapen nadstrešek, ki ga nosita dva stebra in tvorita vhodno stopniščno lopo. Nekatero zidano domačije imajo na pročelju fasade profilirano plastično okrasje iz ometa. Vhod v priklet z odprto ali zazidano stebriščno lopo vidimo tudi pri domačijah v slovenskih vaseh v Prekmurju (Križevci, Kobilje, Turnišče). V 19. stoletju se je na Madžarskem v pokrajini Göcsej, izoblikovala vrsta domačij s stebriščno lopo.

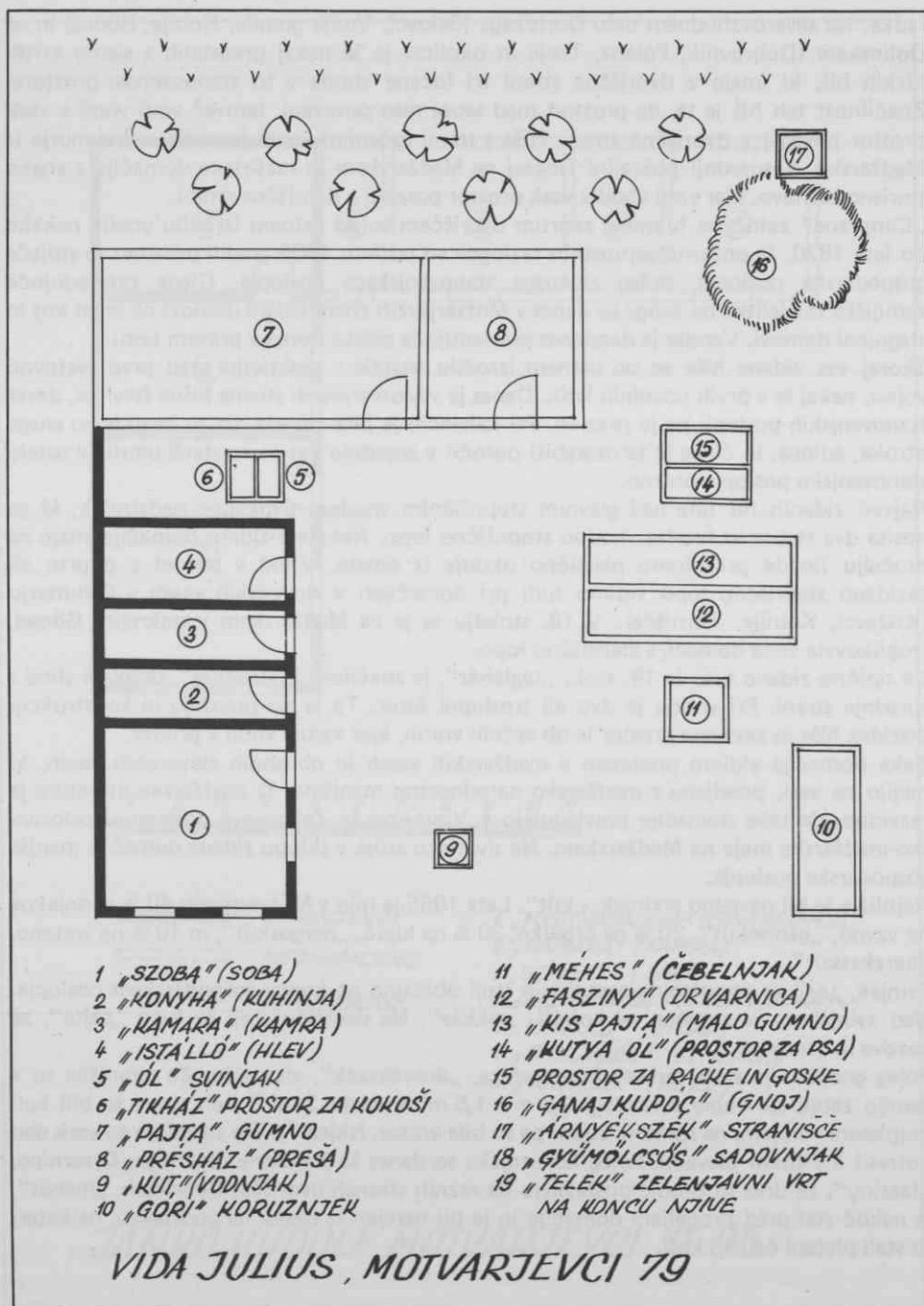
Za tipično zidano hišo iz 19. stol., „téglaház“, je značilen „kódissállás“, obokani vhod s sprednje strani. Pri vhodu je dvo ali troslopni šator. Ta je po položaju in konstrukciji prizidek hiše in zavzema prostor le ob vežnih vratih, kjer varuje vhod v priklet.

Take domačije vidimo predvsem v madžarskih vaseh in obrobni slovenskih vaseh, ki mejijo na vasi, poseljene z madžarsko narodnostno manjšino. Iz madžarske literature je razvidno, da take domačije prevladujejo v Vasmegeye in Zalamegye onstran jugoslovansko-madžarske meje na Madžarskem. Na dvorišču stoje v sklopu zidane domačije manjša gospodarska poslopja.

Najbližje je bil navadno vodnjak, „kút“. Leta 1965 je bilo v Motvarjevcih 40 % vodnjakov na vzvod, „gémeskút“, 20 % na črpalko, 30 % na ključ, „hargoskút“, in 10 % na vreteno, „kerekeskút“.

Svinjak, „ól“, je samostojna zgradba in stoji običajno na koncu gospodarskega poslopja. Nad svinjakom je prostor za kokoši, „tikház“. Na dvorišču stoji še šupa „pajta“, za vozove in orodje.

Poleg gnojišča je stala samostojna stavbica, „árnyékszék“, stranišče. Za stranišče so v zemljo zabili štiri kole v razdalji 1,5 m x 1,5 m in visoke 2 m. S treh strani so bili koli prepleteni s šibjem, na sprednji strani pa so bila vratca. (skica 7). Tla stranišča so vsak dan potresli z žitnimi plevami. Poleg koruznjeka so danes še pogostne drvarnice. Drvarnico, „fasziny“, za drva in orodje postavljajo na raznih straneh dvorišča. Čebelnjak, „méhes“, je nekoč stal pred pročeljem domačije in je bil narejen iz deske na podstavku, na kateri so stali pleteni čebelji koši.

Notranja oprema

V zidanih domačijah je kuhinja kot osrednji prostor velika in iz nje kurijo peč v hiši. Sredi sobe stoji velika miza, okrog mize so stoli. Pod oknom ob steni je postavljena lesena klop. V enem izmed kotov stoji še danes skrinja, „szekrény, élésszekrény“. V uporabi so bile skrinje, izrezljane z geometričnimi vzorci, in poslikane skrinje. „Tulipánosláda“, poslikana skrinja s tulipani, je razširjena na območju madžarske narodnosti v Prekmurju. Na Madžarskem je „tulipánosláda“ razširjena kot del sobnega pohištva za hranjenje praznične obleke. V predelu Dúnántul na Madžarskem najdemo skrinje z geometričnimi vzorci s podobno ornamentiko, kakor so jih imeli v Motvarjevcih za shranjevanje zrnja. Desno od vrat po navadi visi na obešalniku brisača, „törölköző“, iz domačega platna. V sobi stojita ena ali posamič dve postelji, ki sta bili visoko postlani.

V kamri (kamra — „kamara“) shranjujejo okopavine in povrtnine. V skrinjah, izrezanih z geometričnim vzorcem, „elésszekrény“, in v leseni kadi, „kád“, so shranjevali moko. Slamnate posode pa rabijo kot shramba za ajdo, pšenico in slabo koruzo. Tudi v slovenskih vaseh v Prekmurju so v kadeh hranili kislo zelje in kislo repo. Takšne kadi so še danes v uporabi na Madžarskem.

Premožnejši so prizidali še en prostor, ki je rabil kot shramba za krompir in kot prostor za shranjevanje sodov vina. Na hodniku je stal običajno štirinožni stol z vedrom vode, kar je še danes v navadi v pokrajini Göcsej na Madžarskem.

Prostore so razsvetljevali s čelešnikom. (čelesnik, „foklatartó“). V letih 1900 in 1910 je čelešnik izpodrinila petrolejka. V letih 1953 do 1954 pa se je petrolejka umaknila elektriki.

Nabiralništvo

Omeniti moramo, da so nabirali maline, pravi kostanj, divje hruške, jagode in jabolka. Želod, bukov žir, rženi rožiček so nabirali otroci za prodajo. Prodajali so v Zalaegerszegu na Madžarskem. Za ta denar so si starejši ljudje kupovali ure, ki jih imajo še danes. V Motvarjevcih nabirajo še danes maline za žganje, kar med Slovenci v Prekmurju nekdanj ni bila navada. Od sosednih Slovencev so prevzeli borovičko žganje iz borojce in ime gloga.

Lov in ribolov

Do konca 19. stol. so lovili na zanko iz žice, „madárfogúvas“, ali na zanko iz konjske žime, in sicer predvsem gozdno divjad, zajce, srne in lisice. Ribe so lovili v Motvarjávskem potoku z rokami in jih omamljali s strupom. Takšen ribolov so opustili po prvi svetovni vojni. Sicer pa so lovili rake s pletenimi košarami, „rákoskosár“. Rake so prodajali v Beltince in Mursko Soboto. V reki Rabi na Madžarskem so prav tako lovili ribe s košarami okrogle ali jajčaste oblike, ki pa niso primerne za lovljenje velikih rib.

Lov in ribolov sta enaka v sosednjih slovenskih vaseh v Prekmurju (Središče, Bukovnica, Kobilje).

Poljedelstvo

Osnovni in najpomembnejši panogi ljudskega gospodarstva sta poljedelstvo in živinoreja. V poljedelstvu so bila do približno 1970 združena žita v triletnem kolobarju.

Zidana hiša „téglahas“ s „kódissallás“om, Motvarjevci 71 – Foto: V. Koren, 1965

Gospodarsko poslopje „pajta“, Motvarjevci 79, lastnik Toth Pal – Foto: V. Koren, 1965

Leta 1965 je bil položaj takle: Skoraj tri četrtine polja je bilo posejano z žitom (74 %), poleg 16 % vrtnin in 10 % krmilnih rastlin. Od leta 1971 naprej, nekako zadnjih pet let, so prešli poljedelci bolj na okopavine, tako da je v Motvarjevcih danes okrog 60 % žita, 30 % okopavin (koruze in krompirja) in 5 % povrtnin. Največji delež je odmerjen rži in pšenici.

Triletno kolobarjenje je potekalo takole: Prvo leto so posadili meseca aprila koruzo, za koruzo so oktobra posejali ozimno pšenico. Naslednje leto so konec julija poželi pšenico, za požeto pšenico so posejali repo in jo jeseni poruvali. Čez zimo so pustili zorano njihovo nepovlačeno, v brazdah. S saditvijo krompirja se je začelo drugo kolobarjenje. Ko so pšenico jeseni posejali, so na spomlad med pšenico posejali črno deteljo. Deteljo so med letom pokrmili ali posušili in drugo leto jeseni posejali pšenico, ali tretje leto spomladi posadili koruzo. Jare pšenice niso sejali. Sejali so oves, „zab“, in proso, „köles“.

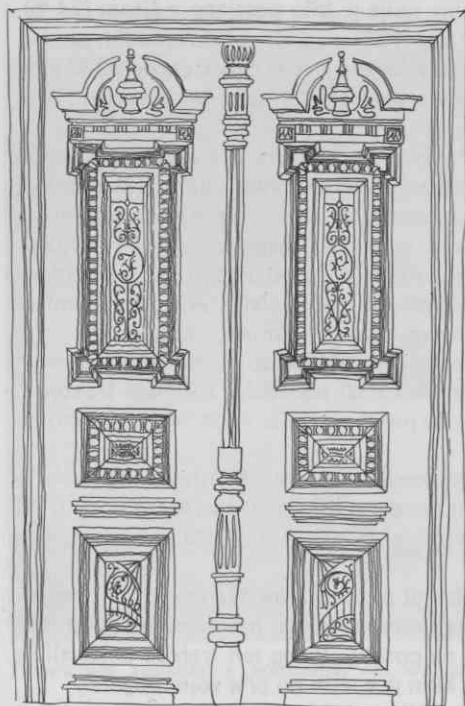
Nekdaj so orali na šest brazd v ozke ogone. Okoli leta 1940 pa so prešli delno na osem brazd. Pred približno petimi leti so v Motvarjevcih začeli poljedelci kupovati traktorje. Danes orjejo v enem ogonu 18 do 20 brazd. Le na površinah, kjer voda ne odteka, orjejo še na 8 do 12 ali 14 brazd.

Leta 1880 so prenehali žeti s srpi in so odtlej kosili s kosami. Mlatilnica je v rabi v Motvarjevcih že 90 let. Iz Motvarjevcev so hodili nekdam moški mlatit s „csep“ (cepce) 40 do 50 km daleč na Madžarsko. Leta 1960 so bile registrirane 4 kosilnice in 2 sejalnici za žito.

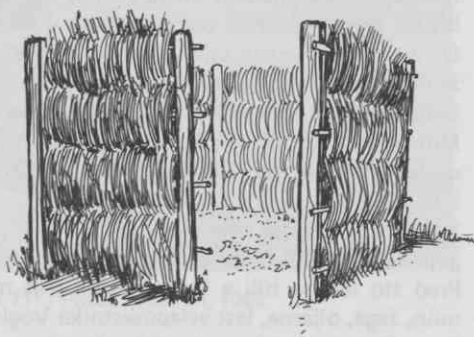
Na koncu njive je zelenjavni vrt, „telek“, v obsegu okoli 8 arov. Na zelnjavnih vrtovih goje zelje, solato, papriko, mak, čebulo, kumare, korenje, rdečo peso, česen in peteršilj. Pred sto leti so bili v Motvarjevcih trije mlinci na potoku. Poleg teh treh so obstajali še mlin, žaga, oljarna, last veleposestnika Voglerja. Mlin je v letih po prvi vojni pogorel.

Proso je bilo v Motvarjevcih priljubljena kultura, a ga le malo pridelajo. Dozorelemu proso so na njivi žene stoje odrezale srpi láte, ki so jih shranili v vreče ali koše in odpeljali s stebli na vozu. Običajno pa so láte prosa v platnenih prtih, „füszedüruha“, odnesli domov. Preostalo slamo so pokosili, zvezali v snope, odpeljali z vozovi domov in pokrmili živini. Doma so proso v latih nekdam z nogami omeli in na velniku očistili. Posušeno proso so hranili do uporabe. Pred uporabo luščijo proso v možnarjih. „Mozsár“ je lesena posoda iz češnjevega lesa. Visok je okoli 1,20 m in ima 60 cm premera. Še danes je v uporabi, nekdam pa ga je poznala vsaka hiša. S tolkalom, „törübotom“, je gospodinja tolkla v možnarju proso. V sosednji pokrajini Göcsej na Madžarskem luščijo proso v podobnih možnarjih, le da so 70 do 130 cm visoki. Danes poberejo s srpi ali noži količino, ki jo porabijo za svoje prehranske namene. Ostalo proso, ki ga uporabijo za krmo, pa ostane na njivi, pokosijo ga s kosami ali pospravijo s kombajni. V sosednjih slovenskih vaseh pa proso luščijo moški z nožnimi stopami.

Vas Motvarjevci je bila približno do leta 1960 za zunanje vplive kaj malo dostopna. Še ljudsko izročilo pravi, da naseljenci v Motvarjevcih niso imeli želje in niso čutili potrebe po spoznavanju življenja niti v najbližnjih sosednjih vaseh. Veljalo je pravilo, ki so ga še pred desetimi leti dosti uporabljali najstarejši gospodarji: „Kar je znal moj oče, znam jaz in bo znal moj sin – več ni potrebno!“ Ljudsko izročilo pravi, da so Motvarjevčani po prvi svetovni vojni prevzeli od sosedov Slovencev intenzivnejše gojenje krompirja in pridelovanje koruze. Poprej so sejali predvsem rž in pšenico. V prekmurskih vaseh na Dólinškem se najstarejši gospodarji še spominjajo, kako so Motvarjevčani hodili kupovat krompir in koruzo v Turnišče, Bogojino, Renkovce, medtem ko so drugi radi kupovali pšenico in rž prav v Motvarjevcih.

Lesena ornamentirana vrata, Motvarjevci 67, lastnik Friges Nemes, risala Martina Rojs, avgust 1961

Stranišče „arnyékszék“, Motvarjevci 80, Baljc Vilma – risala M. Rojs, avgust 1961

Živinoreja

Živinoreja se je bolj razširila po letu 1945. Pri govedoreji je leta 1911 prevoznitvo narekovalo usmeritev h reji delovne živine. V tem času je bilo v vasi 30 volov, 104 delovnih krav in 23 mladih bikov. Drugače kot v drugih madžarskih vaseh v Prekmurju so voli popolnoma izginili, število delovnih krav pa se je v zadnjih letih povečalo. Najstarejši ljudje se spominjajo, da so orali zvečine z konjsko vprego in z voli. Na Voglerjevem veleposestvu pa so orali z posebno vrsto volov, z belimi voli, ki so imeli velike rogove.

Za vprego krave še uporabljajo „iga“, za vožnje in cestni prevoz pa „szük iga“ (dvojni jarem). Pri vlačanju pa poznajo dolgi jarem, imenovan „széles iga“, približno 2 m dolg, ki je preprečil, da bi šla krava po postati, marveč je šla po razgonji. Ta dolgi jarem, „széles iga“, ni v uporabi v sosednjih slovenskih vaseh.

Pri okopavanju koruze uporabljajo omote. V omote so konje bolj redko vpregali, največ so jih vpregali v jermensko vprego, „magyarszeszam“. Jermenska vprega konj se je uporabljala pri vseh delih na polju in prevozih. Vpreganje konj v jermensko vprego je prišlo v Prekmurje iz Madžarske in je bilo v uporabi tudi v nekaterih slovenskih vaseh. Tako vpreganje konj poznajo na Madžarskem predvsem v sosednji pokrajini Vas in Zala. Za prevoz kmetijskih pridelkov (koruza, krompir, repa), se rabi kot madžarska značilnost v Motvarjevcih in v sosednjih madžarskih vaseh v Prekmurju iz šib pleteni dvodelni koš na

vozu z lestvicami. To obliko prevoza so prevzeli tudi nekateri kmetje v slovenskih vaseh v Prekmurju (Renkovci, Turnišče, Bistrica).

Domača dejavnost

Po obrtnih protokolih iz konca prejšnjega stoletja so bili v Motvarjevcih tile obrtniki: strugarji, mlinarji, kovači, mizarji, usnarji, tesarji, lončarji, čevljarji in „pintarji“ (sodarji). V začetku 20. stol. sta bila le dva kovača, ki sta delala za domačo uporabo, predvsem za potrebe domače vasi.

V zimskem času so pletli košare iz slame in leskovine. Moški sami so izdelovali razna manjša poljedelska orodja. Danes izdelujejo še grablje, jarme, vedra.

Predelovanje lanu in izdelovanje domačega platna je bila do leta 1932 živa hišna dejavnost, danes pa v vasi ne tko več. Iz platna, tkaničenega z belo in redečo nitko, so izdelovali prte, brisače, torbe, rjuhe.

Za Motvarjevce je značilno, da so od nekdanj bolj gojili konopljo kot lan. Konoplja je bila bolj izdatna. V bližnjih slovenskih vaseh pa so bolj gojili lan. Trdimo lahko, da so izdelovanje tkaničenega blaga prevzeli Slovenci od Madžarov.

V sosednjih slovenskih vaseh so namreč tkaničili domače platno le z ozkimi bordurami, medtem ko so za Motvarjevce in sosednje madžarske vasi (Pordašinci, Prosenjakovci, Domanjševci in Hodoš) značilne širše bordure. V sosednjih slovenskih vaseh in v Prekmurju nasploh je tkalec moški, v Motvarjevcih in v drugih vaseh, poseljenih z madžarskim življem v Prekmurju, je tkalka ženska.

Vsakdanja noša iz domačega platna ni poznala gumbov. Zavezovali so jo s trakovi, ki so jih ženske same izdelovale. Osem niti so na koncu zvezale, jih napele, nasnule na štiri prste vsake roke ter jih prepletale v obliki kit. Danes plete trakove le še ena ženska v Motvarjevcih, Vida Gizela, št. 101. Naučila se je od stare ženske v vasi, ki je pletla trakove od 1880 do 1910. Pletenje trakov bo po njeni smrti verjetno izumrlo. Te domače obrti ni danes zaslediti nikjer več v Prekmurju, čeprav so trakove uporabljali v prekmurski ljudski noši. Vezenje je bilo najbolj razširjeno od 1930 do 1935. leta. V letih 1830 do 1910 je bilo v navadi, da so mlada dekleta kvačkala čipke. Tkalke so na statvah tkale preproge iz ozkih pasov, razrezanih iz starega blaga, in konopljinih niti. Preproge so tkali na metre. Z njimi so pokrivali tudi živino. Prekrivanje konj z doma tkanimi preprogami je značilno za vas Motvarjevce in prav tako za druge vasi na območju madžarske narodnosti v Prekmurju.

Od konca prejšnjega stoletja pa do prve svetovne vojne se je v Motvarjevcih razvila živahna gradbena dejavnost. Tu se je zaposlila odvečna delovna sila, ki je izdelovala opeko za okoliške in tudi do 50 km oddaljene vasi. Vaški prevozniki so vozili les in strešno opeko v Sóm na Madžarsko. S prevozništvom so zaslužili precej denarja. Iz zasluženega denarja so gradili v Motvarjevcih nove zidane domačije. Posledice so bile večstranske. Naselje se je prenovilo, živinoreja se je preusmerila v rejo delovne živine za potrebe prevozništva, poljedelstvo so nekoliko zanemarili, izseljevanje je skoraj povsem prenehalo. Okoli leta 1886 so v Motvarjevcih izdelovali strešno in stavbno opeko. Vaščani iz Kobilja so hodili v Motvarjevce pomagati pri izdelovanju opeke in opravljat tesarska dela. Opekarstvo se je najbolj razmahnilo v letih 1905 do 1910. Stavbno opeko so v Motvarjevcih izdelovali do leta 1914. Vozili so jo na prodaj tudi v oddaljene kraje: Lenti, Bakša, Resnek, Jakobfa, Redič in druge vasi na Madžarskem. Za 1000 kosov so zaračunavali 8 forintov. Vsako nedeljo pa so se tudi pripeljali z vozovi po opeko prebivalci iz sosednjih slovenskih vasi v Prekmurju (Renkovci, Turnišče, Dobrovnik).

Način postiljanja, Motvarjevci 79, Toth Pal — Foto: V. Koren, 1965

Lončarstvo je bilo v Motvarjevcih najbolj razvito od leta 1895 do 1900. Tedaj je bilo v vasi pet ali šest lončarjev. Lončarstva so se hodili učiti v sosednjo vas Središče in v Magyarszombatfa na Madžarsko.

Izdelovali so črno in neloščeno posodo. Po letu 1910 pa so opuščali lončarstvo in so se začeli ukvarjati z bolj donosnim opekarstvom.

Konec 19. stol. je za vasjo stalo petdeset lončarskih peči. Leta 1900 jih je bilo le 30. Do leta 1960 se je ohranila le ena, na skrajnem vzhodnem delu vasi. Po ustnem izročilu so lončarji posodo največ zamenjavali za naturalije, predvsem za pšenico, koruzo in ječmen. Stari lončarski izdelki so danes zavrženi na podstrešjih domačij. Ustno izročilo ne sega tako daleč, da bi se dalo ugotoviti, ali so ti izdelki iz motvarjevskih delavnic.

Šege in navade

Ob rojstvu

V Motvarjevcih je navada, da ima vsak otrok več, tudi do devet botrov. Botri obdarujejo novorojenca in teden dni po rojstvu prinašajo porodnici hrano v obliki raznih pogač in

peciva. Krstni botri so imeli obveznost do otroka do birme, ki so jo opravili navadno v zadnjem razredu osnovne šole, v starosti štirinajstih let.

Ob ženitvi

Fant je lahko hodil za dekletom, če si je že zaslužil plašč, izdelan iz sirine, to je iz kupljenega blaga. Za ženitev pa je bil goden tedaj, ko je znal sam prekrivati s slamo streho kmečke hiše.

Pogrebne šege

Pri varovanju mrliča, „virrasztás“, postrežejo z žganjem, molijo, pojejo nabožne pesmi in se pogovarjajo. Obraz mrliča pokrijejo z eno ali več naglavnimi rutami, telo pa z večjimi rutami. Ko spustijo rakev v jamo, borti umrlega vržejo robček na krsto, za njimi pa vsak pogrebec, vaščan, obide jamo in spusti vanjo robček.

Šege ob raznih praznikih

Za novo leto so vsako hišo okrasili z rožami iz papirja, predvsem okna, ter tudi vodnjake pri hiši. Vodnjake v vasi še danes okrasijo s smrečico, ovešeno s pisanimi trakovi. Na Jurjevo okrasijo vse vhode in ograje z zelenimi vejami in belimi ter modrimi cvetovi španskega bezga, „da žabe in kače ne bodo prišle k hiši“. Na Jurjevo so včasih Motvarjevčani hodili najemat hlapce in dekle v vas Szentgyörgyvölgy (Sv. Jurij v Dolu na Madžarskem).

Na veliki petek barvajo pisanice, „tojásfestés“. Vsaka gospodinja obdari s pisanicami otroka, kateremu je botra. Prvega maja so se dekleta umivala v rosi, da bi bile bolj sveže in lepše. Sicer pa pred prvomajskimi prazniki postavljajo sredi vasi mlaj. Drevo olupijo, pustijo samo krono, ki jo okrasijo. Krasijo jo s papirnatimi trakovi in papirnatimi rožami, ki jih naredijo dekleta. Na vrh pa obesijo steklenico vina.

Pomemben praznik v letu je 31. oktober, „reformációemlékünnap“, dan reformacije. Na ta dan vaščani ne delajo, le pletejo vence, gredo v cerkev in obišejo grobove.

Po prvi svetovni vojni so prevzeli od slovenskih Prekmurcev tepežkanje. To je običaj pri katerem več otrok hodi od hiše do hiše in pri tepežkanju voščijo:

„Fris legyen, egisséges legyen feje se fájon, háta se fájon, égeszséges legyen, ebben az uj esztendoben, szerecses legyen, isten ugy segélje, az egész családot.“

Od Slovencev so prevzeli tudi božične navade in običaje okoli Štefana, vendar se danes teh navad ne držijo več.

Nekaterih običajev v zvezi s pomembnimi dnevi v letu, npr. čaščenje posameznih svetnikov, ki jih poznajo krščanske veroizpovedi, kalvinska vera ne pozna. Zato lahko rečemo, da je vas Motvarjevci glede na število in slikovitost navad in običajev v primerjavi z drugimi prekmurskimi vasmii kar skromna.

N o š a

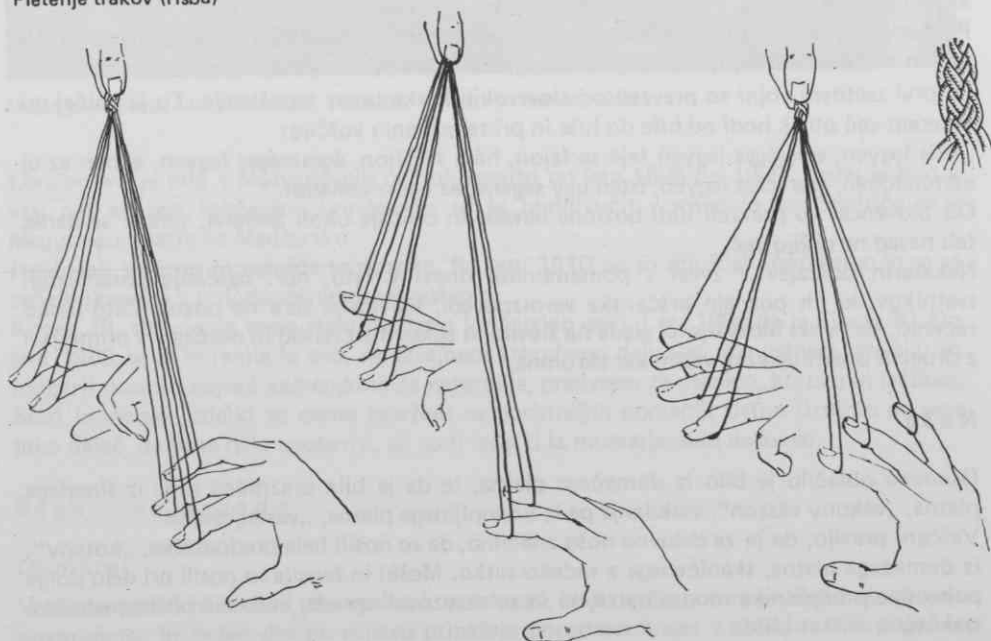
Osnovno oblačilo je bilo iz domačega platna, le da je bila praznična noša iz finejšega platna, „vékony vászon“, vsakdanja pa iz konopljinega platna, „vastagvászon“.

Vaščani pravijo, da je za delovno nošo značilno, da so nosili bele predpasnike, „köteny“, iz domačega platna, tkaničenega z redečo nitko. Moški in ženske so nosili pri delu dolge polovične predpasnike modre barve, ki so se zavezovali spredaj in so bili obšiti z rdečimi trakovi.

Gospodinja Zakal Františka, Motvarjevci 6 pelje domov oprano perilo v Motvarjevskem potoku —
Foto: V. Koren, 1965

Pletenje trakov (risba)

Pravijo, da je okoli leta 1950 še hodil po vasi najstarejši mož v hlačah iz domačega belega platna. Hodil je bos, ob slabem vremenu pa je imel obute „papucs“ (usnjene natikače). Ženske pa so tako domače oblačilo že pred več kot šestdesetimi leti opustile. Leta 1914, ko ni bilo blaga, so nosile ženske krila iz domačega platna.

Nekdaj so namesto nogavic ovijali okoli nog cunje, „kapca“, čeznje so nataknili škornje, „csizma“. Na pot v vinograd, na travnik, na sejem so nosili moški malico v okoli vratu obešeni platneni torbi ali manjši vreči. Tudi ženske so imele platnene torbe za priločne bisage.

Mlada dekleta so lase spletla v kito, visečo po hrbtu navzdol, česala so se na prečko. Po poroki o polnoči je starešica kito zvila navzgor in vanjo zataknila glavnik, „fésühajtóje“, ki je bil okras glave. Na iz las spelten „konty“ na vrhu glave so zavezovali ruto. Naglavni robec je prišel v rabo šele v prejšnjem stoletju, zavezujejo ga zadaj. Starejše žene nosijo poleg naglavne rute, „kendő“, še ruto okoli vratu, katere vogal prosto visi po hrbtu. Spredaj ruto prekrizajo in vogale zataknejo za pas. Čez to ruto v zimskem času zavezujejo volneno ogrinjalko, „keszkendő“, ki jo držijo spredaj z rokami ali spnejo z varnostno zaponko.

Delovne modre predpasnike, ki so se zavezovali spredaj, so na prehodu iz 19. stol. v 20. stoletje nosili tudi v pokrajini Göcsej na Madžarskem. V zimskem času niso nosili plaščev, temveč kratke podložene jopice.

Drugače pa se madžarska delovna noša iz domačega platna že po osnovnem kroju razlikuje od siceršnje prekmurske delovne noše. Moške platnene hlače, „széles gatyá“, so bile zelo široke, saj je ena hlačnica sešita iz cele širine domačega platna.

Kratke platnene srajce križnega kroja in široke, „bögytyá“, so nekdanj na Madžarskem, v predelu Dunantul, nosili Toti (Slovenci), ki so jih prevzeli od Madžarov.

Ljudska prehrana

Po pripovedovanju Totha Pala, Motvarjevci 79, je bila prehrana pred sedemdesetimi leti zelo skromna.

Za zajtrk, „reggeli“, so navadno vse leto jedli močnik, „pép“. Kosilo, „ebéd“, pri delu na polju pa je bilo sestavljeno iz kosa kruha, enega jabolka, pol litra vina in nekaj orehov.

Ob mlačvi je navadno gospodinja spekla „perec“ (mlečno potico) in ponudila žganje. Okrogel majhen sirček, „szárazturó“, je prav tako kot „perec“ madžarska posebnost. V domačo skuto vmesijo papriko, kumino in sol, pa tudi smetano in vino, iz tega oblikujejo pogačice in jih sušijo po več dni na soncu. Ko manejo proso, skuha gospodinja za južino proseni močnik ali pripravi proseno kašo v obliki narastka. Po težkem delu predvsem moški radi pijejo žganje, pa tudi ženske včasih nagnejo steklenico.

Sploh pa ima ljudska prehrana značilnosti panonskega etničnega območja, razen nekaterih izrazitih posebnosti: uporabljanje začimb, uporaba maka, značilne ajdove pogače. Jedilnik preseneča z izrednim številom juh. Poznajo več juh kot sicer po Prekmurju, zlasti juhe s testeninami. Kuhajo jih tudi za večerjo.

Od sosednjih Slovencev so prevzeli ajdovo kašo in „zafrigano“ juho, Slovenci pa so prevzeli od Motvarjevčanov in drugih prebivalcev madžarske narodnosti v Prekmurju smetanovo zabelo in bučno olje ter kot izrazito specialiteto – sirček – „turó“.

Ljudski plesi

Plesali in veselili so se ob nedeljah v zimskem času. Do leta 1889 so hodili v Motvarjevce igrat Cigani iz sosednjih vasi Dobrovnika ter Žitkovec in iz vasi Sár na Madžarskem.

Vida Ilonka v praznični noši, leta 1942, Motvarjevci 79 — Foto: Purač Jerolim, M. Sobota, 1942

Brisača „törölköző“ visi na obešalniku „törölközőtarto“ — Foto: V. Koren, 1965

Konec 19. stol. pa so Motvarjevčani sestavili svojo godbo. Igrali so v dveh skupinah na „trombito“ (trompeto), „cimbalon“ (cimbale) in „violino“. Leta 1895 jim je celo veleposestnik Vogler v Motvarjevcih kupil nove inštrumente. Plesali so „csárdás“, „valcer“, „polka“, „vankastánc“, „zölderdőben jártam“, ritka rozš“. Pri poroki so nekdanj plesali „üveges csárdás“, ples, ki so ga plesale le žene z steklenicami vina na glavi.

Ples „csárdás“ je značilen madžarski ples in so ga nekdanj plesali po vsej Madžarski, s posameznimi lokalnimi posebnostmi. Ta ples pa zasledimo danes tudi skoraj v vseh prekmurskih krajih in vaseh. Vsekakor so ga Slovenci prevzeli od Madžarov. Prav tako ples „üveges csárdás“ še danes plešejo na porokah ne le v sosednjih slovenskih vaseh, marveč tudi ponekod v dolinskem Prekmurju.

Plesi valček, polka, „vankištánc“ (Prekmurje) so značilni tako za Madžare kot za Slovence.

Plesa „zölderdőben jártam“ in „ritka rozš“, ki sta značilna madžarska čardaša, se še danes plešeta v Motvarjevcih.

Glasba in ljudska pesem

V Motvarjevcih so bile razširjene predvsem pripovedne pesmi, ki opevajo vas Motvarjevce, in ljubezenske pesmi. Najpogosteje so se pele ljubezenske pesmi, predvsem ob opravljanju domačih del: ob ličkanju koruze, česanju perja, stiksanju grozdja.

Szentlászlóban végig, egész végig,
Minden kiskapuba rózsa nyílik
Rózsa nyílik, piros halavány
Csak az enyém hervadt el a nyáron.

Szentlászlói lányok hogyan jártok,
A kis kútba vizet nem találtok,
Mert a kiskút regen befagyott
Minden legény engem elhagyott szombat este.

Juhász legény, szegény juhász legény,
Nesze, itt egy pénzzel teli erszény
Megveszem a szegénységet toled
Ráadásul add a szeretődöt.

Ha ez a pénz volna csak foglaló,
Ezerannyi volna borra való,
Ráadásul adnák e világot,
Szeretőmet mégsem adnám másnak.

Elénekelte Tóth Pál, Motvarjevci születésű, 80 éves

Mert szentlászlói turósmárcsik,
ki egyik hosszabb mint a másik,
Egyik turós, másik darás,
Szentlászlóba nincs maradás.

Elénekelte Bacsics Štefan, Motvarjevci, 46-os házsám, született 1914, március 15-én.

Szentlászlóban nincs több kislány csak kettő, csak kettő,
Az is olyan mint a rózsás zsebkendő, a rózsás zsebkendő,
/ : A széle piros, a közepe virágos, virágos,
Ilyenek a szentlászlói kislányok, a leányok. : /

Mert Szentlászlóban nincsen több kislány csak kettő, csak kettő,
Az egyiket elszerette a jegyző, a jegyző,
A másik meg a kapuba neveti, mert neveti,
Hogy őtet meg a plébanos ur szereti, szereti.

Kalapom, kalapom, fekete,
Darutoll, rozmarin mellett,
Egyik ága lehajlott,
Aki volt szeretőm, elhagyott.
/ : Ha elhagyott, majd megvár
Szentlászlói dobogós nagyhidnál. : /

Motvarjevci 79, Mázszám, Tóth Karolina, 76 éves.

Igre

Ena najbolj priljubljenih otroških iger je bilo žoganje z žogo iz kravje dlake. Pri drgnjenju krav je ostalo nekaj dlake na krtači. To dlako so zvili v klobko, jo oblikovali in povezali s konopljino prejo v žogo. Žoganje z žogo iz kravje dlake je bilo nekdanje razširjeno tudi v sosednjih slovenskih vaseh. Za to igro ne bi mogli trditi, da so jo prevzeli Madžari od Slovencev ali nasprotno.

Najbolj priljubljena igra fantičev se je imenovala „ló“. V vsaki roki je imel deček po en ročaj od razbitega vrča ali česa podobnega. Po štirih je lezel po tleh in se opiral na te ročaje in tako posnemal konja. Tem „konjem“ so potem polagali travo in skrbeli zanje kot za prave konje. Igra „konj“ (Prekmurje) je še danes razširjena v dólnskem delu Prekmurja (Bogojina, Filovci, Turnišče, Renkovci, Strehovci...) v slovenskih in madžarskih vaseh.

Ljudski jezik

Med prebivalci madžarske narodnosti v Sloveniji se je samo v Motvarjevcih obdržalo narečje južnega Göcseja. Motvarjevačani so se naselili iz južnega Göcseja in so se kot jezikovni otok obdržali med drugimi Madžari, ki govorijo heteško narečje. Slovenci sosednjih vasi so povzeli nekaj izrazov za vsakdanjo rabo od Madžarov v Motvarjevcih.

Na primer:

v madžarskem dialektu	slovensko	prekmursko
csurka	vrsta klobase	čurka
mozsár	možnar	možar
perec	pletenik	perece
pálinka	žganje	palinka
tányér	krožnik	tanjer
bogrács	madžarski golaž	bograč
bunda	krznen plašč	bunda
pruszlik	telovnik	pruslek
vánkos	vzglavnik	vankiš
gyóllito	vžigalice	gjojta
söréleszto	kvass	šerlesto

Motvarjevačani pa so prevzeli od sosedov Slovencev izraze za poljedelsko orodje, npr.

slovenski dialekt	madžarsko
vile	„vella“
grable	„gerebly“

Ljudsko verovanje

Zanimivih je nekaj rekov in ugank, ki jih vpletajo v vsakdanji govor.

Mi az? Negy testvér egymást kergeti, de soha egymást el nem éri?

Kaj je to? Štirje bratje se lovijo, a se nikoli ne ulovijo? (Štirje letni časi.)

Melyik tyuk mellé áll a kakas? A tollas mellé.

H kateri kuri stopi petelin? K tisti, ki ima pač perje.

Motvarjevčani v praznični noši, Motvarjevci 1942 – Foto: Purač Jerolim, M. Sobota, 1942

Ha a vadludak északról délre repülnek, jó idő lesz, ha délről északra, akkor rossz idő lesz.
 Če divje gosi letijo s severa na jug, bo lepo vreme. Če pa z juga na sever, bo slabo vreme.
 Ha a macska csak a melegbe fekszik, úgy rossz idő lesz.
 Če se maček k peči stiska, bo slabo vreme.

Ha a füst lejön a földre, akkor rövidesen rossz idő lesz, eső vagy hó.
 Če se dim vali k zemlji, bo kmalu slabo vreme: dež ali sneg.

Vas Motvarjevci je oddaljena približno 20 km od prvega večjega mesta, to je Lendave, ki je večje kulturno središče madžarskega življa, in skoraj enaka je razdalja do Murske Sobote, središča Pomurja.

Kalvinska vera narekuje samosvoje življenje. Ljudje namreč nimajo preveč vneme za napredek in so zadovoljni z znanjem, ki so ga dobili od prednikov.

Močno je razvita soseska oziroma vzajemna medsebojna pomoč. Verjetno prav iz teh razlogov ne prosijo podpore od občinskih forumov in je ne prejemajo, pa tudi ne plačujejo prispevka krajevni skupnosti.

V Motvarjevcih primanjkuje delovne moči, veliko zemlje je neobdelane. Kalvinska vera je narekovala v zakonu le po enega otroka, zato je prirastek majhen, večina je starejših domačinov. Spremembe v načinu življenja Motvarjevčanov so nastale večinoma v zadnjih letih. V gospodinjstvu so se uveljavili hladilnik, pralni stroj, zmrzovalna skrinja, na kmetijah zasledimo traktorje, kosilnice. Vidne spremembe pa so tudi v načinu obdelave zemlje in v novem načinu gospodarjenja.

Sedanja politika hitrejšega razvoja manj razvitih območij v Sloveniji naj bi reševala tudi socialne, prosvetne in kulturne probleme teh območij in sploh odpravljala neenakost

prebivalstva, ki živi na razvitih in nerazvitih območjih Slovenije, prej ali slej bi večanje razlik v stopnji razvoja postalo ovira za nadaljnji razvoj tudi razvitih območij. Zato je nujnost hitrejšega razvoja manj razvitih območij v Sloveniji tudi gospodarska potreba vse Slovenije.

Zmanjševanje števila kmečkega prebivalstva ter hitrejša modernizacija in organizacijsko-tehnološki napredek kmetijske proizvodnje bodo omogočili širjenje produktivnejših delovnih mest in kvalitetnejše zaposlovanje v družbenem kmetijstvu kot tudi v raznih oblikah kooperativnega povezovanja kmetov. Kljub industrializaciji in hitrejšemu razvoju bo kmetijstvo tod še vedno med najpomembnejšimi področji družbene reprodukcije.

Seznam dialektičnih izrazov

soba — szoba
 Kuhinja — konyha
 kamra — kamara
 hlev — istálló
 pojata — pajta
 svinjak — ól
 pevnica, klet — pince
 lesena domačija s slamo pokrita — zsuppos ház
 zidana domačija — téglaház
 vhod v hišo — kódiszállás
 črna kuhinja — füstökonyha
 s tulipani poslikana skrinja — tulipánoszlada
 skrinja — szekrény, élelsszekreny
 kad — kád
 sod — hordó
 čelesnik — loklatartó
 kokošnjak — tikház
 prostor za otavo — szénatartó
 gnojiščni prostor — ganajkupoc
 oslica — szalmakazal
 kuruznjek — góri
 straniške — árnyékszék
 drvarnica — fasziny
 čebelnjak — méhes
 žganjarna — pálinkafőző
 vodnjak na vzvod — gémeskút
 vodnjak na ključ — hargoskút
 vodnjak na kolo — kerekeskút
 posode za vodo — bucska, korsú, bugyoga
 ledinski nazivi — hadas, telek, tótlipa,
 deset brazd — fogotás
 oves — zab
 proso — köles
 koruza — kukorica
 krompir — krumpli
 repa — répa
 korenje — sárgarépa
 zelje — káposzta
 buče — tök
 zelenjavni vrt na koncu njive — telek
 možnar — mozsár
 bat — törübot
 mlečna potica — perec
 ledinska imena za travnike — sasrét, kut, düllü, ritás

imena konj – fuksza, csillag, linda, virág, barány
 imena volov – tükrös, gyöngyös, rózsza
 dolgi jarem – széles iga
 kratki jarem – szűk iga
 vrste sadja – kodorka, lépavina, rozsa szollü, kanadai édesalma
 žganje – pálinka
 sir s smetano – gyöngeturu
 past na zanjko iz žice – madárfogúvas
 košara za loviti raka – rákoskosár
 močnik – pép
 vedro – vödör
 vidno – bor
 pogača – pogácsa
 zajtrč – reggeli
 kosilo – ebéd
 večerja – vacsora
 kravji pastir – csordás
 svinjski pastir – kanász
 sirovi hlebčki – szározturó
 brisača – törököző
 namizni prt – abrosz
 ponjava – ponyva
 grobo platno – vastagvászon
 tanjše platno – vékony vászon
 krožnik – tányér
 posoda za kolač – tepsi
 posoda za golaš – bogrács
 skleta – tál
 posoda za izdelavo putra – vajrázó
 vrč za vodo – bugyoga
 vrč za vino – boroskorsó
 domače platno – házi vászon
 vrhnje hlače – széles gatya
 cunjje okoli nog ovite namesto nogavic – kapca
 škornje – csizma
 čevlje – cipő
 črni klobuk – fekete kalap
 srajca –röppencs
 spodnje krilo – alsószoknya
 naglavna ruta – kendő
 predpasnik – kötény
 prizdevki vaščanom – genicasok, zirkasok, gyakuk
 pisanice – töjásfestés
 majsko drevo – majusfa
 glavnik „fesühajtoje“ so zataknilí opolnoči poročenemu dekletu za pričesko „konty“
 stari domači plesi – csárdás, valcer, zölderdőben jártan tulsusóreon esik az eső,
 vankostánc, titka buza, ritka rozs szotics
 posoda za vodo – korso
 dolgi jarem – hosszú iga
 ogrinjalna rutka – keszkendő
 srajca – ümög, üng
 spodnje hlače – gatya
 gornje hlače – pantallo
 lajbič – pruszlik
 čepica – sapka
 obešalnik – fogas
 podvzglavna blazina – vánkös
 rjuha – lepedü

Literatura

- Šiftar, Vanek: Vas Motvarjevci in njeni prebivalci, Časopis za zgodovino in narodopisje, 7, Maribor 1971, s. 294–319.
- Župnijski urad Kobilje v Prekmurju, 1977.
- Katastrske mape iz leta 1860, arhiv SR Slovenije.
- Bátky— Györfy— Viski: A magyarság néprajza —Tárgyi Néprajz I, Budapest 1941, s. 42, 54, 117, 224, 232, 346, 347 in 355.
- Tóth, János: Göcsej Népi építészete, Budapest 1965, s. 61.
- A Magyarság néprajza— Tárgyi Néprajz II, Budapest 1941, s. 304, 320–368.
- Novak, Vilko: Ljudska prehrana v Prekmurju, Ljubljana 1947, s. 99.
- Obrtni protokoli iz leta 1900, nekdanji Arhiv obrtne zbornice Murska Sobota, danes v Pokrajinskem arhivu v Mariboru.
- Novak, Vilko: Lončarstvo v Prekmurju, Slovenski etnograf III–IV, Ljubljana 1951, s. 111–131.
- Plandér, Ferenc: Göcsejről, Zalaegerszeg 1970, s. 8–18.
- Magyarország vármeyei és Városai, Vasvármegye, Magyarország Monografiája, Budapest 1898, s. 370.
- A Magyarság néprajza, Budapest 1941, IV, s. 112–230.
- Penavin, Olga: A szlovéniai nyelvatlasz tanulságai, Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu, knj. V, 1960, 377–414.
- Csaba, József: Csákánydoroszló népi halászata, Savaria a vas megyei múzeumok ertesítője, 1966–1970, 4, s. 152.

Narodopisno gradivo je bilo zbrano na terenu v letih 1965 in 1976. Dialektične izraze je po magnetofonskem traku zapisala avtorica, jezikovne korekture je opravil Jože Vörös, prevajalec za madžarski jezik pri Skupščini občine M. Sobota.

Összegezés

Sezentlászló (Motvarjevci) magyar falu népi kultúrájának egyes jellemzői.

E jegyzet bemutatja a Murántulon (Prekmurje) lévő nemzetiségi terület egyik magyar falva, Sezentlászló szellemi és tárgyi kultúrájának legjellegzetesebb vonásait.

A szerző emlékeztet a szentlászlói népi kultúra hatására a környező szlovén falvakra, illetve a kölcsönhatásra.

S a m m a r y

Some characteristics of popular culture in the Hungarian village of Motvarjevci

A contribution to the description of the principal characteristics of the material and spiritual culture of the people of the Hungarian village of Motvarjevca which lies within the area of the Hungarian minority group in Prekmuria.

The author also draws attention to certain influences on the popular culture of neighbouring Slovenian villages and vice versa.

Orodje za dimenzioniranje dog osnovano na aproksimaciji π z razmerjem 22:7

Študenta arhitekture Anton Marinko in Jure Kolenc sta se aprila leta 1975 mudila v vasi Hudinja na Pohorju. Pri kmetu Ivanu Ledineku sta med drugim orodjem našla pripravo, ki so jo uporabljali sodarji za dimenzioniranje dog. V Ledinekovem rodu so bili sodarji in kolarji. Orodje je imenoval „cvirkle“. Po njegovem mnenju je orodje iz konca prejšnjega stoletja in ni več v uporabi. Lastnik ni znal pojasniti principa delovanja. Danes za oblikovanje dog uporablja vnaprej pripravljene šablone, ki so prirejene posameznim velikostim sodov.

Orodje je bilo skrbno premerjeno. Ker ga je lastnik dal za določen čas na razpolago, smo tudi princip delovanja lahko preverili. Preprosta priprava za dimenzioniranje dog je pokazala, kako so stari mojstri sodarske in kolarske obrti reševali vprašanje delitve krožnega oboda, pri čemer pa ne gre za delitve z razpolavljanjem, ki jih je možno izvesti s preprosto geometrijo.

Ker je DIMENZIONIRANJE bistvena naloga arhitekta, smo princip delovanja te naprave proučili in grafično predstavili v okviru študija pri predmetu Modularna kompozicija in prefabrikacija na šoli za arhitekturo ljubljanske univerze.

Princip delovanja

Orodje je zasnovano na uporabi razmerja 22:7, kar je aproksimacija razmerja med obodom in premerom kroga. Če sod sestavlja 22 dog, je širina doge ena sedmina premera. Ker se premer sode manjša od sredine proti vrhu ali dnu, se širina doge spreminja glede na odgovarjajoči premer.

Priprava je sestavljena iz dveh lesenih letvic, povezanih z usnjenim trakom, ki deluje kot tečaj. V vsako letvico je na enaki razdalji od tečaja vstavljen klin določene dolžine. Zaradi klinov, ki se stakneta, ko napravo zapremo, nastane med krakoma kot $16^{\circ} 22''$, kar je približno $360^{\circ} : 22$. V vsaki letvici sta po dve vrsti lukenj, kamor se da vstaviti premične zatiče. Oddaljenost zatiča od tečaja predstavlja polmer sode na določenem mestu; če vstavimo zatiča na obeh krakih naprave v enaki oddaljenosti od tečaja, predstavlja razdalja med krakoma na tem mestu širino doge, naklon krakov pa njeno trapezno obliko. Na ta način lahko sodu na kateremkoli prerezu določimo premer in odgovarjajočo širino ter naklon doge.

Razmerje 22:7, ki aproksimira odnos med obodom in premerom, je bilo uporabljano pri antičnih kompozicijah, na primer v Stonehengeu (1), v kompozicijah rimskih vodnih koles in pri razdelitvi reber v Pantheonu (2).

Opombe

- (1) T. Kurent, *Stonehenge and the Vitruvian Amusium* (Architectural Association Quarterly, vol 7, no 3, London 1975);
- (2) T. Kurent, *The Modular Composition of Roman Water-Wheels* (Archaeometry 10, Oxford University 1967).

Opisno in grafično prikazano je orodje za določanje mer pri izdelavi dog.

Opisno in grafično prikazano je orodje za določanje mer pri izdelavi dog. Orodje je namenjeno za določanje mer pri izdelavi dog. Orodje je namenjeno za določanje mer pri izdelavi dog.

Opisno in grafično prikazano je orodje za določanje mer pri izdelavi dog. Orodje je namenjeno za določanje mer pri izdelavi dog. Orodje je namenjeno za določanje mer pri izdelavi dog.

Opisno in grafično prikazano je orodje za določanje mer pri izdelavi dog. Orodje je namenjeno za določanje mer pri izdelavi dog. Orodje je namenjeno za določanje mer pri izdelavi dog.

Opisno in grafično prikazano je orodje za določanje mer pri izdelavi dog. Orodje je namenjeno za določanje mer pri izdelavi dog. Orodje je namenjeno za določanje mer pri izdelavi dog.

Opisno in grafično prikazano je orodje za določanje mer pri izdelavi dog. Orodje je namenjeno za določanje mer pri izdelavi dog. Orodje je namenjeno za določanje mer pri izdelavi dog.

Opisno in grafično prikazano je orodje za določanje mer pri izdelavi dog. Orodje je namenjeno za določanje mer pri izdelavi dog. Orodje je namenjeno za določanje mer pri izdelavi dog.

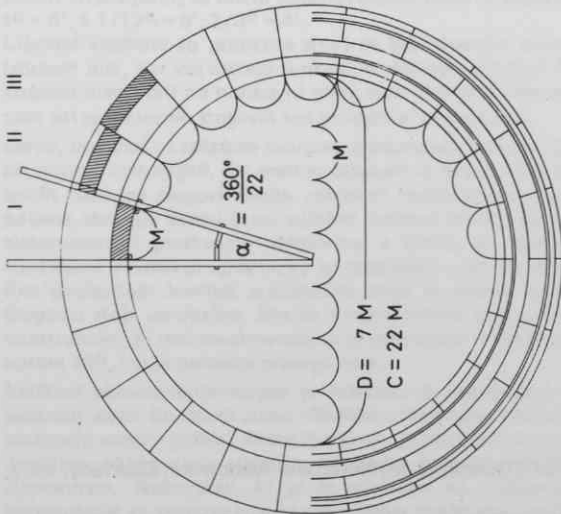
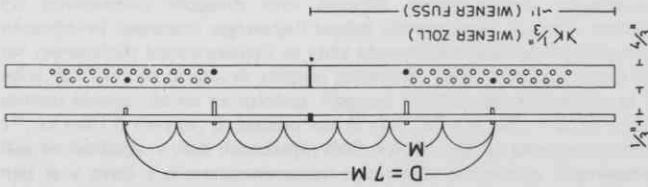
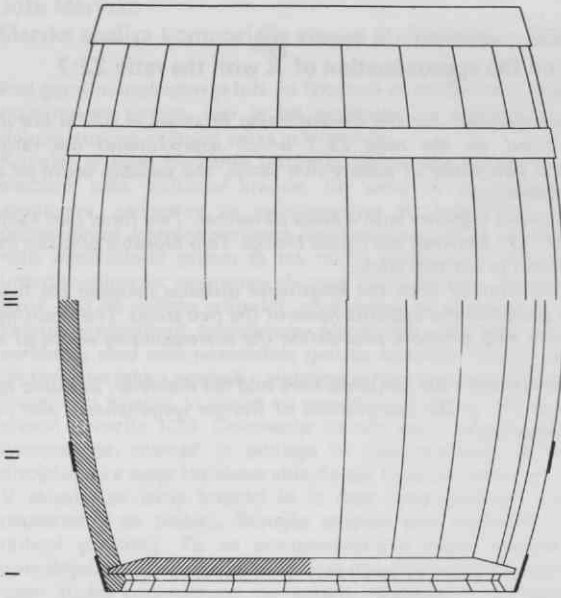
Opisno in grafično prikazano je orodje za določanje mer pri izdelavi dog. Orodje je namenjeno za določanje mer pri izdelavi dog. Orodje je namenjeno za določanje mer pri izdelavi dog.

Ilustracija

Medsebojna odvisnost širine doge in odgovarjajočega premera je osnova orodja za določanje mer pri izdelavi dog.

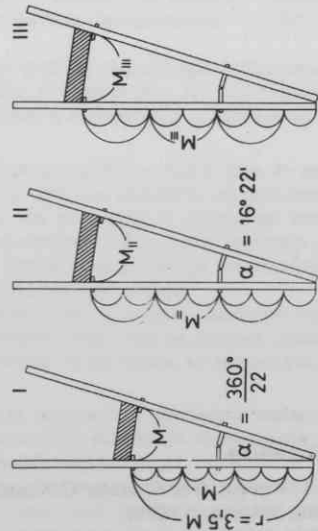
Illustration

The interdependence of the width of a stave and of the corresponding diameter is the basis of the stave-calibrating device.

$$\frac{22}{7} \sim \frac{\text{CIRCUMFERENCE}}{\text{DIAMETER}} = \pi$$

THE STAVE DIMENSIONING DEVICE IN THE WINE CASK MANUFACTURE IN SLOVENIA BASED ON THE MODULAR APPROXIMATION OF π .

Summary

The stave dimensioning device based on the approximation of π with the ratio 22:7

In Slovenia, Yugoslavia, an ancient device designed for the dimensioning of staves is still in use in wine-cask manufacture. The tool is based on the ratio 22:7 which approximates the ratio circumference : diameter. Thus, if a cask is composed of twenty-two staves, the variable width of a stave is one-seventh of the corresponding diameter.

The device consists of two wooden sticks hinged together with a piece of leather. Two fixed pins keep a distance at $360^\circ : 22$, which is about $16^\circ 22'$, between the closed thongs. Two movable pins can be inserted in the holes, forming two series, bored in the two sticks.

The various diameters of a cask can be determined with the lengthwise distance between the two movable pins, which can be symmetrically placed in the opposite holes of the two sticks. The resulting apertures between the closed thongs at the two movable pins define the corresponding width of a stave and its trapezoidal section.

The ratio 22:7, approximating the relation between the circumference and the diameter, was used in the antique composition, e.g. in Stonehenge (1), in the composition of Roman water-wheels, and in the arrangement of ribs in the Pantheon dome. (2).

References

- (1) T. Kurent, *The Modular Composition of Stonehenge* (Architectural Association Quarterly, vol 7, no 3, London 1975);
- (2) T. Kurent, *The Modular Composition of Roman Water-Wheels* (Archaeometry 10, Oxford University 1967).

Jože Marinko

Merska analiza kompozicije stogov pri Studorju v Bohinju

Pod gornjim naslovom je bila na fakulteti za arhitekturo, gradbeništvo in geodezijo v Ljubljani izdelana raziskovalna naloga, kjer je bil poudarek na delineacijah in grafičnih prikazih, kar je osnova za dokumentacijo in študij vsake arhitekture.

Kozolec je eden bistvenih sestavnih delov naše ljudske materialne kulture, obenem pa nepogrešljiv element naše kulturne krajine. Do sedaj so ga proučevali strokovnjaki različnih področij, od etnologov, geografov in zgodovinarjev do arhitektov. Večkrat z različnih vidikov poudarjena pomembnost kozolca narekuje raziskovalcem, da ga ocenijo čimbolj vsestransko. Cilj raziskave je bil najti metodološki prijem za tak način vrednotenja. Zavedamo se, da lahko poda celostno oceno le interdisciplinarno zasnovana skupina raziskovalcev. Zato so samo nakazani vidiki valorizacije drugih strok, kot jih vidimo arhitekti, podrobneje pa so obdelani — čeprav le na ozkem primeru — vidiki, po katerih vrednotimo arhitekturo. Ugotavljali smo tiste kvalitete, zaradi katerih kozolec upravičeno uvrščamo med naše pomembne ljudske stvaritve. Posebej pa smo iskali tiste *izmerljive* vrednosti, ki bi jih smiselno lahko prenesli v sodobno arhitekturo in oblikovanje naselij.

Posamezni stogovi, ki stojijo ob razpotju poti Stara Fužina, Srednja vas in Studor, so bili premerjeni in zrisani v merilu 1:25. Delineacija ne rabi samo ozkemu vrednotenju arhitekturnih kvalitet studentske kompozicije, marveč je podlaga in dokumentacija za proučevanje z vidika drugih znanstvenih disciplin, ki v svoje raziskave vključujejo fenomen kozolca.

V skupini so štirje kozolci še iz časa pred požarom l. 1906. Drugi so mlajši, večinoma zgrajeni neposredno po požaru. Starejše stogove smo premerili z dunajskimi merami, ki so jih uporabljali njihovi graditelji. To so antropometrične mere; meritve mlajših stogov so pokazale, da so jih uporabljali (vsaj v principu) še precej dolgo po uradni uvedbi metra. Mere so tisti element, ki je skupen vsem štirim parametrom, po katerih ocenjujemo arhitekturo: konstrukcij, funkciji, ekonomiki in obliki.

Pri posameznih stogovih smo proučili *konstrukcijske* posebnosti, razvoj sestavnih delov, in z natančnimi izmerami ugotavljali logiko konstrukcije. V izbiri materialov (gorski macesen in smreka) ter racionalnih konstrukcijah se kaže *ekonomika* gradnje. Konstrukcijske elemente — stogovce, križe, sohe, špirovce in druge, so vnaprej pripravili. Tako so bile verjetno njihove dolžine normirane, vsaj pri samem tesarju, če ne na splošno. Pogoste dolžine teh elementov so bile: 1 kladra, kar označimo kot 1° , ki meri 6 čevljev, označeno kot $6'$; $1\ 1/2^{\circ} = 9'$; $2^{\circ} = 12'$; $2\ 1/3^{\circ} = 14'$; $2\ 1/2^{\circ} = 15'$ in $3^{\circ} = 18'$. Ker so *funkcija* v vseh dosedanjih delih avtorji najbolj pozorno obravnavali, smo se v nalogi ustavili ob njej le v zvezi z dimenzioniranjem uporabnih prostorov. Posamezne prostore — pod stogom (višina voza s senom), na „drevesih“ (vzravan človek), odprtino, ki drži za prostor „na drevesih“ (človek s košem ali ponjavo), so merili v svetlih merah glede na predstavo o velikosti teh prostorov: $1\ 1/3^{\circ} = 8'$; $1^{\circ} = 6'$; $1\ 1/12^{\circ} = 9'$; $2/3^{\circ} = 4'$.

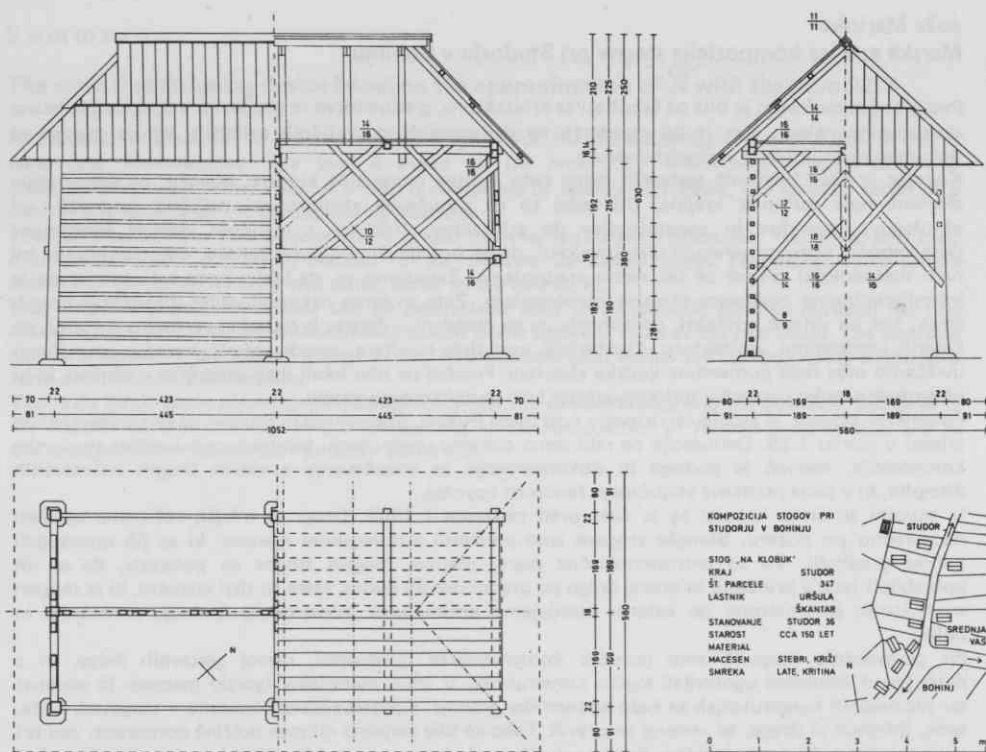
Likovne kvalitete so posledica smotne konstrukcije, domačega gradiva, preprostega oblikovanja in izbranih mer, kar vse ustrezja funkciji in velikosti, prirejeni človeku, ki v stogu dela. Ko smo studorsko skupino ocenjevali po oblikovni plati, smo analizirali elemente likovne kompozicije in njihove odnose tako pri posameznih stogovih kot pri celotni kompoziciji.

Barvo, material in teksturo moramo obravnavati enotno. Zob časa je različnim vrstam lesa, ki so jih pri gradnji uporabljali, dal enotno teksturo in barvo. Siva barva je estetsko nevtralna, ob posameznih letnih časih pa stogovi dobijo „obleko“ različnih barv; pozimi, ko so prazni in stoje sredi snežne poljane, delujejo skoraj črno, njihova skeletna gradnja pa je še poudarjena; v času žetve izstopajo med zlatorumenimi ploskvami, obloženimi z žitom, sivi stebri in strehe; največkrat pa se stapljajo z okoliškimi travniki in njivami, ko so napolnjeni s senom ali raznimi poljskimi pridelki.

Ena pglavitnih kvalitet arhitekture stoga je odnos med *smermi* linij in ploskev sestavnih delov. Stogovci stoje vertikalno, late se z njimi sekajo pod pravim kotom, skozi late pa preseva „drevo“, konstrukcija, ki rabi zavetrovanju in je sestavljena iz Andrejevih križev. Kraki križev so postavljeni pod kotom 45° , kar je polovica pravega kota.

Velikost obravnavanih stogov je različna. Z dodajanjem enakih prostorskih elementov rastejo od velikosti dveh do štirih oken. Razlike v absolutni velikosti ne motijo skladnosti kompozicije, ker nastopajo samo v dolžini, širine in višinski gabariti pa ostajajo v mejah podobnosti.

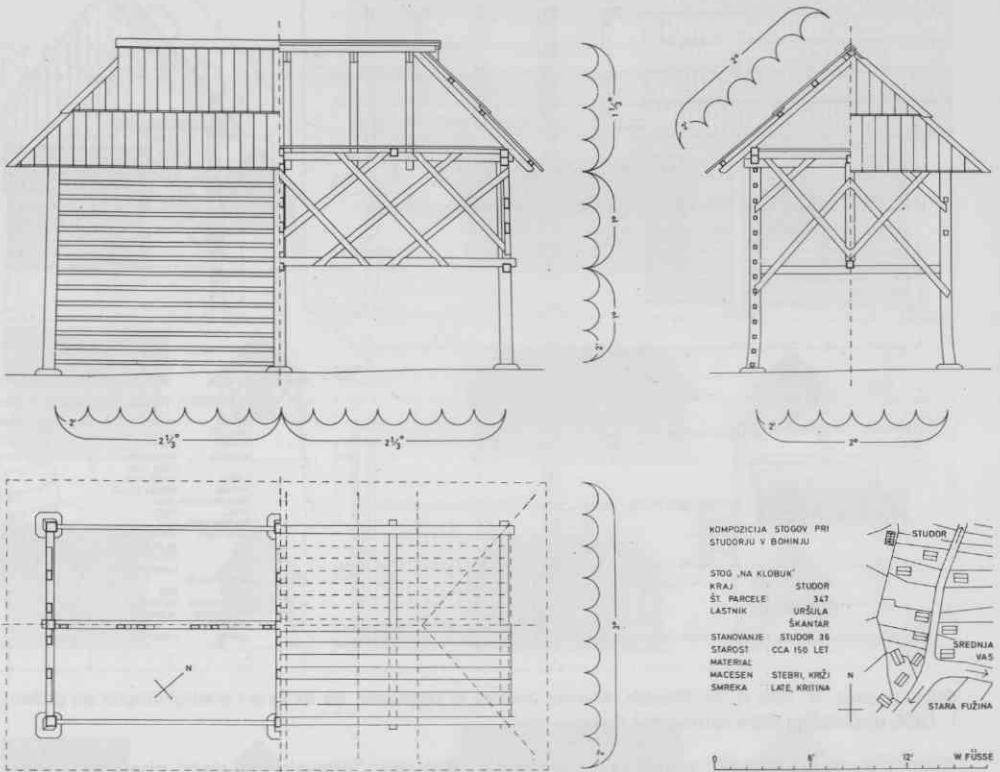
Značilno *obliko* daje starejšim stogovom šotorasta streha, novejši pa imajo zaradi lažje izvedbe dvokapnico. Nadstrešek, ki je še ohranjen na „Ukcovem“ stogu, ima funkcijo zaščite prečne konstrukcije za zavetrovanje in podaljšanja strehe nad spodnjim prostorom. To je posebnost, ki so jo po pripovedovanju domačinov imeli starejši bohinjski stogovi.

Stog na parc. št. 347 K. O. Studor izmerjen z metriskimi in dunajskimi merami

Ritem, naklone in smeri smo raziskali z mersko analizo. Vemo, da je ritem eden najmočnejših elementov, ki uravnavajo človekovo življenje (ritem srca, ritem dihanja, življenjski ritem itd.). Kaže se v vseh naših stvaritvah. Uporabljajo ga pesniki, glasbeniki in likovni umetniki. Na elementaren način pa nastopa tudi v ljudski govorici, še posebej v stavbarstvu. Uporaba ritma kot izraznega sredstva pri umetnikih je zavestna; pri preprosti anonimni zgradbi pa nastopa kot posledica razporeditve konstrukcijskih elementov na enakih razstojih. Ko govorimo o stogovih, gre torej za neposredno povezavo elementarne logike razporejanja stebrov in ritma, ki je globoko zasidran v človekovem življenju in delovanju. Ritem nastopa pri stogovih v razstojih stebrov (12' – 15'), razstojih lat (10" – 12") in med prečkami križev v „drevesih“ (2' – 3'). Osvetljene in temne ploskve učinek ritma še povečujejo. Natančne izmere so pokazale, da razstoji med stebri in razstoji med latami pri istem stogu niso povsem enaki. Ker late v stogu opravljajo isto funkcijo, lahko rečemo, da so razstoji med latami v principu enaki. Primer iz narave nam pojasni, da listi drevesa učinkujejo enako, kljub temu, da pri natančnem ogledu ugotovimo, da so med njimi precejšnje razlike. Enak princip ustvarja enotnost.

Streha je značilen element zgradb v določeni pokrajini. *Naklon* strešine določa po eni strani kritina, po drugi pa klimatske razmere. Pri studorskih stogovih so ploskve strešin v naklonu 45°. Tak naklon, ki pomeni srednjo vrednost med horizontalno in vertikalno, je najbolj nevtralen, pri gradnji pa enostavno določljiv (višina strešne konstrukcije je enaka polovični širini).

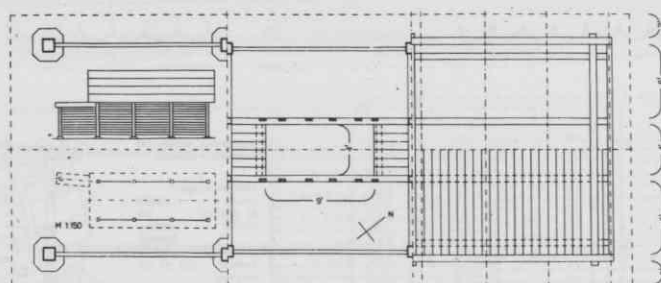
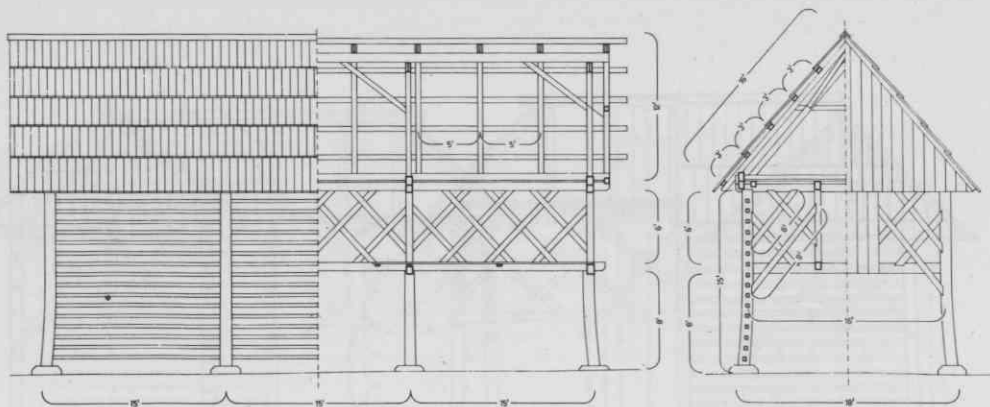

Stog na parc. št. 347 K. O. Studor izmerjen z metriskimi in dunajskimi merami

Smeri so prikazane z orientacijo stogov. Opazimo tri principe. Sušenje je najboljšo, če je sleme v smeri S—J. Pri preyladujočem vetru naj se kozolci orientirajo v smeri tega vetra. Funkciji shranjevanja pridelkov, vozov ali česa drugega pa najbolje ustreza direktna povezanost s komunikacijo. Izraziteje izstopa le zadnji način postavitve, kjer se stogovi nizajo ob kolovozu proti vasi Studor.

Videz in skladno vključevanje celotne kompozicije v pokrajinski okvir dopolnjujejo vedute gabariti in „mase“ objektov. Funkcija vseh stogov je enaka. Od tod tudi podobnost oblik in velikosti. Ni razloga za dominante v kompoziciji. Monotonijo, ki bi lahko nastopila pri tako podobnih izhodiščih, pa prepreči plastičnost te prostorske kompozicije, kot posledica razporeditve posameznih objektov. Nekateri stogovi nam stojijo nasproti s trikotnimi čeli, druge vidimo od strani v pogledu na late in strešino dvokapnice, med oboje pa se mešajo šotoraste strehe prvotnih stogov. Tudi gabariti so podobni; ob prilagajanju terenu in različnih orientacijah stogov delujejo razgibano, kar povečuje pestrost in zanimivost kompozicije.

Raziskava tako kvalitetne prostorske kompozicije je pomembna že zaradi stvari same, posredno pa zaradi ugotovitev posameznih analiz, ki bogatijo sodobne oblikovalce arhitekturnih in prostorskih kompozicij. Uporaba enega samega gradiva, enotnost barve in teksture, ritem stebrov in lat, enaka kritina in naklon strešin so ob pestri razpostavitvi stogov ustvarili tako harmonično celoto.

KOMPOZICIJA STOGOV PRI STUDORJU V BOHINJU

LOKALNA	STUDOR	
PRILEL. Št.	303	
GRAJEN	1805	
GRADITELJ	MIHA ŠKAVTAR IZ	
	FLÜHE (1940)	
	KONČE JAVOB	
LASTNIK	MIKESER, ŠKAVKA	
MATERIAL	SMOLNICA, ŠKAVKA	
INOV. POSAHEZNIH	DELNI	
PROJELA	ŠAVEL	
DVA VESTA SMOGLI	PLAKI	
GLAVNI STEBER	STODHAR, STODHAR	
LEGE	OKLEPI, PODKONE	
LATE	ŠTANGE	
OKNO	PLANKA, BRANICA	
SPODNI VZDOLŽNI		
TRSH	DRVJ	
SPODNI PROSTOR	POD STODHAR	
SOŠNA PROSTOR	NA DRVSH	
PROSTOR	KOŠTARSH	
	PETER, PETER	

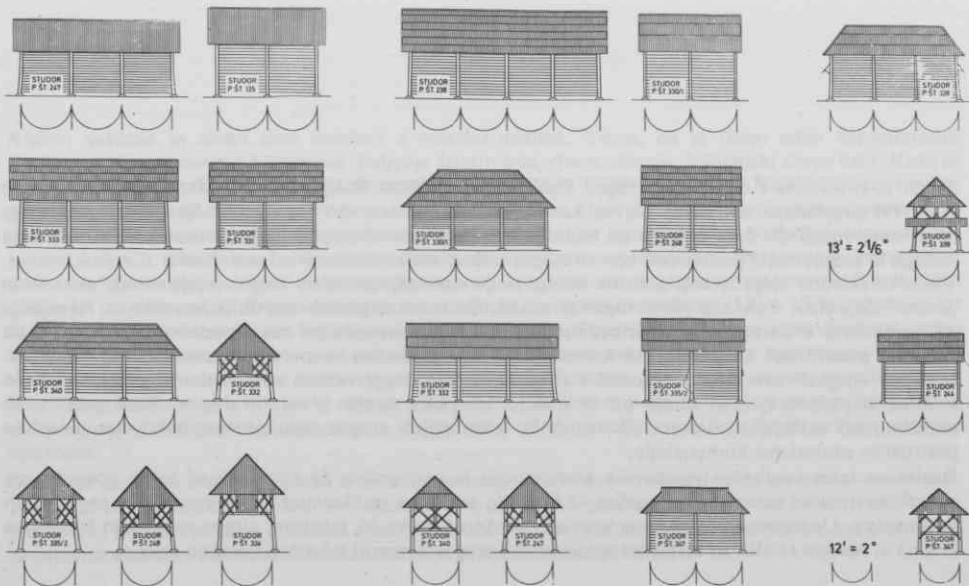
Stog na parc. št. 333 K. O. Studor. Merska analiza je pokazala, da so še pri gradnji stogov po požaru l. 1906 uporabljali stare (dunajske) mere.

Ritem stebrov pri stogovih v studorski kompoziciji. Računsko intervali med stebri niso enaki vendar majhne razlike, ki nastopajo, ne motijo, ker vemo, da so razstoji med stebri v principu enaki.

$15' = 2\frac{1}{2}'$

$14' = 2\frac{1}{3}'$

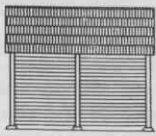
$12' - 13' = 2' - 2\frac{1}{6}'$

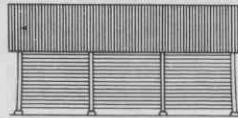
$13' = 2\frac{1}{6}'$

$12' = 2'$

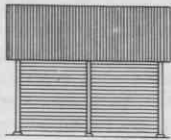
NAKLONI STREŠIN

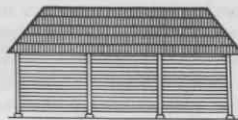
K. O. STUDOR
PARC. ŠT. 335/2

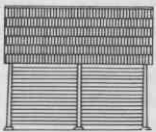
K. O. STUDOR
PARC. ŠT. 247

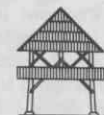
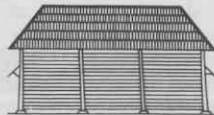
K. O. STUDOR
PARC. ŠT. 135

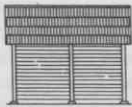
K. O. STUDOR
PARC. ŠT. 340

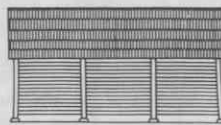
K. O. STUDOR
PARC. ŠT. 248

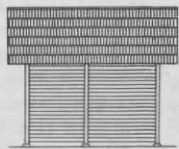
K. O. STUDOR
PARC. ŠT. 339

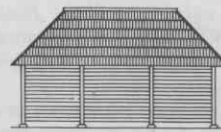
K. O. STUDOR
PARC. ŠT. 244

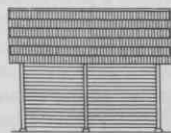
K. O. STUDOR
PARC. ŠT. 332

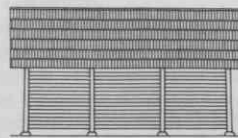
K. O. STUDOR
PARC. ŠT. 334

K. O. STUDOR
PARC. ŠT. 330/1

K. O. STUDOR
PARC. ŠT. 331

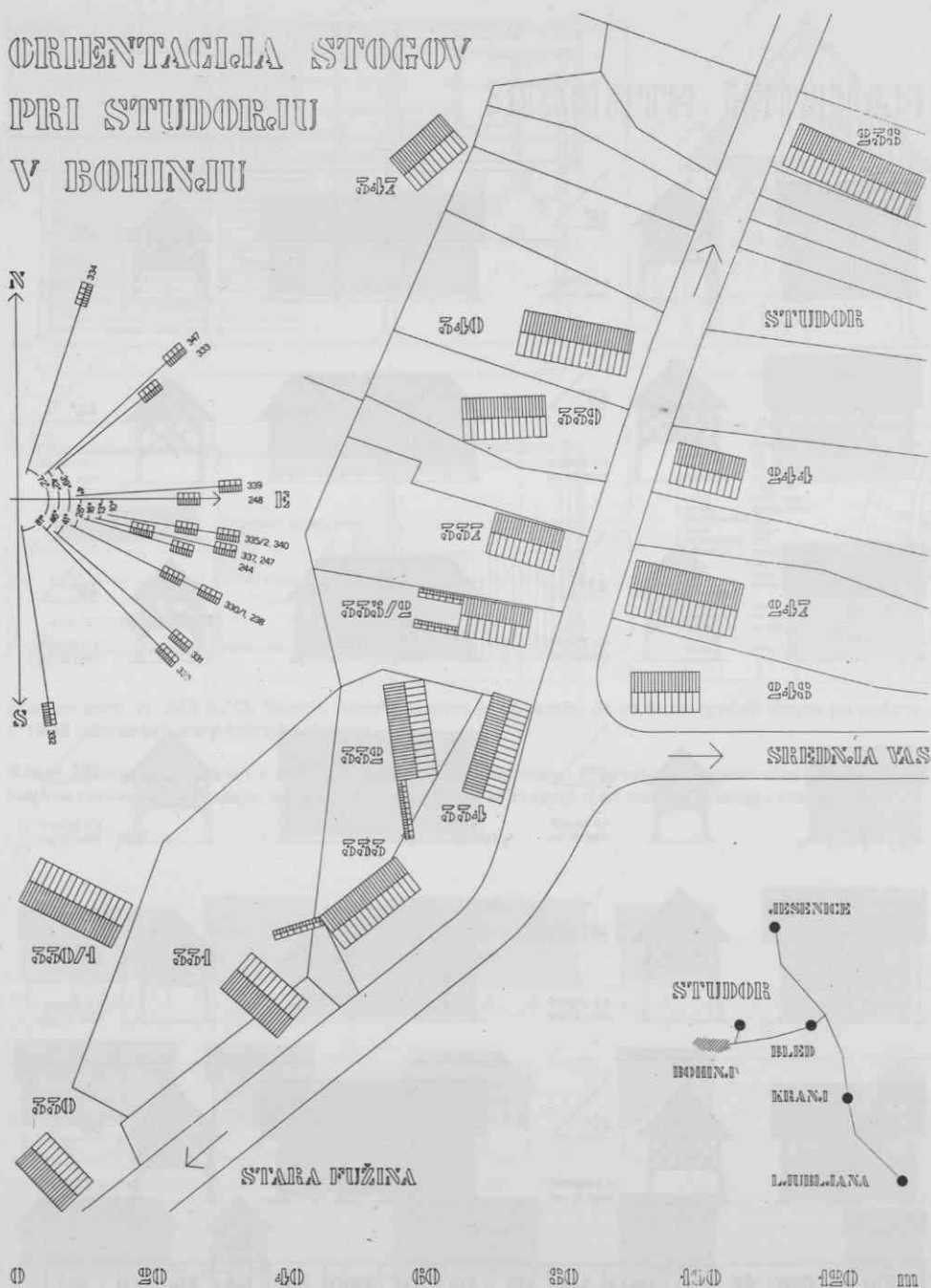

K. O. STUDOR
PARC. ŠT. 333

STOG NA PARC. ŠT.	247	335/2	340	135	339	332	330/1	244	248	334	331	333
NAKLON STREŠINE	43°	44°	44°	45°	45°	45°	46°	47°	47°	48°	49°	50°

Kritina in naklon strešine v veliki meri vplivata na enovitost in kvaliteto prostorske kompozicije. V studorski kompoziciji prevladuje še vedno enotna kritina z deskami. Nakloni strešin le nekoliko odstopajo od polovice pravega kota.

ORIENTACIJA STOGOV PRI STUDORJU V BOHINJU

Orientacija stogov je odvisna od sušenja na soncu (sleme v smeri S—J), prezračevanja (v smeri prevladujočih vetrov) in povezanosti s komunikacijo. V studorski kompoziciji opazimo vse tri principe. Z likovnega stališča je usmerjenost (slemena) zgradbe pomembna predvsem v sklopu celotne kompozicije. Ob podobnih konstrukcijah, enakih materialih, barvah in teksturah dajejo prav razlike v orientacijah pestro studorski skupini stogov.

Branislav Kojić, Stari balkanski gradovi, varoši in varošice

Institut za arhitekturu i urbanizam SR Srbije, Beograd 1976, str. 85

Branislav Kojić već se više godina bavi proučavanjem starih naselja u našoj zemlji i od njegovih većih radova treba spomenuti one objavljene u obliku knjiga, i to: Stara gradska i seoska arhitektura u Srbiji i Seoska arhitektura i turizam.

U ovom radu on je u neku ruku dao sintezu svojeg dosadašnjeg znanstveno-istraživačkog rada na terenu, što predstavlja i posebnu vrijednost ovoj knjizi. Ovaj puta autor obrađuje problem urbanističke baštine na jednom širem području Balkana kao značajnom čimbeniku u suvremenom razvoju naših naselja, a u okviru svetske tipologije urbanih struktura.

U predgovoru Kojić obrazlaže zbog čega je pristupio obradi ove teme. Stari balkanski gradovi oblikovani kroz dugu evoluciju sa svojim posebnim urbanističnim značajkama, pod utjecajem suvremene urbanizacije, naglo nestaju, ali u našem vremenu ima još sačuvanih, pa je došao posljednji trenutak da se oni prouče. Do danas je u svjetskoj povijesti arhitekture i urbanizma naš stari grad ulazio u opću kategoriju orijentalnih gradova Balkana, Bliskog Istoka i sjeverne Afrike. Medjutim, naš balkanski grad ima svoje specifičnosti koje ga u ponečem odvajaju od već poznatog tipa orijentalnog grada, pa je i utvrđivanje te činjenice i temeljna svrha ovog znanstvenog rada.

U pristupnom dijelu Kojić objašnjava pojam „stari balkanski grad“ i time određuje bitna obilježja takvog naselja. Potom razmatra glavne etape u razvoju tih naselja i najposlije iznosi popis proučenih naselja, svrstanih po pokrajinama, s podacima o prosječnom broju stanovnika svakog naselja polovicom 19. stoljeća. Autor na 57 obradjenih naselja, utvrđuje njihovu rasprostranjenost na području Balkana, njihove zajedničke značajke u odnosu na urbanističku strukturu i komunalnu opremljenost i dolazi do zaključka, da je ovaj tip grada bio razvijen u Srbiji, istočnoj Crnoj Gori, Bosni i Hercegovini, Makedoniji, Bugarskoj, sjevernoj Grčkoj i Albaniji. Medjutim, ti gradovi imaju i neka svoja lokalna svojstva, kao odraz različitih povijesnih, političkih, gospodarskih i općih prilika, što je uvjetovalo da su se pojavile i određene varijante u urbanističkoj slici starih balkanskih gradova.

Kojićeva studija sastoji se iz četiri osnovna poglavlja, značajna za dobivanje pojma o osobinama proučenih naselja, a to su: regionalne karakteristike, urbanistička sadržina, urbanistička struktura i arhitektura te arhitektura i izražajne karakteristike.

U okviru prvog poglavlja proučen je geografski i topografski položaj naselja, etničko podrijetlo naselja, postanak i vrijeme oblikovanja ter razvoj naselja na određenom teritoriju. U drugom poglavlju iznose se glavne karakteristike u urbanističkoj strukturi naselja, a potom se analiziraju elementi starog balkanskog grada: čaršija, pazarište, mahale, tvrdjave, javne zgrade (crkve, džamije, bezistani, amami i dr.), zelenilo i voda, kao i značajnim urbanističkim elementima koji su ponegdje bogato zastupani u kućama (cvijeće i vinova loza). Treće poglavlje donosi zanimljive podatke o ulicama i uličnoj mreži ovih naselja, trgovima, blokovima zgrada i okućnici, broju stanovnika, gustoći naseljenosti i dr. U posljednjem poglavlju ove knjige ocrtan je arhitektonsko-urbanistički lik svakog proučenog naselja, a zatim se zasebno govori o njihovoj arhitekturi i najposlije o pitanjima rekonstrukcije i revitalizacije starog balkanskog grada.

Prema autorovim istraživanjima stari balkanski grad najviše je sličan gradovima u Bugarskoj, sjevernoj Grčkoj, Maloj Aziji i sjevernoj Africi. U ovakvom gradu ističu se: čaršija, specifični oblici javnih gradjevina, ulična mreža, podvojenost dvorišta i ulice u stambenim zonama, potpuna nepravilnost tih elemenata, a slikovitost naselja podvlače minareti i jablanovi.

Glavne razlike između našeg starog grada i drugih sličnih orijentalnih gradova, ogleda se u izgledu stambenih zona i stambenih zgrada. U našim krajevima stambeni dijelovi naselja nisu zbijeni, dvorišta su otvorenija i s više zelenila, a i kuće su neposrednije povezane s dvorištem. Na ovakvo oblikovanje našeg starog balkanskog grada utjecale su povoljne klimatske prilike, a potom višestoljetni mir, daleko od granica i poprišta ratova. Grad je zbog toga ostao prisnije povezan za svoju okolicu bez obrambenih zidova. U tom smislu kao urbanistički čimbenik pokraj objekata monumentalne arhitekture, građanska kuća oblikuje cjelokupno tkivo starog balkanskog grada. Građanska kuća po autorovom znanstvenom uvjerenju kojoj je njezin suštinski predstavnik stambena zgrada, dostigla je u svom razvoju visoku razinu stambene kulture.

Ovakav grad nema nikakve sličnosti s gradovima zapadne Evrope, gdje dominira skučenost, zidanje po vertikali i zatvaranje u obrambena utvrđenja. Jedina zajednička crta je nedostatak komunalnih uređaja.

Stari balkanski grad Srbije počeo je pomalo nestajati u drugoj polovici prošlog stoljeća, dok se u Makedoniji to događa poslije drugog svjetskog rata. Zanimljivo je da njegovo nestajanje nastupa naglo i da ga zamjenjuje naselje zasnivano na načelima evropskog urbanizma. Suvremena služba zaštite

spomenika kulture nastoji da sačuva „neke njegove elemente, koji bi svjedočili o nakadašnjim dostignućima balkanskog urbanizma“.

Iz svekolikog razmatranja autor je na kraju izvukao nekoliko važnih zaključaka. Među ostalim, da „stari blakanski grad u Srbiji, Makedoniji i istočnoj Crnoj Gori predstavlja posebnu vrstu urbanističke pojave sa svojstvenim karakteristikama koje ga izdvajaju iz redova sličnih kategorija u zapadnoj Evropi i u Aziji.“

Kroz čitavo djelo primjetna je upravo krajna pedantnost autora u opisima i analizama, velika kritičnost prema svakoj činjenici, ne samo prenesenoj iz literature nego i onoj utvrđenoj na terenskim proučavanjima. Stoga i nije nikakvo čudo, da je cijela Kojićeva knjiga prožeta bogatom dokumentacijom — skicama, šemama, katastarskim planovima i fotografijama. U svom analitičkom izlaganju gradje i sintetičkom načinu zaključivanja, utemeljenom na spoznaji znanstveno-istraživačkog rada na terenu, Kojićev rad predstavlja značajan i vrijedan doprinos poznavanju razvoju naših gradova u prošlosti.

Branko Pleše

Irene Winner, A Slovenian Village Žerovnica

Brown University Press, Providence, Rhode Island, 1971, strani 267, v angleščini

Knjiga o kmečkem naselju Žerovnica na Notranjskem kaže poskus monografske etnološko-sociološke študije ameriške antropologinje Irene Winner. Avtorica, ki se ukvarja z raziskovanjem vzhodnoevropskih dežel na univerzi Brown v severni Ameriki, je izbrala značilno kmečko vas v Sloveniji za svojo interdisciplinarno študijo. Na podlagi načrtnih priprav in posvetovanj s strokovnjaki je avtorica ugotovila, da je primerno izbrala kmečko vas Žerovnico, ki ima pomembno lego in ekološke pogoje za razvoj poljedelstva; na drugi strani pa so po drugi svetovni vojni vplivale na te prebivalce tudi sodobne reforme in družbene spremembe.

Avtorica je vsebino raziskovanj razdelila na tri dele. Tako v prvem delu obdeluje splošni zgodovinski oris Žerovnice od prazgodovine do leta 1948. V drugem delu obravnava družino, vaško družbeno ekonomsko strukturo in vpliv zunanjega sveta. V tretjem delu zajema celoten način življenja vaščanov in sicer vaško gospodarstvo, politično upravo, družbeni vidik vaškega življenja, vero, življenjske cikle vaščanov od rojstva do smrti, vprašanja modernizacije in kmetov pogled na svet.

V zgodovinskem pregledu vasi je Winnerjeva upoštevala vse možne vire, tako župnijski arhiv, šolska poročila, vaški arhiv, poročila gasilskega društva, knjižne vire, statistiko in pričevanja starejših informatorjev. Terensko delo je obsegalo intervjuje, udeležbo opazovanja in zapisovanje ljudskega izročila (pripovedke, pesmi).

V prvih raziskavah je avtorica obravnavala posamezne družine, vendar je delo razširila tudi na izobražene ljudi; ti so bili: ravnatelj šole, župnik, občinski uradniki in delavci družbenega posestva. Z zbranim gradivom je načrtno razčlenila vaško življenje, ki se je razvijalo do leta 1964. Leta 1965 je nadaljevala delo na terenu z intervjuji. Pomemben del teh raziskav je bil preučevanje kmetovega ponašanja do upravnih sprememb, do reform v poljedelstvu, do upravljanja zemlje in gozda, do načrtov za gospodarsko izboljšanje jezerske površine, do obveznih dajatev in do prizadevanja mladih. Glede na predvojno socialno in gospodarsko strukturo prebivalcev Žerovnice in glede razmerja do procesov modernizacije, je razlikovala manjšo skupino bogatejših kmetov in večjo skupino takih obdelovalcev zemlje, ki so prisiljeni biti tudi v službi. Poleg teh je zabeležila nekaj revnejših vaščanov, ki niso bili odvisni od obdelovanja zemlje, in razvijajočo skupino, ki jo avtorica imenuje „novo elito“. Terensko delo je končala leta 1969.

Winnerjeva je preučevala življenje prebivalcev Žerovnice iz več vidikov. Tako je pokazala obravnavano vas v perspektivi njene zgodovine, dalje notranjo strukturo vasi, njene socialne, gospodarske in politične institucije ter njihove medsebojne odnose. Razpravljala je tudi o pogledih posameznikov in skupine na okolje in na svetovni nazor. Temeljito je analizirala strukturalno razmerje te vaške skupnosti do večje družbe, katere del je, in njen odnos do družbenih sprememb.

Pomembno je končno poglavje, kajti v njem razpravlja primerjalno na podlagi Kluckhohnove in Fosterjeve teorije o raziskavah, ki jih je avtorica opravila v vasi Žerovnica. Razumljivo je, da se avtorica opira na teorije ameriške kulturne antropologije, saj izhaja iz te šole. Z ozirom na raziskavo kmečke kulture v Žerovnici (na tem mestu naj bo omenjeno, da so ameriški kulturni antropologi v petdesetih letih posvečali precej pozornosti tudi raziskavam kmečke kulture v moderni družbi) razpravlja o vprašanju svetovnega nazora prebivalcev Žerovnice na podlagi teorije „sistema vrednot“

(values, value orientation) in modela „omejene imovine“ klasične kmečke družbe (image of limited good).

Avtorica je nakazala dve vrsti tradicionalnih vrednot v kulturi prebivalcev Žerovnice, razpravlja pa o razvoju vrednot, ki kažejo kmetovo ponašanje na okolje (value-orientations). Razpravljanje in primerjalno analiziranje teh vrednot je pokazalo avtorici, da jih je mogoče le v določeni meri uporabiti v tej njeni študiji, kajti ta sistem preučevanja kulture v Žerovnici ne daje celotne podobe kraja. Avtorica tudi meni, da je še težje prilagoditi Fosterjev model v primeru Žerovnice, predvsem kar zadeva omejene ekonomske vires.

Omeniti moramo še, da si je avtorica razlagala marsikateri pojav ali spremembo v življenju žerovniških prebivalcev s pogledi in merili Američana.

Na koncu je mogoče reči, da je študija Žerovnice zanimivo delo, ki kaže posebno delovno metodo pri obravnavanju življenja prebivalcev določene homogene kmečke vasi ob Cerknškem jezeru. Tisti, ki še natančneje poznajo življenje teh vaščanov iz preteklosti in po drugi svetovni vojni, bodo potrdili, da je vredno dati priznanje raziskovalnemu delu ameriške antropologinje, saj ji je uspelo v razmeroma kratkem času spoznati bistvo kmečkega življenja v Žerovnici.

Dodati je še potrebno, da knjigo ilustrirajo številne skice, karte in dokumentarne fotografije.

Pavla Štrukelj

Ingeborg Weber—Kellermann, Die deutsche Familie

Versuch einer Sozialgeschichte. Suhrkamp Taschenbuch 185. Frankfurt am Main 1974. Str. 272, z neoštevilčenimi slikami v besedilu

Knjiga pomeni kar najbolj zgoščen pregled o razvoju nemške družine kot zgodovinsko determinirane družbene oblike. Avtorica, profesorica etnologije na univerzi v Marburgu, pravi v uvodu, da obsega knjiga poleg informacijskega gradiva „vidike in zasnutke“; delo ni teoretične narave, temveč se sestoji iz „zgodovinskih podob družine v njenih . . . prevladujočih epohalnih temeljnih oblikah“.

Najstarejša ugotovljiva oblika družine pri Germanih je bila t.im. mala družina v prvih stoletjih po n.š. Sorodstvo (Sippe) je obstajalo iz odraslih moških, ki so bili med seboj v krvnem sorodstvu in si drug drugemu pomagali, in pa njihovih žena in otrok; vsak sin, ki se je poročil, je uvrščal svojo družino v označeni sorodstveni okvir. Medsebojne obveznosti teh družin niso presegale sorodstvenih meja. Sklepanje zakona je bilo pretežno „gospodarsko utemeljena pravna pogodba med dvema sorodstvom (Sippe), ki je dajala ženi določeno pravno in družbeno varstvo“. Takšni notranji strukturi je v splošnem ustrezal potek sklenitve zakona. In po germanskem pravu je veljala žena s skupnimi otroki za možovo lastnino.

Izbiranje zakonskega partnerja med svobodnjaki, ki so bili „enaki po rojstvu in premoženju“, je bilo „na germansko-nemškem ozemlju stoletja odločilni pogoj za sklenitev zakona in se je še dolgo ohranilo pri svobodnih kmetih in pri plemstvu“. — S krščanstvom se je v srednjem veku uveljavljal „nov zakonski ideal“; zdi se, da je „zahteva po zvestobi in trajni monogamiji“ postajala z drugim tisočletjem „neke vrste norma za „krščansko družino“; podoba žene in matere je dobivala „novo etično dostojanstvo“. Pravna oblika, v kateri so se sklepali zakoni, se je v srednjem veku polagoma spreminjala, kajti cerkev si je prizadevala, da bi dala svojemu „zakonskemu blagoslovu“ čedalje večji poudarek. V 16. stoletju je bila „nato celotna poroka v cerkvi, tako da je bil nekdanji pomen svetnega prava docela potisnjen v ozadje“.

18. stoletje je bilo vrhunec in finale v razvoju velike t.im. gospodinjske družine, ki je od srednjega veka naprej čedalje bolj prevladovala kot temeljna oblika družine pri meščanih in kmetih. Latinska beseda „familia“ se je pojavila pri Nemcih proti koncu 16. stoletja in je pomenila „domačo družino“, torej tudi posle. Beseda „Familie“ se je udomačila v pogovorni nemščini šele po francoski revoluciji. — V tistem času so kmečka posestva obdelovale družine v ožjem pomenu in kajpada drugi, ki so bili pri hiši. Kmetje so si za posestva želeli otrok kot „prihodnje delovne sile“; čustvene družinske vezi niso bile pomembnejše. Velikost posestva je vtisnila podobo vaškemu življenju, saj je „mišljenje v posestno-hierarhičnih sistemih določalo . . . notranjo logiko vaškega ravnanja“.

Po francoski revoluciji, ko se je uveljavil civilni zakon (ta je obstajal na Nizozemskem že od 17. stoletja naprej), je postal zakon „zopet dejanje svetnega državljanskega prava“ (v Nemčiji so vpeljali obvezni civilni zakon 1875/76). Zakon se je tedaj sklepal kot „pravna pogodba med dvema posameznikoma“. Pogoj za vstop v zakon je bil odslej (v teoriji) samo ustrezni „sporazum med dvema posameznikoma“.

Z industrijsko revolucijo se je ločilo t.im. delovno in stanovanjsko območje, s tem pa je nastala „odločilna nova življenjska oblika industrijske dobe“. Omenjena ločitev, „povezana z delovnim časom, ki je bil natančno določen po urah, ni zadevala le stalno naraščajočega kroga tovarniških delavcev, njihovih žena in otrok“, marveč skoraj vse zaposlene sploh: „podjetnike, upravne funkcionarje, tehnične in trgovske uslužbenke, pa tudi državne uradnike, nameščence v javni službi . . . Razkroj ‚vse hiše‘ kot stanovanjske in delovne enote, kot produkcijskega prostora“ neke družine je bil tako zapečaten. „Na deželi se je stari ‚oikos‘ . . . ohranil v kmečkem gospodarstvu“, deloma pa se je ohranil tudi v mestnih obrtnih panogah.

Če so se v gospodarski produkciji družinske funkcije daljnosežno premaknile v druge okvire, je bilo prav tako pri institucionaliziranih vzgojnih oblikah, ki so izvirale iz splošne šolske obveznosti ipd. Ob kratkem: družini so kopnele njene vzgojne, izobrazbene in socializacijske funkcije. Hkrati je prišlo do „sentimentalne napolnitve notranjega družinskega območja“, kakršna je bila značilna za bidermajersko obdobje. — S tem, ko je bilo poklicno delo pregnano „iz družinskega domačega življenja, se je telesno delo tolikanj razvrednotilo“, kakor je bilo dotlej pravilo edinole na dvorih. „Čedalje večja stanovska vzvišenost meščanskih dam, zaničevani položaj služkinj in družbena norma, po kateri so morale biti meščanske hčere brez poklica“, — vse to so bili nasledki dejstva, da je bil „kompleks dela totalno izrinjen iz besednjaka in miselnosti meščanske družine“.

Delavsko družinsko življenje so opredeljevali čezmerni delovni čas (šele 1908 je bil za ženske omejen na 10 ur), slabe stanovanjske razmere in nezadostna hrana. Poleg dela na delovnem mestu so morale delavske žene tudi gospodinjiti; otroci so bili komajda zaželeni, pomenili so dodatne stroške za družino. „Funkcije delavske družine so se zvečine omejevale edinole na funkcijo skupnosti v stanovanju in pri jedi; aktivno socializacijo otrok so . . . prevzele druge institucije“, npr. otroška zavetišča, vrtci in šola. In za žene v delavskih družinah je obstajala „samo ena poglobljena želja: meščanska družinska idila“, kjer gospodinji ni bilo treba delati, temveč je lahko brezskrbno živila. — V podeželski družini, se pravi pri kmetih kakor tudi pri plemstvu, so se dlje časa ohranila „starejša pojmovanja o družini“, predvsem „v endogamiji, usmerjeni na posestno stanje“. Kmetje so šteli za družino zvezo ljudi, „ki za posamezno kmetijo nekaj pomenijo, ki so zanjo koristni s svojo delovno močjo, ki množijo posestvo s svojim premoženjem ali ki jih je treba pozneje . . . oskrbovati“.

L. 1882 je bila zaposlena četrtnina vseh nemških žensk; v industriji je takrat delalo 540.000 žensk, do 1907 pa je to število naraslo na 1.560.000. Ob tem so dodobra razumljivi začetki ženskega gibanja, ki je med drugim doseglo, da je bilo 1908 ženskam uradno dovoljeno študirati (v Švici se je to zgodilo 1840, v Angliji 1850, v nordijskih državah 1870).

Nacizem je razglašal družino za „zarodno celico“ države, toda to je veljalo „samo v čisto biološkem pogledu, kajti kot območje socializacije ni imela družina . . . nikakršne vloge. Njena funkcija se je s tem tolikanj zmanjšala kakor komaj kdaj v vsej socialni zgodovini od germanske dobe naprej. Zlasti je to zadevalo žene“. V letih nacistične vladavine je bila „ženska izločena iz delovnega procesa“, tako da sta bila njena „funkcija in interes docela omejena na gospodinjstvo in vzgojo majhnih otrok“, ki pa so takoj potem, ko so dosegli „neko samostojnejšo starostno stopnjo, prešli pod vzgojno oblast države, vsaj dečki“. Ob nakazanem položaju žensk je druga svetovna vojna zahtevala „drugačne konsekvence“, saj je bilo tedaj potrebno, da so se ženske zaposlile „v kvantitativno zelo visoki in kvalitativno zelo obsežni meri“.

Po drugi svetovni vojni se je družinska zavest najtrdnjeje ohranila „na deželi in v majhnih mestih“, vrh tega pa v „velikih plemiških družinah“ in v „lepih“ družinah velikega meščanstva, v katerih pomenita družinska povezanost in družinski čut isto ko moč in denar“. Sicer pa se dandanes v Zahodni Nemčiji končuje „neposredna osebna odvisnost“ ali odvisnost v gospodarskem in duševnem pogledu, kakršna je sodila „k meščanskem družinskem idealu“ in je prek tega modela vplivala „na številne druge oblike meščanske družbe“. Sodobna demokratizacija življenja prinaša tudi za družino „prосто pot“, ki odpira „številne . . . možnosti“, „nove, svobodnejše družinske in socializacijske oblike“ (vendar se doslej t.im. komune niso uveljavile ali obnesle).

Knjiga Die deutsche Familie je, kakor je razvidno iz pričujočega bistvenega posnetka njene vsebine, izvirno, poučno in obenem — posebej glede na podobo nemške etnologije — napredno napisano delo. Nemara ni uravnotežena bera spoznanj v posameznih poglavjih, ampak to ne spreminja temeljne sodbe o obravnavani knjigi. Poleg nakazane vsebine je avtorica uvrstila v knjigo tudi 6 ekskurzov, ki so bolj ali manj neposredno povezani s predmetom tega dela.

Naj ne manjka opomba, da je zadnji ekskurz, v katerem je beseda o nemški meščanski družini in vzorcih njenega ravnanja za božič, prav osvežilen, ko osvetljuje navedeno vprašanje precej drugače kakor večina dosedanjih nemških etnoloških raziskav (in praviloma praksa v meščanski družbi, do neke meje pa tudi v nekaterih socialističnih državah). Pars pro toto: božično drevesce na začetku 19. stoletja pri Nemcih še ni bilo v širši veljavi; najprej je bilo v navadi pri plemstvu, postopoma tudi pri „meščanski

zgornji plasti". Pri malem meščanstvu je postalo božično drevesce „zares priljubljeno“ šele po vojni s Francijo 1870/71, ko so ga vojaki „na željo pruskega kralja postavljali v zakloniščih in lacaretih". Potlej se je ta šega povsod zelo hitro razširila, tudi po vaseh. In sveti večer se je „v meščanski družini razvil v neke vrste institucijo s posvečenimi, kultiviranimi in tabuiranimi normami ravnanja, ki soabile za stabiliziranje patriarhalnega družinskega ideala".

Angelos Baš

Karl — S. Kramer, Grundriss einer rechtlichen Volkskunde Göttingen 1974, Str. 172, sl. 11

Avtor, ki je zadnje dobro desetletje profesor etnologije na univerzi v Kielu in je bil prej vrsto let sodelavec bavarskega deželnega urada za etnologijo v Münchnu, kjer si je pridobil sloves pomembnega raziskovalca, usmerjenega v t.im. historično etnologijo, je zbral skupek povsem določenih izsledkov svojih raziskav ter jih dopolnil in objavil v knjigi „Oris pravne etnologije".

Namen tega dela je poskus osnutka za „model sociokulturnih ureditev", ki ustreza prvim stoletjem novega veka. V ospredju dela je avtorjevo hotenje, „kompleksno zajeti" svoj raziskovalni predmet, se pravi v „časovni, prostorski, socialni in funkcionalni pogojenosti". Kramerju torej ni šlo za to, da bi izločil pravne vezi iz objektivacij in subjektivacij, temveč si jih je prizadeval pokazati in razložiti v njihovem prepletanju s socialnimi stanji. Še drugače: avtor je skušal obravnavana dejstva uvrstiti v njihov vsakokratni kulturni in socialni sistem, jih tako bolje razjasniti, predvsem pa jim omogočiti, kot pravi, „vlogo indikatorjev" za „eno od poglavitnih nalog" novejšje etnologije, namreč za raziskave „razmer (struktur) in procesov v ljudskem življenju in ljudski kulturi".

Po Kramerju pravna etnologija ni več neko posebno torišče, ki bi bilo izločeno iz „celotnega kompleksa ljudskega življenja in ljudske kulture", temveč naj „signalizira določen vidik, s katerega se presoja ves sestav ljudsko oblikovanega življenja". Potemtakem je predmet pravne etnologije trikotno električno polje, ki ga označujejo koti, imenovani posameznik — skupina — država (gosposka).

Knjiga, ki je nastala na nakazani podlagi, vsebuje naslednja poglavja: red, prostor, čas, čast, ekskluzivnost, graja, posameznik, delo, gosposka, cerkev, splošno veljavne pravine in sklepe. Za navedena poglavja je avtor uporabil zelo obsežno in poučno gradivo, ki mu je omogočilo številne mikavne ugotovitve. Če je „Oris pravne etnologije" prvo delo te vrste na nemškem jezikovnem ozemlju, ki izvira izpod peresa raziskovalca — etnologa kateksohen, je hkrati tudi premišljeno napisano: z omenjenih izhodišč in s plodnimi spoznanji. Ne glede na morebitne pripombe k zasnovi, na kateri sloni knjiga, je obravnavano Kramerjevo delo v celoti tehtna storitev na svojem torišču in vsega upoštevanja vreden povzetek nemajhnega deleža v njegovem življenjskem opusu.

Angelos Baš

L'Éthnographie, Publication éditée avec le concours du Centre

National de la Recherche Scientifique, Société d'Éthnographie de Paris, Nouvelle Série
No 69, Année 1975—I, No 70, Année 1975—2

Zvezka ugledne revije L'Éthnographie za leto 1975 prinašata pomembne in zanimive razprave, tako da velja še posebej opozoriti nanje.

V vsakem zvezku je uvodnik, z naslovom gesla, ki povezuje vsebino razprav. Tako je v prvem zvezku uvodnik: človek in narava. V vseh prispevkih je osrednji lik človek, ki izvira iz narave, se bojuje z njo, osvaja njene sile in jim skuša pobegniti. Ta življenjski konflikt ali ta dialektika je nit, ki povezuje vse štiri študije prvega zvezka.

Raziskave avtorice A. Stamm o šegi prižiganja kresa sredi poletja (24. junija) v gorovju Corrèze v Franciji so pokazale obred, napol resen, napol igriv, ki izraža boj zoper naravne sile, da bi jih človek ukrotil in se jih polastil.

Osrednja in najbolj obsežna razprava o pričeskah v zahodni Afriki je delo avtoric C. Baduel in C. Meillassoux; ta je temeljito obdelana in odlično ilustrirana s številnimi fotografijami. V razpravi o teh pričeskah želita avtorici poudariti ne samo pomen naglavnega okrasa, temveč tudi pokazati, da je njen

pomen v tem, da „izboljšuje naravo“ človeka, da izraža moč, socialno označbo ali pa je v njej skrita magija.

Prvi del prispevka S. Comhaire—Sylvain o staranju in delu prebivalcev v Port—Au—Prince na Haitih kaže zanimive ugotovitve in izdelano metodologijo za to vrsto raziskav. Tudi v tem prispevku opozarja avtorica na povezavo človeka in narave, predvsem jo prikaže kot dramo, v kateri je človek premagan zaradi starosti in smrti.

Zadnji prispevek vsebuje nadaljevanje in konec preučevanja pravljice Ya' Tok Bok avtorice J. Dournes. Besedilo je bilo zapisano pri etnični skupini Jörai v Vietnamu. Besedilo je objavljeno v izvirniku in v prevodu, na koncu pa je avtoričina razlaga o pomenu mita. Vila smokva, kakor je tudi naslov pravljice, pravzaprav pooseblja naravo v mitu, v katerem nastopata dve sestri. Ena od njiju je ošabna, hudobna in jo ubijajo sloni — ljudje; druga je bolj nežna, bistroumna in človeška. Avtorica ugotavlja, da je v tej pripovedi predvsem poudarjena moč ustvarjanja življenja v človeku.

Drugi zvezek letnika 1975 ima v uvodniku geslo: k obljubljeni deželi.

V tem zvezku so razprave, ki govorijo o sodobnih problemih čoveštva, predvsem v nerazvitih deželah. Ti problemi se značilno pokažejo v primerih, če se soočita dve kulturi na različnih ravneh. O teh problemih, predvsem o vzrokih, razpravlja Y. Delaporte v prispevku, v katerem primerjalno razčlenjuje spremembe pri laponskih oblačilih na Norveškem, Švedskem in Finskem. Avtor hoče pokazati kot evropski primer, kakšne koristi ima kultura od napredne skandinavske civilizacije, kako ta uničuje izvorni način življenja neke bolj preproste etnične skupine; obenem pa uporablja civilizirana dežela njihove kulturne dosežke, ki pa postanejo le folklorno blago ali trgovski predmeti.

Študija avtorja G. Toffina vsebuje raziskave guthi — to je socialno-religiozna organizacija pri Newara v osrednjem Nepalju. Avtor preučuje eno kasto in na podlagi nje analizira način, kako guthi uravnava socialne, ekonomske in verske odnose, predvsem poudarja tisti del, ki je pomemben v pogrebnih šegah in kastinih nasprotjih.

V tem zvezku končuje avtorica S. Comhaire—Sylvan razpravo o starostnih dobah prebivalcev v Port—Au—Prince, katere prvi del je objavila v prvem zvezku tega letnika.

Omenjena prispevka raziskav, opravljenih v Nepalju in na Haitih, obravnavata tako imenovani tretji svet, v katerem ljudje še trpijo lakoto in pomanjkanje; kot očetovska pomoč so v njih pogosto prisotne dežele z visoko razvito civilizacijo in industrijo, ki pa le uničujejo prvotne kulture.

Omembe vredna sta še dva kratka prispevka avtorjev R. Fuerst in J. Chiappino. To sta pravzaprav le povzeta prevoda listin, ki sta bili predloženi na kongresu amerikanistov leta 1974 v Mehiki. V teh povzetkih je prikazan skrajno brutalen dvoboj dveh neenakih kultur na območju Amazonke med Indijanci, ki imajo toliko naravnih in kulturnih bogastev, in med belim človekom, ki jih uničuje in izkorišča njihova bogastva. Avtorja sta postavila pereča vprašanja o prihodnosti teh indijanskih prebivalcev in menita, da do takih vprašanj etnolog ne sme biti brezbrizen. Občasno se ti prebivalci nagibajo zaradi strahu, svoje negotove usode, upanja na rešitev in še zaradi drugih vzrokov proti „deželah sreče, proti obljubljeni deželi . . .“

Razni strokovnjaki v mnogih deželah že razmišljajo o nakazanih problemih tako imenovanega četrtega sveta, to so v našem primeru indijanska ljudstva. Prva tovrstna konferenca je bila v Kanadi leta 1975, potem je bila organizirana v Kopenhagenu. Toda kljub dobri volji in prirejenim konferencam, ki so obravnavale te probleme, so naporji za izboljšanje življenjskih razmer npr. Indijancev, Eskimov, Laponcev le malo uspešni, ker preprosto manjka denarja.

V obeh zvezkih revije so na koncu še v posebnih poglavjih objavljena pisma, ocene strokovnih del in poročila.

Pavla Štrukelj

UDK 725.71 (497.12)
Etnologija, družboslovne vede, obrt

Članek

Tomažič T.

61000 Ljubljana, YU, Slovenski etnografski muzej, Prešernova 20
Doslej neraziskano področje
Slovenski entograf 1976 (1978) XXIX, p. 3
slov. (angl.)

Gostilne, kakršnih se pri nas spominjamo

(od konca 19. stoletja do današnjih dni)

V razpravi avtorica obravnava določen del ljudske kulture – gostilničarstvo, ki je kolikor toliko znano vsakemu izmed nas, vendar ne vedno iz vseh zornih kotov. V svoji razpravi se avtorica upira na ustna pričevanja in sodobno literaturo, napisane spomine in leposlovje. Daje klasifikacijo gostiln, njihovo funkcijo, obravnava pa tudi stavbe in notranjo opremo.

Avtorski izvleček

UDK 394.7:798.2/.6(497.12 Šentjernej) „1889/1902“

Članek

Etnologija, agrarno gospodarstvo

Baš A.

61000 Ljubljana, YU, Slovenski etnografski muzej, Prešernova 20
Doslej neraziskano področje
Slovenski entograf 1976 (1978) XXIX, p. 39
slov. (angl.)

Začetki konjskih dirk v Šentjerneju

Konjske dirke v Šentjerneju so začeli prirejati 1889. Na njih naj bi se preskušale zmožnosti konj in tako izbirale najboljše živali za plemo, to pa naj bi omogočalo boljšo prodajo konj. L. 1902 so (do 1920) opustili obravnavane prireditve. Do tega je prišlo zavoljo tedaj premalo zanesljive in premalo učinkovite prodaje hitrih konj kakor tudi zavoljo nezadostne denarne podpore oblastnih teles konjskim dirkam v Šentjerneju.

Avtorski izvleček

UDK 694.024(497.12)

Članek

Etnologija, arhitektura

Šarf F.

61000 Ljubljana, YU, Slovenski etnografski muzej, Prešernova 20
Doslej neraziskano področje
Slovenski entograf 1976 (1978) XXIX, p. 53
slov. (angl.)

Lesene strehe v Sloveniji

Prispevek obravnava cepljenje smrekovih in jelovih deščic in pokrivanje streh z njimi. Temelji na gradivu, ki ga je bilo v zadnjih letih možno zbrati na ozemlju Slovenije, kot izhodišče pa je ta dejavnost prikazana na Pokljuki, gozdnati planoti na severozahodnem delu Slovenije, kjer so gozdni delavci še pred nekaj leti cepili deščice za strehe počitniških hišic.

Avtorski izvleček

UDK 72571 (497.12)
Ethnology, social science, trade

Članek

Tomažič T.

61000 Ljubljana, YU, Ethnographic Museum of Slovenia, Prešernova 20
Until present times an area that was not researched
Slovenski etnograf 1976 (1978) XXIX, p. 3
slov. (angl.)

Inns Which Are Being Remembered

(From the end of 19th century to the present)

In the present article we would like to describe innkeeping with the period for which verbal evidence is available and which is still accessible by personal experience, that is, reaching back to the beginning of this century. It describes inns and innkeeping throughout the entire region of Slovenia

UDK 394.7 : 798.2/.6 (497.12 Šentjernej) „1889/1902“

Članek

Ethnology, agrarian economy

Baš A.

61000 Ljubljana, Prešernova 20, YU, Ethnographic Museum of Slovenia
Until present times an area that was not researched
Slovenski etnograf 1976 (1978) XXIX, p. 39
slov. (angl.)

The Beginnings of Horse Racing in Šentjernej

For the first time horse races were organized in Šentjernej in 1889 where horses' capabilities were to be examined and thus the best animals selected for breeding, which should enable better horse trading. In 1920 the races ceased to take place due to insufficiently reliable and efficient trading and sale of racing horses, as well as due to insufficient financial support of authorities for horse races in Šentjernej.

UDK 694.024 (497.12)

Članek

Ethnology, architecture

Šarf F.

61000 Ljubljana, YU, Ethnographic Museum of Slovenia, Prešernova 20
Until present times an area that was not researched
Slovenski etnograf 1976 (1978) XXIX, p. 53
slov. (angl.)

Wooden Roofs in Slovenia

The article discusses the cleaving of pine-tree and fir-tree shingles and their use for the covering of roofs. It is based on material that could in the last few years be collected on the territory of Slovenia. The point of departure in this article is this kind of activity on the Pokljuka, a forest-covered plateau in the North-West of Slovenia, where until a few years ago timbermen cleaved shingles for summer-house roofs.

UDK 391(497.12 Bohinj)

Članek

Etnologija, noša

Makarovič M.

61000 Ljubljana, YU, Slovenski etnografski muzej, Prešernova 20

Slovenski etnograf 1976 (1978) XXIX, p. 75

slov. (angl.)

Kmečka noša v Bohinju

Formalni opis moške in ženske noše v Bohinju približno od sredine preteklega stoletja do danes in poglobljena spoznanja o oblačilnem razvoju pod vplivom najrazličnejših, za nošo pomembnejših okoliščin.

Avtorski izvleček

UDK 323.332-055.2:663.97(497.12 Ljubljana) „1873/1918“

Članek

Etnologija, družboslovne vede

Kremenšek S.

61000 Ljubljana, Yu, Filozofska fakulteta, Aškerčeva 12

Doslej neraziskano področje

Slovenski etnograf 1976 (1978) XXIX, p. 91

slov. (angl.)

Izvir in okolje delavk ljubljanske Tobačne tovarne do prve svetovne vojne

Tobačna tovarna je bila do razpada Avstro-ogrske po številu zaposlenih daleč največji industrijski obrat v tedanji Ljubljani. Pisec sestavka poskuša na podlagi virov, ki so na voljo, osvetliti vprašanje, kje so delavke, ki so delale v tovarni, živele, v kolikšni meri so prihajale na delo iz okoliških vasi in v kolikšni meri iz mesta. Za prebivalke mestnega območja je detajlneje orisano njihovo stanovanjsko in socialno okolje.

Avtorski izvleček

UDK 398.2:397.7(497.12-18)

Članek

Etnologija, pripovedništvo

Štrukelj P.

61000 Ljubljana, YU, Slovenski etnografski muzej, Prešernova 20

Slovenski etnograf 1976 (1978) XXIX, p. 101

slov. (angl.)

Huzar

Rom Štefan Horvat iz Pušče pri Murski Soboti povedal pravljico, besedilo zapisala Pavla Šturkelj

Avtorica je zapisala pravljico o husarju (vojaku) pri Romih v Prekmurju, v severovzhodni Sloveniji leta 1961. Osemdesetletni Štefan Horvat, naseljen že ob koncu 19. stoletja v naselju Pušča pri Murski Soboti, je povedal navedeno pravljico. Zgodba govori o vojaku Romu in o njegovih srečanjih s svetimi osebami (Kristus, sv. Peter), s čarovnico in hudiči, ter o poroki s kraljično.

Avtorski izvleček

UDK 391 (497.12 Bohinj)

Članek

Ethnology, costume

Makarovič M.

61000 Ljubljana, YU, Ethnographic Museum of Slovenia, Prešernova 20

Slovenski etnograf 1976 (1978) XXIX, p. 75

slov. (angl.)

Farmers' National Costume in Bohinj

A formal description of the national costume in Bohinj for men and women for the period from the middle of the past century till today, and the most important facts of the development of costumes under the influence of numerous circumstances important for a national costume.

UDK 323.332-055.2:663.97 (497.12 Ljubljana) „1873/1918“

Članek

Ethnology, social science

Kremensek S.

61000 Ljubljana, Aškerčeva 12, YU, Faculty of Philosophy

Until present times an area that was not researched

Slovenski etnograf 1976 (1978) XXIX, p. 91

slov. (angl.)

The origin and environment of women workers in the „Ljubljanska tobačna tovarna“ until world War I

Until disintegration of the Austro – Hungarian Monarchy the „Tobačna tovarna“ (Tobacco plant) was by far the largest industrial enterprise in Ljubljana of those days according to the number of workers employed in it. The author of the article attempts, on the basis of available sources, to throw additional light on the question of where the women workers of the plant lived, how many of them originated in the surrounding villages and how many in the city itself. Detailed description of housing and social backgrounds are given for the women workers living in the city.

UDK 398.2 : 397.7 (497.12-18)

Članek

Ethnology, storytelling

Štrukelj P.

61000 Ljubljana, Prešernova 20, YU, Ethnographic Museum of Slovenia

Slovenski etnograf 1976 (1978) XXIX, p. 101

slov. (angl.)

Husar

Štefan Horvat, Gipsy, of Pušča near Murska Sobota, relates a tale, text written by Pavla Štrukelj

In 1961 the author wrote down the tale of a Gipsy husar (soldier) from Prekmurje in northeastern Slovenia. Said tale was narrated by eighty year old Štefan Horvat who had already at the end of the nineteenth century, settled in the village of Pušča near Murska Sobota. The story tells of a Gipsy soldier and his meeting with saintly people (Christ and St. Peter). with witches and devils, and of his marriage to a king's daughter.

UDK 391.7 + 391.91 (6 = 96)
Etnologija, neevropske kulture, Afrika

Članek

Štrukelj P.

61000 Ljubljana, YU, Slovenski etnografski muzej, Prešernova 20
Slovenski etnograf 1976 (1978) XXIX, p. 105
slov. (angl.)

Krašenje telesa in nakit afriških prebivalcev južno od Sahare

Avtorica obravnava v razpravi krašenje telesa in nakit afriških prebivalcev južno od Sahare. Analiza tega gradiva se opira na muzejsko zbirko nakita in okrasnih predmetov črnskih prebivalcev, ki jih prikazuje občasna razstava. Muzejski predmeti predstavljajo izdelke iz 19. in 20. stoletja. Vsebujejo okrasne predmete in nakit na pričeskah, v ušesih, okrog vratu, na rokah in na nogah, okrasne pasove in rudnine za barvanje telesa.

Avtorski izvleček

UDK 39(497.12 Motvarjevci=945.11)

Članek

Etnologija; lokalna etnologija

Koren V.

Murska Sobota, YU, Pokrajinski muzej, Trubarjev drevored 4

Doslej neraziskano področje

Slovenski etnograf 1976 (1978) XXIX, p. 125

slov. (angl. madž.)

Nekaj značilnosti ljudske kulture v madžarski vasi Motvarjevci

Prispevek prikazuje poglobitve poteze ljudske materialne in duhovne kulture prebivalcev madžarske vasi Motvarjevci na območju madžarske narodnostne manjšine v Prekmurju. Avtorica opozarja tudi na nekatere vplive ljudske kulture na sosednje slovenske vasi in obratno.

Avtorski izvleček

UDK 674.4.05(497.12 Hudinja)

Članek

Arhitektura

Kurent T., Marinko J., Marinko A., Kolenc J.

61000 Ljubljana, YU, Fakulteta za arhitekturo, Cojzova 5

Slovenski etnograf 1976 (1978) XXIX, p. 145

slov. (angl.)

Orodje za dimenzioniranje dog osnovano na aproksimaciji π z razmerjem 22:7

V razpravi avtorji obravnavajo pripravo „ki so jo uporabljali sodarji za dimenzioniranje dog v vasi Hudinja na Pohorju. Orodje so imenovali „cvirkle“. Zasnovano je na uporabi razmerja 22:7, kar je aproksimacija razmerja med obodom in premerom kroga.

Avtorski izvleček

UDK 391.7 + 391.91 (6 = 96)

Članek

Ethnology, Africa

Štrukelj P.

61000 Ljubljana, Prešernova 20, YU, Ethnographic Museum of Slovenia

Slovenski etnograf 1976 (1978) XXIX, p. 105

slov. (angl.)

Body Ornamentation and Jewellery of African Peoples South of The Sahara

The author's paper discusses the body ornamentation and jewellery of African peoples south of the Sahara. Her analysis is based on that material in the Museum's collection of jewellery and ornamental objects of the black peoples which is periodically presented for exhibition. The Museum's articles are representative of the output of the nineteenth and twentieth centuries. They comprise ornamental articles and jewellery for hair-dressing and the ears, around the neck, arms, and legs, ornamental belts and mineral substances for body painting.

UDK 39 (497.12 Motvarjevci = 945.11)

Članek

Ethnology, local ethnology

Koren V.

Murska Sobota, Yu, Pokrajinski muzej, Trubarjev drevored 4

Until present times an area that was not researched

Slovenski etnograf 1976 (1978) XXIX, p. 125

slov. (angl. madž.)

Some characteristics of popular culture in the Hungarian village of Motvarjevci

A contribution to the description of the principal characteristics of the material and spiritual culture of the people of the Hungarian village of Motvarjevci, which lies within the area of the Hungarian minority group in Prekmurja. The author also draws attention to certain influences on the popular culture of neighbouring Slovenian villages, and vice versa.

UDK 674.4.05 (497.12 Hudinja)

Članek

Architecture

Kurent T., Marinko J., Marinko A., Kolenc J.

61000 Ljubljana, YU, Faculty of Architecture, Cojzova 5

Slovenski etnograf 1976 (1978) XXIX, p. 145

slov. (angl.)

The stave dimensioning device based on the approximation of π with the ratio 22:7

In Slovenia, Yugoslavia, an ancient device, designed for the dimensioning of staves, is still in use in wine-cask manufacture. The tool is based on the ratio 22:7, which approximates the ratio circumference : diameter.

Slovenski etnograf

izhaja letno v eni knjigi — paralt une fois par an

Uredništvo in zamenjave — Rédaction et échange:

Slovenski etnografski muzej
61001 Ljubljana, Prešernova 20
poštni predal 73, tel. 22475

Uprava — Administration:

Slovenski etnografski muzej
61000 Ljubljana, Prešernova 20

Za znanstveno vsebino člankov odgovarjajo avtorji.

Slovenski etnograf XXIX, 1976

Izdal in založil Slovenski etnografski muzej
Za izdajatelja in založbo dr. Boris Kuhar
Oprema: Marjan Loboda, dipl. ing. arh.
Tisk: Tiskarna Mestni muzej Idrija
Naklada: 1000 izvodov

16

1972

1973

1974

1975

1976

1977

1978

1979

1980

1981

1982

1983

1984

1985

1986

1987

1988

1989

1990

1991

1992

1993

1994

1995

1996

1997

1998

1999

2000

2001

2002

2003

2004

2005

2006

2007

2008

2009

2010

2011

2012

2013

2014

2015

2016

2017

2018

2019

2020

2021

2022

2023

2024

2025

Izdajo sta finančno omogočila Raziskovalna skupnost Slovenije in Kulturna skupnost Slovenije.

Publikacija šteje med proizvode iz 7. točke prvega odstavka 36. člena zakona o obdavčenju proizvodov in storitev v prometu (Uradni list SFRJ, št. 33-316/72), za katere se ne plačuje temeljni davek od prometa proizvodov (mnenje Republiškega sekretariata za prosveto in kulturo).

Slovenski etnografski muzej ima na zalogi publikacije:

Etnotlog VII letnik 1934

Etnolog XII letnik 1939 – XVII letnik 1944

Slovenski etnograf II letnik 1949

Slovenski etnograf VIII letnik, 1955 – XXVII – XXVIII letnik 1974–75

Razen tega so na zalogi vodniki po razstavah Slovenskega etnografskega muzeja:

Ljudsko slikarstvo

Vraževerje na Slovenskem

Gozdni in lesni delavci na Južnem Pohorju

Kmečki nakit

Slikarstvo na panjskih končnicah

Včeraj in danes v Škocjanskih hribih

Ralo in plug

Slovensko ljudsko kiparstvo

Klekljane čipke

Kmečka hiša na slovenskem alpskem ozemlju

Štajerski lectarji in svečarji

Kič

Bloške smuči

Pletarstvo na Slovenskem

Cvetlice v ljudski umetnosti

Slovenska kmečka noša od konca 19. stoletja do danes

Titov rojstni kraj

Obredni kruhki, amuleti in ikone iz Srbije

Alma Karlin

Črnska umetnost

Vietnam

Mehiške maske

Predkolumbijska umetnost Peruja

